

Virág Irén

Idegenként egy új hazában – Életképek a 19. századból

A tanulmány a 19. század első évtizedeinek politikai, társadalmi és kulturális értelemben is igen érdekes korszakába nyújt betekintést. A rendi társadalom felbomlásának küszöbén megnőtt a főrangúak jelentősége a kultúrában; haladó gondolkodású tagjai jelentős szerepet vállaltak a kultúra és a művelődés ügyének felkarolásában, és viselkedésükkel mintaként szolgáltak a többi társadalmi réteg számára. Az arisztokraták házastársai között több külföldi is található, akik Magyarországon telepedtek le, és tevékenységükkel idegenként is maradandó nyomokat hagytak a magyar kultúrában. Őket mutatják be az „Életképek”.

Bevezetés

Az írás a 19. század első évtizedeinek igen változatos és érdekes korszakában olyan emberek életébe nyújt bepillantást, akik bár nem Magyarországon születtek, életük mégis úgy hozta, hogy házastársuk révén hazánkban telepedtek le, és idegen származásuk ellenére tevékenységük folytán maradandó nyomokat hagytak a magyar kultúrában. A tanulmányban három kiválasztott képviselőjük életéből mutatunk be képeket.

Az angol nemesi származású orvos, John Paget felesége kedvéért települt Magyarországra, és vált orvostól magyar gazdálkodóvá. Megtanult magyarul, birtokát modernizálta és mintagazdasággá alakította, új növényfajtákat honosított meg, mezőgazdasági témában írt publikációi megjelentek a korabeli szaklapokban, részt vett a magyar szabadságharcban, és naplójával fontos kortörténeti dokumentumot hozott létre.

Steinacker Gusztáv, a bécsi születésű evangélikus lelkész életének csupán egy részét töltötte Magyarországon, de nevelésügyi és irodalmi munkássága a korszak meghatározó alakjai közé emelte.

A művelt és felvilágosult gondolkodású, németajkú báró Adelsheim Johanna magyar arisztokrata férje szakmai támogatása mellett a nép életkörülményeinek emelésén munkálkodott, támogatta a csecsemőgondozó és kiseddóvó mozgalmat. A tanulmány nem vállalkozik a személyek életének teljes körű bemutatására, csupán életképeket villant fel magyarországi szerepükből. A terjedelmi keretek miatt az írás Adelsheim Johanna tevékenységére koncentrálnak, Paget és Steinacker portréjának megrajzolása fragmentális, a kép teljes megalkotása a kapcsolódó kutatás tárgyát képezi.

A 19. század első felének viszonyai

A 19. század első felében a Magyar Királyság a Habsburg Birodalom részeként az örökös tartományokhoz képest nagyobb függetlenséget élvezett, de a beolvasztó kísérletek kiváltották a magyar rendi nacionalizmus ellenállását. A századfordulót követően a nemzeti gondolat, majd 1825 után a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség kérdései is egyre erőteljesebben jelentkeztek.

Erre az időszakra tehető az első, kifejezetten művelődési céllal létesített intézmények megjelenése. Ilyen volt az 1825-ben alapított Magyar Tudós Társaság, a későbbi Akadémia, melynek alapító tagjai között a korszak legmeghatározóbb arisztokratáit találhatjuk. Az 1836-ban alakult Kisfaludy Társaság a klasszikusok mellett hazai művek kiadását is támogatta. Mivel a reformkorban igen kevés a nyilvános könyvtár, óriási jelentőséggel bírtak az arisztokraták magánkönyvtárai, melyek közül néhány a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált olvasóterem kialakításával.

Az 1827-ben létrehozott Casino a társas érintkezés föllendítésének példjaként szolgált. Tagjai közt a főrangúak mellett az értelmiség és a pesti polgárság tekintélyes tagjai, irodalmi kiválóságok és a művészvilág képviselői is jelen voltak. A Casinóban a hazai és külföldi időszaki sajtó és a folyóiratok mellett a könyvtár is lehetőséget teremtett az olvasásra. Ekkor vette kezdetét az olvasóegyletek szervezése, melyek hamarosan az ország egész területét behálózták.

Pesten a kor legnagyobb, német nyelven működő színháza a Német Színház volt, ezt látogatta a művelt közönség, így a főrendek is. Az 1837-ben megnyílt Nemzeti Színház a magyar nyelvű színházijátás ügyét képviselte, és megdöntötte a Német Színház korábbi egyeduralmát.

A nevelésben a harmincas évekig a felvilágosodás eszméinek továbbélése figyelhető meg. Népszerűek voltak Locke, Rousseau, Pestalozzi és Herder pedagógiai gondolatai, azonban a filantropizmus és a neohumanizmus tanításai is nyomon követhetők. Létrejöttek az első óvodák, kezdetét vette az intézményes tanítóképzés, magasabb szintre emelkedett a szakképzés, és a nőnevelés is pártfogókra talált.

A kor vezető társadalmi rétege, az arisztokrácia politikai, hivatali előjogok birtokosaként a rendi hierarchia csúcsán helyezkedett el. A magyar főrendek tagjai között jelentős számban találhatunk reformereket, akik Mária Terézia uralkodásától kezdve 1848-ig politikai, gazdasági és kulturális téren is a haladás ügyét képviselték.

A művelődéspolitikusok és a nevelés ügyének képviselői között is találkozhatunk főnemeseikkel, gondoljunk csak a nemzeti szellemű nevelés megvalósítására, a nevelési reformtervezetekre, intézményekre (Georgikon, MTA, könyvtárak, múzeumok, kaszinók, nőnevelő intézetek, Brunszvik Teréz kisdedővő intézete) és a reformkori óvodai mozgalom főrangú pártfogóira. A főnemességnek – kissé ellentmondásos politikai szerepvállalása ellenére – vitathatatlan érdemei voltak a művelődés és kultúra támogatásában, illetve az oktatás színvonalának emelésében.

John Paget

John Paget^[1] előkelő brit földbirtokos családban született 1808-ban az angliai Loughborough-ban. Orvosi diplomát szerzett Edinburgh-ban, majd külföldi útra indult Európába: Párizsban, Bécsben, Kölnben, Heidelbergben. Berlinben, Münchenben egészítette ki tanulmányait, majd Olaszországba utazott. Rómában ismerkedett meg 1835-ben báró Bánffy Lászlóné született báró Wesselényi Polixénával, a művelt erdélyi arisztokrata asszonnyal, aki házassága nehézségeit pihente ki kislányával olaszhonban (Maller 1987). A kölcsönös vonzalomból az asszony válása után 1837-ben házasság lett. Paget Magyarországra jött, barátságot kötött Wesselényivel és Széchenyivel, s hogy a magyar viszonyokat megismerje, beutazta egész országot. Felesége biztatására azzal a szándékkal írta meg utazási élményeit, tapasztalatait „Hungary and Transylvania: With Remarks on Their Condition, Social, Political, and Economical” címmel, hogy Magyarországot megismertesse Nyugat-Európával (Cs. Lingvay 2011). Ahogy a könyv előszavában írja is Paget:

„Magyarország boldogulásának ügyét őszintén a szívemen viselem, s úgy gondolom, nagyban előmozdítaná ezt, ha Nyugat-Európában, és különösen Angliában többet tudnának róla. S bár természetesen szeretném olvasóimban is felkelteni az érdeklődést Magyarország iránt, melyet magam is érzek, mégsem tartanám helyes vagy bölcs dolognak, ha elkendőznék vagy eltitkolnék bármely hibát, amelyre az országban, intézményeiben vagy lakóiban letem.” (Paget 1987: 5)

A kétkötetes munka korhű képet ad a magyar viszonyokról és fontos kultúrtörténeti adalékokkal szolgál többek között a magyar arisztokratakról is. Paget a magyar nőkről így vélekedik:

„[...] a magyar nők műveltsége, ami a nyelvtudást illeti, messze felülmúlja az azonos társadalmi osztályba tartozó angol vagy francia hölgyekét, sőt, ami azt illeti, az urakét is [...]. Magyarország nagy szerencsétlenségei közt szokás emlegetni, hogy a családok legtöbbszörében nem a magyar, hanem a német nyelvet használják, a fővárosi szalonokban pedig német, francia vagy akár angol szót gyakrabban hallani, mint a magyart.” (Paget 1987: 281)

A férfiakra az alábbiakat olvashatjuk:

„Valamennyien beszélnek magyarul és németül, néhányan franciául és angolul is. Viselkedésük egyszerű, talán kevésbé pallérozott, mint velük azonos rangú és korú angoloké. Klasszikus műveltségük, kiváltképp latin tudásuk felér a miénkkel, országuk törvényeit pedig jóval aprólékosabban ismerik, mint mi a mieinket.” (Paget 1987:18–19)

A művet, amelynek első kiadása 1839-ben Londonban jelent meg, később több nyelvre lefordították. Pagetet ezért a munkájáért 1868-ban a Magyar Történelmi Társaság tagjává választották (Maller 1987).

John Paget 1840-ben felesége birtokán, a Torda melletti Aranyosgyéresen telepedett le, és gazdálkodni kezdett. Birtokain modern mezőgazdálkodást hozott létre; mezőgazdasági gépeket hozatott Angliából, fajtisza lovakat, szarvasmarhákat, juhokat tenyésztett, új gyümölcs- és szőlőfajtákat honosított meg, és az olcsó réteket csatornázással, új módszerek bevezetésével mintagazdasággá alakította. Polixéna 1841-ben ikerfiúknak adott életet, azonban sajnálatos módon a házaspár mindkét gyermekét korán elvesztette (Kovács 2008). John Paget 1847-ben elnyerte honfiusítását, az erdélyi főúri társaság befogadta körébe, a Kolozsvári Casino respektált tagja volt.

Az 1848-as szabadságharc idején nemzetőrként tevékenykedett Kolozsvárott, az eseményekről tudósította az angol sajtót, majd diplomáciai lépéseket kezdeményezett a forradalom érdekében (Kovács 2008).

A világosi fegyverletétel után Angliába ment családjával, és csak 1855-ben tért vissza Kolozsvárra és birtokára, ahol csaknem minden elpusztult. A házaspár újjáépítette és helyreállította a károkat, majd Paget figyelme a műveltség terjesztése és a gazdasági élet szervezése felé fordult. Angol olvasó klubot hozott létre Kolozsváron, lótenyésztési és lóverseny-egyletet alapított, és fejlesztette a szőlészeti és borászati kultúrát, szakcikkeket írt, melyek az *Erdélyi Gazda* és a *Borászati Füzetek* hasábjain jelentek meg. Borai több nemzetközi borversenyen is előkelő helyezést értek el. Az 1878-as párizsi világkiállításon francia becsületrendet kapott, a mezőgazdaság és közgazdaság terén végzett tevékenységéért Ferenc József II. osztályú Vaskoronarenddel tüntette ki (Cs. Lingvay 2011). John Paget életét regények is őrzik: Jósika Miklós „Az élet útjai” című regényében Paget házasságát örökítette meg, míg Jókai „Egy az Isten” című művében a szabadságharc alatti hőstetteinek állított emléket (Maller 1987).

John Paget, az angol származású orvos felesége révén Erdélyben települt le, és „Magyarország és Erdély” című munkájával a magyar kultúrtörténetnek a korszakra vonatkozó fontos forrását írta meg, mindamelllett a mezőgazdaság terén jelentős érdemeket vívott ki erdélyi mintagazdasága létrehozásával. Mindkét hazájában elismerték tevékenységét, és mély tisztelet övezte személyét.

Steinacker Gusztáv

Steinacker Gusztáv^[21], a Bécsben született evangélikus lelkész, hittudós, író és fordító, bár nem élt élete végéig Magyarországon, mégis igen nagy jelentőségű volt magyarországi munkássága; számos írása jelent meg a magyarországi nőnevelésről, ő volt Debrecenben az első, német nyelvű leánynevelő intézet létrehozója, több neveléstani és egyházi kormányzati témájú írása jelent meg magyarul és németül, valamint korának több jelentős irodalmi alkotását is lefordította német nyelvre.

Steinacker Gusztáv még gyermek volt, amikor szülei Magyarországra költöztek, és 1822-ben Pesten telepedtek le. Alap- és középfokú tanulmányait Pesten, Pozsonyban és Rozsnyón végezte, így a német mellett a magyar nyelvet is elsajátította. Bécsben és Halléban

evangélikus teológiát hallgatott, majd ezt követően nevelőként dolgozott Pesten (Szinyei 1891). 1837-ben megnősült, felesége a Késmárkon született Westher Aurélia. 1838 és 1842 között Debrecenben az általa létrehozott leányiskolát vezette, ebben az időszakban született első két fiuk. Debreceni évei után Steinacker evangélikus lelkészként dolgozott, a család még két gyermekkel gyarapodott, akik közül a leány, Irma később Liszt Ferenc tanítványa lett. A szabadságharcban nem vett részt, ennek ellenére elvesztette lelkészi állását, és elhagyta Magyarországot. Egy ideig Hannoverben élt, majd Weimarban telepedett le, ahol Liszt Ferenc társaságába került és a támogatását élvezte. Élete hátralévő részében lelkészként tevékenykedett a Weimar melletti Buttstädt községben.

A nevelésügyi munkássága mellett az irodalom is fontos szerepet játszott az életében, 1835-ben Lipcsében adta ki versfordításait „Pannonia, Harfentöne aus dem Ungarnlande” címen Gustav Treumund írói néven. 1837-ben „A leányok neveléséről és tanításáról Magyarországon egy Pesten felállítandó nevelőintézet tervével együtt magasb és közép-rangu protestáns leányok számára” című nevelésügyi munkája magyarul jelent meg Budán. 1838-ban németre fordította és Lipcsében ki is adta Jósika Miklós „Abafi” című regényét.

Ezt követően rendszeresen jelentek meg neveléstudományi munkái, szentbeszédei magyarul és németül, valamint műfordításai. Írói és műfordítói munkásságáért a Kisfaludy Társaság külső tagjává választották (Szinyei 1891).

Írásunkban Steinacker nőnevelési tevékenységére térünk ki részletesebben.

Steinacker Gusztáv evangélikus pedagógus egy modern lánynevelő intézet létrehozását tűzte ki célul, melynek terveit ki is dolgozta, megvalósítására azonban csak a debreceni református lányiskola keretei közt nyílt lehetősége 1838 és 1842 között (Aranyi 1989). Irodalmi, műfordítói és pedagógiai tevékenysége ellenére – 1853-tól egy ideig Weimarban egy leánynevelő intézet igazgatója – élete végéig a lelkészi pályán maradt.

Fontosnak tartotta, hogy a lányok házi nevelését nevelőintézeti oktatás kövesse. Sennovitz Mátyáshoz^[3] hasonlóan ő is elítélte korának divatos felületes műveltségi elemeit – francia és angol társalgás, zeneművek eljátszása, divat, tánc, kézimunka –, a képzés súlypontját mindezek helyett a nők sajátos feladataihoz mért műveltségi tartalmakra helyezte. Azt vallotta, a leányiskolákban a központi elem ne a képzés, hanem a nevelés legyen, a tanítást illetően pedig a természetes tehetség önálló kifejlesztése legyen a meghatározó (Szelényi 1916).

Intézetét ő is nyolc-tizenöt év körüli leányok számára tervezte, akiket három osztályba kívánt sorolni. Az első osztályt – ami tulajdonképpen az elemi képzésnek felelt meg – 8–10 éveseknek szánta. Itt az elemi fokon oktatott tárgyakat magyar, német és francia nyelvekkel egészítette ki. A 11–13 évesek számára indított második osztályban folytatódott a korábban megkezdett műveltségi vonal, de kiegészült a természet-, föld- és embertudomány, valamint világtörténelem tárgyakkal. A harmadik osztályt a 13 évesnél idősebb lányok látogatták. A képzés tartalmát vallástan, geometria, magyar történelem, magyar irodalom, francia, német és magyar nyelvtan, francia és német irodalom, női kézimunka, háztartás, ének, zene, rajz és tánc alkották. Az általa megálmodott intézetet bizonyos keretek között Debrecenben próbálta megvalósítani, de a belső működéséről nincsenek forrásaink (Szelényi 1916).

A tárgyak koncentrikusan bővülnek tartalmukban, és az első szint után nem pusztán az alapműveltséghez tartozó tárgyak jelenlétéről beszélhetünk. A képzés kiegészül a nők társadalmi szerepére felkészítő elemekkel, mint a háztartás, kézimunka, tánc, ének.^[4]

Mindezek mellett Steinacker nevéhez fűződik Campe „Väterlicher Rath an meine Tochter” című munkájának magyarra fordítása, tehát jól ismerte a filantropisták pedagógiai koncepcióját (Fehér 1999).

Steinacker Gusztáv a középfokú lánynevelés céljáról elmélkedik írásaiban (Steinacker 1837, 1840 és 1841). „Házi leánynevelésünk állapotjáról, s annak a köz leányneveléshez viszonyáról” című értekezésében a nevelés fő célkitűzéseként annak helyszínétől függetlenül a következőket jelöli ki:

„Minden nevelésnek, tehát az asszonyi nevelésnek feladata is általánosan nem egyéb, mint a gyermekben szunnyadó testi, szellemi s erkölcsi tehetségek természeti olly kifejtése; hogy az mind közönséges mind különös rendeltésének [sic!] lehető legnagyobb tökélyvel megfelelni alkalmas legyen.” (Steinacker 1840: 52)

A továbbiakban a nevelés általa definiált területeit részletes tartalommal tölti meg, valamint a gyermek anyjához és nevelőjéhez való viszonyát fejtegeti.

Steinacker (1841) „Nőnevelés ’s nőnevelő intézetek” című munkájában elengedhetetlennek látta egy kétéves nőnevelő intézet felállítását, mely a házi neveltetést hivatott kiegészíteni. Az intézet családias légkörében a növendékek a hagyományos tudományokon alapuló tárgyak mellett a női műveltség elemeit is elsajátíthatnák.

A szerző kora problémáit vázolta fel cikkeiben és elérhető megoldások keresésére törekedett (Virág 2013).

Steinacker Gusztáv bár Bécsben született és élete utolsó éveiben Németországban élt, így Magyarországot csak átmeneti hazájának tekinthetjük magyar ajkú felesége révén, nevelésügyi és irodalmi tevékenysége révén korának egyik jelentős alakjává vált Magyarországon. Fontos szerepet játszott a nőnevelés ügyének előmozdításában, műfordításával az irodalmi alkotások megismertetésében. Fordításai közül Campe filantropista nőnevelési gondolatait tartalmazó munkájának lefordítását emeljük ki.

Báró Adelsheim Johanna

Adelsheim Johanna (1776–1862) Pforzheimban született. A magyar történelemben özvegy báró Pucky Andrásnéként és báró Vay Miklós^[5] császári királyi kamarás és dandártábornok (1756–1824) feleségéeként olvashatunk róla.

A német származású Adelsheim Johanna bárónő neveltetéséről és életéről emlékiratszerűen összegyűjtött leveleiben és önéletrajzában olvashatunk (Jókai 1888). A bárónő önéletrajzi adatait emlékirataiból merítettük.

Adelsheim Johanna családja apai és anyai ágon is az Odenwald kanton hajdani birodalmi rendjébe tartozott. Apja, Adelsheim Kristóf (1745–1784) tizenégy évesen apród volt a

badeni Frigyes Károly örgróf udvarában. 1775-ben pforzheimi főerdőmesterré, majd kamarássá nevezték ki. 1776-ban a Fekete-erdő lábánál fekvő badeni főörgrófságba, Candernbe helyezték. Anyja Ellrichshausen Luiza, Ellrichshausen Frigyes titkos tanácsos és Odenwald kantoni lovagtanácsos lánya. Házasságukból öt gyermek származott, akik közül az 1776-ban született Johanna volt a legidősebb. A kislány mindössze hatéves volt, amikor édesanyját 1782-ben gyermekágyban elvesztette. Anyja a halála előtti búcsúlevelében leírta leányának az életre vonatkozó legfőbb útmutatásait és tanításait:

„[...] Ezen tanítások legfőbbike az, hogy: szeresd és féljed az Istent; ebből az alapból fejlik ki minden egyéb erény. Erényeidnek az alázatosság legyen társa, mert nem erény az, a minek büszkeség a kutforrása. Biráld meg kedves leányom – midőn már ily elmélkedésre képes leszel – minden tettetted, hogy az Isten iránti szeretet, embertársaid jóvolta és saját lelki üdvöd nem jön-e összeütközésbe azokkal s hagyj fel velük azonnal, a mint azt tagasztalod (sic!), hogy büszkeséged sugallatára vallanak; kérd egyszersmind a jó istent, legyen veled szent lelkével s vezéreljen az igazak útján. [...]

Különösen óvakodjál a henyeségre szoktatni magadat! Isten és ember előtt megvetésre méltóvá tesz a tunyaság. A folytonosan munkálkodó természet példája tanítson rá, hogy: soha ne légy foglalkozás nélkül. Egy nap se mulaszd el a szentírás olvasását, ezen kívül az eléggé fel nem dicsérhető Gellert dalaival és erkölcsi oktatásaival ismerkedjél meg. Ne mulassz el egy olyan alkalmat sem, midőn szükölködőkön tanáccsal, vagy tettel segíthetsz. Saját megpróbáltatásod napjain pedig bizzál a jó istenben, s a hozzá intézett buzgó könyörgés mellett bizd magadat az ő bölcs vezetésére [...]” Adelsheimné sz. Ellrichshausen Luiza (Jókai 1888: 4–6).

Az édesanya halála után apjuk rövidesen újra megnősült, de ez a valószínűleg túl korán kötött második házasság nem hozott boldogságot a család életébe. Johannát édesapja gyakran vitte magával sétáira: *„S míg más leányka babáival foglalkozott, nekem a rovarok, ásványok és növények szolgáltak játékszerül. Természetesen ezáltal korán sok olyan ismeretre tettem szert, minőről más gyermekeknek még fogalma sincs.”* (Jókai 1888: 7) Két évvel az édesanya elvesztése után 1784-ben Adelsheim Kristóf is meghalt, árván hagyva gyermekeit. Johannát a nagyszülei vették magukhoz másfél évre, és a helyi lekipásztor gondoskodott a tanításáról:

„Ezután másfél évet töltöttem öreg szüleimnél, azonban mivel ott kiműveltetésemre nem lehetett elég gondot fordítani – addig a másfél évig a helység igen derék lekipásztora tanítgatott – megboldogult anyámnak egyik igen nemes lelkű unokatestvére, Gemmingen Luiza, ki hajadonul maradva, családunk gyermekeinek valóságos őrangyalává lett – kieszközölte, hogy Kalsruhéba vigyenek, a kitünő képességű Draiss kormánytanácsos házához.” (Jókai 1888: 10–11)

A nagyszülőknél töltött idő után tehát további tanulmányai biztosítására Karlsruheba került Draiss kormánytanácsos házához, akinek felesége Johanna keresztanyja volt. A keresztszülők magántanárokat fogadtak a kislány mellé, önéletírásában mégis azt írta, hogy az erőtlen és bátortalan keresztanya helyett inkább a kormánytanácsos társaságában eltöltött idő és közös beszélgetéseik jelentettek számára meghatározó élményt:

„Olyan szerencsés voltam, hogy a legkitünőbb tanároktól kaphattam órákat, azonban mégis csak akkor lett előttem minden egészen világossá, amit tőlük hallottam, mikor Draiss papám sétáink alkalmával, vagy este a teázás után újra elmagyarázta a kérdésben forgó dolgot;

egyszersmind az ő beszélgetését hallva győződtem meg arról is, hogy mily sok tanulni- és tudnivaló van még előttem.” (Jókai 1888: 11)

A kislány rendszeresen felolvasott keresztapjának, tudományos művek kivonatait készítette el, amiket azután közösen értékelték. Oktatása napi öt-hat tanórából és az ezekre való felkészülésből állt, bár a kormánytanácsos felesége nemegyszer kifogásolta, hogy a lányka hiányt szenved a nők valódi hivatására, a háziasszony és családanya szerepére való felkészítésben:

„Naponként öt, hat tanórám volt s mivel ezekre készülni is kellett, nőies foglalkozásra igen kevés időm maradt; e miatt nem egyszer vitatkoztak együtt gyámszülőim, mert jó keresztanyám azon aggódott, hogy elhanyagolják a valódi hivatásomra való előkészítést, bárha maga oly jól össze tudta egyeztetni háziasszonyi teendőivel a folytonos önművelést, hogy már csupán az ő példáját látva is meg kellett tanulnom, hogy minőnek kell lenni a jó háziasszonynak és csalájdanyának.” (Jókai 1888: 12)

A karlsruhei évek alatt gyakran vendégeskedett Schlosser badeni titkos tanácsos házában, akinek lányával közösen vettek magánórákat. 1790-ben Drais Johannát egy évre a Schlosser család gondjaira bízta, hogy annak lánygyermekével együtt teljeshessék ki neveltetése:

„Az én neveltetésem még nem volt befejezve. Az volt hát a kérdés, meglegedjünk-e azzal, mit eddig tanultam, s visszatérjek öreg szüleimhez? vagy megkérjük Schlosserékat, hogy fogadjanak egy évre családi körükbe? saját anyagi körülményeim nem fedezték elég jól e változott körülményekkel járó költségeket, pedig keresztapám igen óhajtotta neveltetésem teljes befejezését [...].” (Jókai 1888: 13)

14 éves korában az udvarhoz került, ahol a nagyhercegnő saját lányaival, Amáliával, Karolinával és Luizával együtt taníttatta. A fiatal bárónőnek időbe telt, amíg beletanult az udvari etikettbe, s megtalálta helyét új környezetében. Ebben az idősebb hercegnők svájci nevelőnője volt segítségére, aki pártfogásába vette Johannát, és felvértezte a konvenciók furcsaságai ellen:

„[...] én azonban nem voltam vele egyhamar tisztában, hogy voltaképen mi a kötelességem s hogyan viseljem magamat. Csak akkor hallottam szigorú szót Moser kisasszonytól – az idősebb hercegnők nevelőjétől, ha az etiquette ellen vétettem; nem is tudtam soha megszeretni. [...] Több bizalommal viseltettem mademoiselle d' Arvay, Friderika és Mária (későbbi svéd királyné és braunschweigi hercegné) hercegnők nevelőnője iránt. Ez a kedélyes és természetes sveiczi nő figyelmeztetett rá, hogy igyekezzem egyformán derült kedélyhangulatra szoktatni magamat, fojtsam magamba kissé nagyon is élénk érzelmeimet, ha ebben a légkörben előmenetelt óhajtok, s ne legyek oly érzékeny sem a dicséret sem a gáncs iránt. Igaza volt, hisz már ötödik éves koromban figyelmeztetett kedves jó anyám, hogy ezt a hibát kerüljem; igyekeztem hát, hogy lehetőleg uralkodjam magamon.” (Jókai 1888: 14)

Adelsheim Johanna szorgalmasan és könnyen tanult. Az oktatott tárgyak között vallástan, történelem, geometria, rajz szerepelt – ezeket a három nővérrel együtt tanulta –, ezen kívül Luizával naponta vettek francia nyelv és irodalom órát (Jókai 1888: 15). *„Ily sok oldalú elfoglaltság közt töltöttem el gyermekkorom gondtalan éveit, azonban szabad óráimban a társasélet élveziben is volt elég részem”* – írta később önéletrajzában (Jókai 1888: 15).

1792 fordulópontot hozott az ekkor 18 éves Johanna életébe, a nagykorúvá nyilvánított hercegnők udvarhölgye lett. Ettől kezdve, bár képzésük a délelőtti órákban tovább folytatódott, bevezették őket a társasági életbe:

„Reggeli óráink tovább képeztetésünknek voltak szentelve s a helyett, hogy mint eddig – hetenkint csak kétszer ebédeltünk volna a főhercegi asztalnál – ezentul naponkint jelen voltunk az ebédnél s a délutánokat és estéket az uralkodónő termeiben töltöttük, nagyobb társaság körében.” (Jókai 1888: 18)

Az emlékirat alapján kitűnik, hogy a külföldi származású Adelsheim Johanna neveltetése némiképp eltér a magyar arisztokrata leánygyermek neveltetésétől. A magyar főrangú leánygyermek korai nevelését idegen származású, elsősorban francia vagy német ajkú nevelőnőre bízták, akitől a gyermek az idegen nyelvet anyanyelvi szinten elsajátíthatta. A gouvernante-ok kompetenciája a legtöbb esetben ezzel ki is merült, mert igen elenyésző azon nevelőnők száma, akik egyéb műveltségi területeken is jártasak lettek volna. A német és francia nyelveket tehát a leánykák vagy nevelőnőjüktől, vagy pedig szintén külföldi származású édesanyjuktól sajátították el, bár néhány esetben a ház ura is részt vállalt a lányok nyelvi képzésében. A nevelőnők mellett házitanítókat is fogadtak a gyermekek mellé, akik a francia és német kultúra elemei által meghatározott műveltséget közvetítették tanítványaiknak. A legtöbb leánygyermek egyáltalán nem beszélt és értett az „anyanyelvén”, bár néhányan közülük a későbbiekben meggyőződésből vagy pedig férjeik hivatalviselése érdekében valamilyen szinten igyekeztek elsajátítani a magyart.

A házi neveltetést a legtöbb esetben leánynevelő intézeti képzéssel egészítették ki, ahová a gyermekeket legkésőbb 12 éves korukban küldték. Az arisztokraták számára európai műveltséget biztosító, megfelelő színvonalú hazai leánynevelő intézet hiányában a legtöbb arisztokrata főként Bécsbe küldte leányát tanulni, ahol további neveltetésüket a társadalmi konvenciók elvárásai irányították, miközben megismerkedtek a korszak jeles művészeivel és a közélet befolyásos köreivel.

Az arisztokrata hölgyek tervszerű neveltetése legkésőbb 16 éves korukra befejeződött, és megszerzett műveltségük birtokában néhány éven belül férjhez mentek, s anélkül, hogy tudásukat valamiféle szinten is felhasználhatták volna, rögtön anya és feleség vált belőlük. Akadnak persze pártában maradt hölgyek is, akik tapasztalataikat és ismereteiket valamilyen nemzeti vagy társadalmi probléma megoldásában, de legtöbbször filantróp célok megvalósításában kamatoztatták.

A műveltség tartalmának irányát a korszak arisztokratákkal szemben támasztott elvárásai határozták meg, a grófi vagy bárói származás a tanulmányok jellegét és idejét nem befolyásolta. A mégis kimutatható különbségek főként az adott család társadalmi és politikai, esetleg regionális pozíciójából adódtak, illetve individuális igények és tradícióik is alakíthatták.

Arisztokrata hölgyeink megfelelő magyar irodalom hiányában, főként francia és német, esetleg angol klasszikusokat olvastak, míg a reformkor beköszöntével a magyar írók munkái is helyet kaptak a könyvespolcokon, és – bár főként az állandó kritika hatására – több család felkarolta a magyar nemzeti nyelv elsajátításának ügyét.

Az elemi ismeretek oktatásán túl nagy hangsúlyt fektettek a zene, az idegen nyelven való társalgás, a rajz, a tánc és a különböző kézimunkák tökéletes elsajátítására, ami társadalmi szerepükre készítette fel a hölgyeket (Virág 2013).

Adelsheim Johanna bárónő neveltetése a tanult tárgyak és a nyilvános intézmények mellőzése tekintetében sok hasonlóságot mutat magyarországi társaiéval. Esetében azonban képzése nem ért véget 14 éves korára, hanem egészen férjhez menetelig folytatódott.

Johanna az udvarnál ismerkedett meg Puky András^[6] gránátos kapitánnyal, aki a német császári sereget segítette, a franciák betörése alkalmával. Puky hetente többször tett látogatást az udvarnál, és kártyázásai után minden alkalommal felkereste Johannát is. A fiatal lány élvezte a már tapasztalt korú férfi társaságát és a vele folytatott beszélgetéseket:

„Társalgása nagyon vonzó hatással volt rám; nem az az üres szóhalmaz volt az, mint a mivel a fiatal emberek rendszeren az időt ölni szokták: szellemes, sokoldalú miveltségről és világismeretről tanuskodó volt beszélgetése; az igaz, hogy nem is volt már fiatal s én magamra nézve azt hittem, sans consequence^[7] élvezhetem társaságát.” (Jókai 1888: 22)

A kapitány hamarosan megkérte a bárónő kezét, az esküvőre 1796. január 10-én került sor. Ezzel hivatalosan is befejeződött a bárónő felkészítése feladatára. Puky András feleségét Magyarországra akarta vinni, de Johanna férje elfoglaltsága miatt egyedül vállalkozott az útra. A férj 1797. április 18-án, 15 hónapnyi házasság és 9 hónap távollét után egy sebesülésben életét vesztette. Johanna egy ideig Bécsben maradt ügyeit intézni, majd tovább indult Magyarországra. Útközben egy magyar nyelvtan segítségével megtanult magyarul olvasni, elsajátította az igeragozást és néhány magyar szót is (Jókai 1888: 43). Sógora, Puky Sándor családjával Kassára utazott, ahol kapcsolatba került a helyi földbirtokosokkal is. Itt ismerkedett meg báró Vay Miklóssal, akihez kétévi özvegység után 1799-ben ment feleségül (Jókai 1888).

Férje a hivatalai mellett a gazdasági és tudományos életben egyaránt jelentős szerepet játszott. Vay Miklós hadmérnöki tanulmányainak befejezése után kétéves nyugat-európai tanulmányúton vett részt, amelynek során Franciaországot, Hollandiát, Németországot és Angliát érintette (1786–1788). A korszak egyik legjelesebb műszerkészítőjének munkatársaként komoly jártasságot szerzett az optikai műszerkészítésben. Eredményei elismeréseként 1787-ben a legnagyobb tekintélyű tudós társaság, a Royal Society tagjává választották (Szinyeyi 1891). Hazatérte után részt vett a török háborúban, majd szemsérülése miatt nyugalomba vonult és alsózsolcai birtokán belterjes gazdálkodást honosított meg. Báró Vay Miklós tudása tökéletesítésére Franciaországba, Angliába és Törökországba utazott. Angliából korszerű ekék, vető- és aratógépek terveit és a fonógép modelljét hozta magával, valamint az onnan származó vetőgumókkal Szabolcsban ő honosította meg a burgonyát. Pontosította a korabeli postaúttérképeket egy postakocsira szerelhető fordulatszámoló szerkezet segítségével (Szakály 2003). Ezekre felesége is kitér emlékiratában: *„Különféle szántó-vető eszközöket, ugyszinte az akkoriban nagyon magasztalt Cook-féle vető gépet szerzett; azonkívül vett egy odométerrel ellátott kocsit – hogy a tiszántúli rendezetlen előfogatok és pósta közlekedésen segítsenek.”* (Jókai 1888: 50) Híres ménest létesített a hazai loállomány nemesítése érdekében. 1790-től országgyűlési követ, 1804-től a Tisza és Körös-vidék folyószabályozási királyi biztosa, valamint a tiszántúli térképező és folyószabályozó mérnökök munkájának irányítója és felügyelője volt.

Vay Miklósné erős szociális érzéssel bírt, 1803-ban lefordított a jobbágyok számára egy juhtenyésztési könyvet. *„Sok gazdasági és vegytani munkát olvasok (hogy férjemnek segíthessek így szerzett tapasztalatom által) sőt Daubanton 'Juh-tenyésztési catekismusát' le is fordítottam magyarrá, parasztjaink használatára.”* (Jókai 1888: 91) – írja emlékiratában. Figyelemmel kísérte továbbá, hogy a jobbágyok gyermekei is megkapják a himlőoltást. A jobbágyok körülményeinek javításában azonban óvatosan járt el: *„Szerintem a biztatások és jó példák hathatnak leginkább, de azok is teljes csendben, észrevétlenül alkalmazva.”* (Jókai 1888: 90) Foglalkoztatta ezen kívül egy ipari iskola létrehozásának gondolata is a szegény gyerekek számára (Hornyák 2004: 4).

A házasságból két gyermek született, Miklós^[8] és Lajos^[9]. A fiúk nevelésében inkább édesanyjuk vett részt, mert a bárót a közügyek és gazdasági ügyei gyakran elszólították. Adelsheim Johanna rendkívül művelt asszony volt, emlékirata tanúsága szerint eredetiben olvasta a francia történeti munkákon és költeményeken túl Salzmann és a felvilágosodás íróit (Jókai 1888: 91). A bárónő saját maga tejével táplálta gyermekeit, ami a korszakban, az arisztokrata körökben ritkaságnak számított. A kis Miklósról és a hamarosan érkező öccséről a legteljesebb anyai szeretet és odafigyelés hangján írt emlékirataiban:

„Az én kis Miklósom (legalább az anyja szemeinek) igen szép, barátságos gyermek; csupa egészség és élet: pár nap óta kezd már járni is, de miután physical fejlődését egészen a kedves természetre bízom, azt hiszem egy ideig még felváltva, hol négykézláb, hol két lábon fog sétálgatni, a négykézláb menésben különösen nagy gyakorlata van; soha nem engedtem meg, hogy valamely szolgálattelvő személy egészen az ő rendelkezésére legyen s ezért többnyire olyan dolgokkal mulat, a mik elfoglalják; legjobb szeret olyan tárgyakkal vesződni, a miket kinyithat, becsukhat, vagy a miken egyáltalán valamit változtathat; mig a minnek a maga eredeti valóságában kell maradni – mint legtöbb játékszernek – azt nem szereti, hamar eldobja. Igy van ez vajjon minden gyermeknél?”

Jó adag akaratoskodás is van a kópében, a mi ellen küzdeni elég dologomba kerül: reményilem azonban, hogy lassankint sikerülni fog legyőzni ezt a hibát is, mert most már velem szemben csak ritkán történik meg az ellenszegülés, pedig eddig nem tett különbséget.

Októberben, ha a jó Isten addig szerencsésen megsegít, társa is lesz kis fiamnak.” (Jókai 1888: 93–94)

A gyerekek neveltetési irányáról és elveiről közösen döntöttek a szülők. Az erkölcsi és az értelmi nevelést egyaránt fontosnak tartották, és az emberi értékek biztosítása érdekében korán kiszemelték fiaik számára a megfelelő nevelőt, a Sárospatakon végzett Várad Szabó Jánost^[10]. A szülők Váradit a heidelbergi egyetemre küldték tanulni. Időközben Vay megismerte Pestalozzi tanítási módszerét, különösen a matematika keltette fel az érdeklődését. Váradit 10 hónapra Pestalozzi yverdoni intézetébe küldték tanulni, hogy tanulmányozza és elsajátítsa a svájci pedagógus módszereit. Várad 1811-ben tért haza, és megkezdte a Vay fiúk tanítását. Kazinczy 1815-ben őszinte csodálattal írta: *„[Vay] Generális 13 és talán 12 esztendő két fia, Miklós és Lajos, kik a' háznál 's a' Pestalozzi rende szerént neveltetnek, engemet a legkedvesebb csudálkozásra ragadoztak. Elöttem multiplicáltak két tört számot nem írva, hanem csak fejjel, elöttem algebráztak, elöttem oldottak fel némelly nem könnyű feladásokat, elöttem adtak a' deák nyelv analizából egy igen jeles exament, s dél után a' gymnasticai szökésből, futásból, mászásból.”* (Szakály 2003: 238)

Váradi mellett a Vay családnál tanítóskodott a szintén Pestalozzi pedagógiát valló Egger Vilmos^[11] is.

Amikor a fiúk később Pestre kerültek tanulni, édesanyjuk is velük tartott, hogy figyelemmel kísérhesse tanulmányaikat, így 1816–17 telét a család Pesten töltötte. Vay Miklósné ismerte Pestalozzi pedagógiáját, a nevelés kérdéseiben folyamatosan konzultált gyermekei nevelőjével, Váradi Szabó Jánossal, amit 1817. jan. 2-i naplóbejegyzése is tanúsít:

„Mindenki a Pestalozzi rendszer csodájában hisz, s egyre kéri a tanácsot fiaim nevelőjétől. Be lesz vive a fent említett rendszer az evangélikus iskolába, sőt még a magas chatolicus urak is figyelemmel ígérk kíséreni és kísérik is már azt. Szabó és én azonban jól tudjuk, hogy sem Pestalozzi sem Niemeyer nem tesznek csodát gondosság és szeretet nélkül, s tulajdonképpen ez hiányzik az itteni iskolákban.” (Jókai 1888: 104)

Pestalozzinak Magyarországon ez időben egyre több követője lett, és a bárónő előfizetőket toborzott művei kiadásához: *„Pesten és Budán mintegy 40 aláírot gyűjtöttem a jó Brunsvik Teréz segítségével, aki oly szerencsés, hogy önt személyesen ismerheti”* (idézi Hornyák 2004: 4). Pestalozzi munkája mellett Váradi Szabó János *„A hazabeli kisebb oskoláknak jobb lábra állításokról”* című könyvének a kiadását is támogatta.

Váradi Szabó János munkájával a Vay szülők igen meg voltak elégedve, ezért 17 évi nevelőmunkájának befejeztével, 1829-ben Adelsheim Johanna 4.000 Ft értékű birtokkal ajándékozta meg a nevelőt:

„Meg tekintvén Szabó János Úr két kedves fíjaink nevelésébe 17 esztendőig mutatott hűséges iparkodását és fáradozását, még ez előtt több esztendőekkel elvégeztük kedves meg boldogult Férjemmel, hogy ennek némi nemű képen való megjutalmazására nemcsak azon esztendőkre járó fizetését hagynánk néki élete napjáig, de azon felül [...] négy ezer forint Conventions pénzbe aquirált szabad fundust [...] szabad kerttel, [...] szabad pintzével, [...] szabad rétetskével, [...] szabad szőlővel [...] együtt adnánk néki, oly móddal, hogy ő aztat, mint tulajdonát birtokolja és szabadon testálhassa is halála után a kinek néki tetszeni fog.”^[12]

Láthattuk, hogy a nagy műveltségű, felvilágosult gondolkodású bárónő nemcsak támogatta férjét, hanem aktívan bekapcsolódott a fiúk neveltetésébe és a szellemi életbe. Adelsheim Johanna férje halála után tovább folytatta közhasznú tevékenységét.

Az 1831. évi kolerajárvány idején a király az akkor 29 éves fiukat, Miklóst nevezte ki királyi kormánybiztosnak az ország északkeleti felvidéki részére a kolera elleni küzdelemben. Zsolca 1000 lakosa közül mintegy százan betegedtek meg a járványban, köztük maga ifj. Vay Miklós is. Adelsheim Johanna és fia a zsolcai kastélyban 60 ágyas kórházat rendeztek be. A bárónő emlékirataiban olvashatjuk, hogy a gyógyult betegeket még 10–14 napig egy másik, szanatórium-jellegű épületben ápolták. A járvány következtében 14-en veszítették életüket a kórházukban, míg Miskolcon 600 áldozata volt a kolerának (Bendefy 1961).

„Azt a tapasztalatot szereztük, hogy bár a kolera bizonyos körülmények között fertőző, mégsem olyan, mint más idegbetegség, vagy forroláz. Minden kordon vagy egyéb óvintézkedés fölösleges, mert semmit sem segít, s csak a kedélyeket izgatja fel. Alsóbb fekvésű vidékek, vagy nagyobb vízfelületek mentén levők jobban ki vannak téve a pusztító kórnak” – írta a bárónő 1831. szeptember 11-én Miskolcon kelt levelében (Jókai 1888). A járványt követően fontossá vált számára egy korszerű kórház létrehozása Miskolcon.

Adelsheim Johanna támogatta Brunsvik Teréz óvoda alapításait, és az első miskolci kisdédóvó intézet 1842. évi létrehozását (Hornyak 2004), azonban a városi intézményeknél sokkal fontosabbnak tartotta a falusi óvodák létrehozását.

"A falusi népnek sokkal nagyobb szüksége lenne óvodákra, mint a városiaknak. Fájdalommal kell azonban éreznem tehetetlenségemet. A terveket csak papírra tenni is mily nehéz! És mennyi akadályba ütközik az ember ezen kívül is. [...] A vallási válaszfalak is akadályozzák itt a hasonló kezdeményezést. A lelki szeretet [...] nem hozza egymáshoz közel még a lutheránust és a kálvinistát sem, hát még a katolikusokat. Amíg ez az állapot meg nem javul, ezt minden művelődési intézmény megsínyli" – írta emlékirataiban (Jókai 1888: 146–147).

Amikor 1847-ben az országot inség sújtotta, a Vay-birtokon Adelsheim Johanna menyé, a szintén külföldi, bécsi származású Geymüller Katalin a faluban őket gyógyszerrel és étellel látta el, és anyósa korábbi példáját követve ő is a kastélyukban ápolta a súlyosabb betegeket Golopon. A bárónő 1847. július 26-án kelt levelében a következőket olvashatjuk:

„Az a sajátságos, hogy a tótok közt volt a legnagyobb a szükség; az igaz, hogy ők lakják a legterméketlenebb helyeket; el is özönlötték azután hirtelen a mi síkságunkat; itt is elég nagy volt ugyan az inség, de azért magyart ritkán lát az ember koldulni, vagy a szülőföldjéről kivándorolni. Különb ez, a csaknem egész Európát sújtó inség szinte megfoghatatlan. Miklósomat a kormány királyi biztossá nevezte ki, hogy a hol lehet, a szükségesen segítsen és sajátságos: a mint pénzt láttak, mindenhol lehetett elég gabonát találni. Még most is vannak tele magtárak. [...] a mik a piacokat ellátják; hanem a gabona ára folyvást igen magas. A baj gyökere nagyon mélyen fekszik – sehogy nem lehet orvoslásához hozzáférni a tulajdonjog megsértése nélkül s e miatt a jövőre is aggálllyal nézhet az ember.” (Jókai 1888: 159)

Még ettől az igen művelt és felvilágosult, szociális gondolkodású hölgytől is szokatlan olvasni ezeket a származását és társadalmi státuszát elfeledtető gondolatokat.

Figyelme a későbbiekben a kórház, valamint a csecsemőgondozók fejlesztése felé fordult, menyével együtt a nőegyletben tevékenykedtek. A nőegyletben a csecsemők helyes táplálását terjesztették a nép körében, valamint a csecsemőhalandóság csökkentése érdekében tevékenykedtek. Adelsheim Johanna három tanulmányt is írt ebben a témában „Die Tödtung der unschuldiger Kinder”, „Wie soll man Säuglinge behandeln”, „Der Wohlfeile Arzt, oder der Werth der frischen Luft” címmel, melyek magyar fordítását szétesztották a nép között (Bendefy 1961: 224).

A bárónő feljegyzéseiben a nőegyletről is olvashatunk: „Csodálatra méltó az, hogy ebben a sors csapásai által annyira látogatott országban, egyletek által mennyi szépet és jót visznek ki! [...] Itten a vidéken is akarunk az angolok módjára nőegyletet alakítani. katim a főmozgató benne.” (Jókai 1888: 178–179)

A naplók, levelek és visszaemlékezések alapján kirajzolódik, hogy bár Adelsheim Johanna nem Magyarországon született és a magyar arisztokrata hölgyektől némiképp eltérő neveltetést kapott, magyar férje oldalán új hazájában műveltségével, felvilágosult gondolkodásával, szociális érzékével jelentős szerepet játszott a nép műveltségi szintjének emelésében, egészségügyi és szociális viszonyainak javításában.

Összegzés

A tanulmány arra vállalkozott, hogy betekintést nyújt olyan 19. századi emberek életébe, akik külföldi származásuk ellenére Magyarországon találtak új hazára. Önmagában ez nem számított ritkaságnak a korszakban, hiszen például a magyar főrangúak körében számtalan olyan példát találhatunk, hogy arisztokratáink külföldi házastársat választottak maguknak. Az esetek többségében azonban a hitvesek meg sem tanultak magyarul, és hiába éltek Magyarországon, érdeklődésük csupán a társasági élet eseményeire korlátozódott. A cikkben olyan embereket mutattunk be, akik valóban otthonra találtak honunkban, és bekapcsolódtak új hazájuk életébe, tevékenységükkel előremozdították szűkebb és tágabb környezetük nevelési, művelődési, gazdasági és egészségügyi viszonyait. A bemutatott három személyben a külföldi származás, a magyar házastárs a közös, a Magyarországon kifejtett tevékenységük más-más területek színvonalának emelésére irányult.

John Paget nemesi származású angol orvos magyarországi útleírásának több nyelven való kiadása megismertette Magyarországot Nyugat-Európával. Erdélyben létrehozott gazdaságával, mezőgazdasági tevékenységével számos magas rangú elismerést vívott ki. Steinacker Gusztáv bécsi származású evangélikus lelkész a magyar nőnevelés ügyét karolta fel hazánkban, Debrecenben német nyelvű lányiskolát hozott létre, nőneveléssel foglalkozó írásaiban pedig a nevelés terén megfogalmazódó dilemmákra keresett válaszokat. Fontos fordítói, műfordítói és irodalmi tevékenységének köszönhetően értékes irodalmi munkák váltak még szélesebb olvasóközönség számára elérhetővé, gondoljunk csak Kisfaludy Sándor és Jósika Miklós regényeinek vagy Campe filantropista nőneveléssel foglalkozó munkájának fordítására. A német származású báró Adelsheim Johanna rendkívüli műveltségű, felvilágosult gondolkodású asszony báró Vay Miklós császári és királyi kamarás feleségeként mindenben támogatta férje vállalkozásait. Támogatta Pestalozzi pedagógiájának magyarországi megismertetését, az óvodai mozgalmat, a csecsemőgondozás színvonalának emelését. Bár idegenként jöttek Magyarországra, maradandó értékeket közvetítettek és teremtettek új hazájukban. Az ő életükbe nyújtottak betekintést az „Életképek”.

Irodalom

Aranyi Imre 1989: Testnevelés a Debreceni Református Kollégiumban 1842–1911. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*. Debrecen, Hajdú-Bihar M. Lvt. 55–66.

Bendefy László 1961: Orvostörténeti adatok a Vay család golopi levéltárából. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 20. 205–226.

Cs. Lingvay Klára 2011: John Paget és műve. In: John Paget: *Magyarország és Erdély – Naplójegyzetek*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó. 7–40.

Fehér Katalin 1999: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Budapest, Eötvös J. Kvk.

Hornyaák Mária 2004: Idősebb báró Vay Miklósné született báró Adelsheim Johanna (1776–1863). A pestalozziánus bárónő. *Őrláng*, 2004/ 1–2. sz. 5.

Jókai Etelke 1888: *Emlékek báró Vay Miklósné, Adelsheim Johanna báróné leveleiből.* Budapest, Athenaeum.

Kovács Sándor 2008: Kétszáz éve született John Paget, Erdély magyar honpolgára. *Keresztény Magvető* 2. sz. 203–218.

Maller Sándor 1987: John Paget János. In Paget, John: *Magyarország és Erdély.* Budapest, Helikon (Békéscsaba, Kner). 329–348.

Paget, John 1987: *Magyarország és Erdély.* Budapest, Helikon (Békéscsaba, Kner).

Steinacker Gusztáv 1837: A lányok neveléséről és tanításáról Magyarországon, egy Pesten felállítandó nevelő intézet tervével együtt magasb és közép-rangú protestans leányok számára. *Figyelmező*, 17. sz. 257–262.

Steinacker Gusztáv 1840: Házi leánynevelésünk állapotjáról, s annak a köz leányneveléshez viszonyáról. *Athenaeum* 4. sz. 49–59., 5. sz. 65–71., 6. sz. 85–88., 7. sz. 203–107.

Steinacker Gusztáv 1841: Nőnevelés 's nőnevelő intézetek. *Athenaeum* 6. sz. 81–87.

Szakály Orsolya 2003: *Egy vállalkozó főnemes - Vay Miklós báró (1756–1824).* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

Szelényi Ödön 1916: Néhány lap a magyarhoni nőnevelés kezdeteiből. *Nemzeti Nőnevelés* május (XXXVII. évf.) 239–258.

Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái.* Budapest, Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari Könyvnyomda.

TREL. Kii. IV.2.-HI. br. Adelsheim Johanna levele. (özv. Br. Vay Miklósné Adelsheim Johanna levele 1829. decemberében, Kelt: Tállya.)

Virág Irén 2013: *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848).* Eger, Líceum Kiadó.

Jegyzetek

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

[1] John Paget (1808–1892): angliai utazó, Wesselényi Polixéna második férje, akivel együtt Erdélyben mintagazdaságot hoztak létre.

[2] Steinacker Gusztáv (Bécs, 1809. márc. 1. – Buttstädt, Németország, 1877. jún. 7.): evangélikus lelkész, hittudós, író és fordító. Az első német nyelvű leánynevelő intézet létrehozója Debrecenben. Neveléstanal, valamint egyházi kormányzattal foglalkozó munkákat írt magyar és német nyelven. 1836-tól 1838-ig Bánffy báró lányainak magánnevelője.

[3] Eperjesen nőnevelő intézetet alapított, amely 1794-től 1868-ig állt fenn.

[4] A nőnevelő intézetekről bővebben lásd Virág 2013.

[5] Vay Miklós, báró (Zsolca, 1756. szept. 6. – Pest, 1824. máj. 11.): dandártábornok, hadmérnök, folyószabályozási kir. biztos.

[6] Báró Pucky/Bucky András.

[7] *sans conséquences*: következmények nélkül.

[8] Vay Miklós, báró (Alsózsolca, 1802. ápr. 29. – Bp., 1894. máj. 14.): politikus, kancellár, főrendiházi elnök, koronaőr, nagybirtokos, az MTA ig. tagja (1841).

[9] Vay Lajos, báró (1803–1888): Borsod megye követe, majd főispánja.

[10] Váradi Szabó János (Szilvásújfalú, 1783. aug. 27. – Debrecen, 1864. márc. 12.): pedagógus. A Vay családnál nevelő.

[11] Egger Vilmos (Staad, St. Gallen, Svájc, 1792. máj. 13. – Pest, 1830. nov. 2.): festő, Magyarország első hivatásos tornatanítója. Báró Vay Miklósnál házitanító.

[12] TREL. Kii. IV.2.-HI. br. Adelsheim Johanna levele. (özv. Br. Vay Miklósné Adelsheim Johanna levele 1829. decemberében, Kelt: Tállya.)

Abstract

Irén Virág

As a Foreigner in a New Country – Portraits from the 19th century

The aim of this paper is to give an insight into the politically, socially and culturally highly interesting decades at the beginning of the 19th century. With the collapse of the feudal system the Hungarian aristocracy gained significant cultural importance. Its progressively thinking members played a crucial role in supporting cultural and educational issues and served as role models for the rest of society. Many aristocratic spouses originating from abroad and settling down in Hungary left as foreigners indelible marks on the Hungarian culture. They will be in focus of this paper.

VIRÁG IRÉN

főiskolai docens

Eszterházy Károly Főiskola, Neveléstudományi Tanszék

viragi@ektf.hu

A Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett történelem–német nyelv és irodalom szakos középiskolai tanárként. Öt évet tanított középiskolában, majd 2000-ben az Eszterházy Károly Főiskola Német Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója lett. PhD fokozatot 2008-ban szerzett a Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Társadalomtudományok és Bölcsészettudományok Doktori Iskola A nevelés és művelődés társadalmi-történeti összefüggései doktori programjában. Fő kutatási területe a 18–19. századi oktatás- és neveléstörténet. 2008-tól az Eszterházy Károly Főiskola Neveléstudományi Tanszékének oktatója. Több szakmai bizottság tagja, a Somos Lajos Tudományos Diákkör Tehetséggondozó Műhelyének vezetője. Rendszeresen publikál és vesz részt hazai és nemzetközi konferenciákon. 2012-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíját. Jelenleg az Eszterházy Károly Főiskola Neveléstudományi Tanszékének tanszékvezető főiskolai docense.

Nemes Lajos – Sellyei Diána

Heves megye német lakossága a török kiűzésétől a XVIII. század végéig

Heves megye a török hódoltság korában mind településállományában, mind a lakosság számában nagyon nagy veszteséget szenvedett. A török csapatok 1687. évi kivonulása után

azonnal megindult a benépesedés folyamata. Ez kezdetben spontán vándorlásban jelentkezett, majd a Rákóczi- szabadságharcot követő békés évtizedekben, miután a megyétől északabbra fekvő területek népességfölslege csökkent, szervezett telepítésbe csapott át. Zömében magyarok voltak a betelepedők, de jelentős volt a szlovák, a német és a délszláv (rác) betelepedők száma is. Az 1687 után Egerbe betelepülő németek döntő többsége még a történeti Magyarország német nyelvű településeiről költözött be a városba. Az 1711 utáni betelepülők már a Habsburg Örökös Tartományokból és a Német-Római Birodalomból költöztek új hazájukba. Vannak települések, ahová tisztán németek telepedtek be (ilyenek például Aldebrő, Kápolna, Nagytálya) és vannak olyanok, amelyekbe a már meglévő magyar lakosság mellé költöztek német ajkúak. A beköltöző lakosság számára ismeretlen volt az etnikai ellentét fogalma. Természetesnek tartották, hogy más etnikumhoz tartozók házasodjanak. Egymás nyelvének megismerése és a magyar nyelv uralkodóvá válása is természetes folyamat, hisz ez az összekötő kapocs.

Heves megye népességének máig ható etnikai átrendeződése a török korban kezdődött. Azt meg kell jegyezni, hogy a beköltözők már a XX. századra, nyelveikben teljesen elmagyarosodtak, tudatukban azonban többé-kevésbé megőrizték etnikai hovatartozásukat.

Hatvan várát és városát 1544-ben elfoglalta az előnyomuló hódító török hatalom, és szandzsák székhelyé tette. Ez még nem okozott nagy népességcsökkenést. 1550 körül elkészítették a szandzsák lakosságáról és javairól az első török összeírást, deftert. Ez beleillett abba a gyakorlatba, hogy nyomban a török hódítás után a török adminisztráció az elfoglalt országrész településeiről, a bennük található ingatlanokról, a település lélekszámáról, a lakosság jövedelmeiről és kiadásairól összeírást készített az előző – magyar – viszonyok alapján (Fekete 1968).

Az 1552-es egri török várostrom után a hódoltság határa Eger vára alá ért. Az 1552-es török támadás és várostrom elsősorban az Egri Völgy lakosságát készítette menekülésre, amely többségében – mivel elég idejük volt rá –, sikeres volt. Így - a lakosság számában a völgyben viszonylag kevés veszteség volt. A török támadás a falvak egy részét pusztává tette, s ezek sok esetben soha nem népesedtek be újra. Az anyagi kár is jelentős volt. Nagyobb pusztítás történt a seregek vonulási útvonalán is. Mind Khadim Ali budai pasa nógrádi várakat elfoglaló seregének útvonala, mind Kara Ahmed seregének Szolnok felőli felvonulása elpusztította a falvakat, és a lakosság – bár egy részüknek sikerült elmenekülnie –, a menekülési útvonalak kialakulatlansága miatt még nagyobb veszteséget szenvedett. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a török elől elmenekült lakosok egy része nem költözött vissza eredeti lakóhelyére, hanem az északi megyék településein, az úgynevezett Királyi Magyarországon maradt. Az 1552-es lakosságcsökkenés regenerálódása a visszatelepedéssel, a hódoltsági területekről való migrációval és a természetes szaporodással 1596-ig tartott. A falvak egy részének lassú pusztulása, elnéptelenedése 1552 és 1596 között is folytatódott. Ebben mind az előnyomuló török hatalomnak, mind a végvárak katonaságának szerepe volt (Nemes 1994: 69–70).

Újabb, de most már hosszú távra pótolhatatlan vérveszteség következett be a 15 éves háború időszakában. 1596 őszen az egri vár török kézre kerülését – ami a megye teljes területének hódoltsággá válását eredményezte – követte a szultán, III. Mohamed mezőkeresztesi győzelme, amelyet követően a hazavonuló török sereg feldúlta az útjába eső településeket. 1599 őszen következett be a tatár had iszonyú pusztítása a Tiszától egészen a Nógrád megyei Fülelig, ami együtt járt azzal, hogy az elpusztított falvakból a nép ezreit fűzték rabláncra. A hadak járását éhínség és pestis követte, így újabb ezrek estek áldozatul. Ez volt az első olyan népességpusztulás, amelyet sem a természetes szaporodás, sem a lakosságnak a hódoltságtól északra irányuló migrációja már nem tudott pótolni (Nemes 1994: 70).

A XVII. században több rablóhadjáratra is sor került – 1658-ban a délvidéki rácok, 1661-ben a törökök, a tatárok és a hajdúk, 1669-ben és 1672-ben a kóborló török és rác csapatok, 1678-ban Thököly kurucjai, majd a labanc portyázás –, amelyek apasztották a népességet. Ez többnyire nem jelentett teljes pusztulást, mivel a veszélynek kitett falvak lakosai ekkorra kialakították a menekülési útvonalakat, járhatatlan ártereken mozgékonyabb állattartásra tértek át, s ha nem lepték meg őket, akkor biztonságos helyre húzódtak (Nemes 1994: 70).

1686-ban a visszafoglaló hadműveletek kapcsán következik be egy újabb, most már parancsra történő lakosságkiürítés. 1686. június 19-én utasították a vármegye alispánját, hogy „haladéktalanul intézkedjék azon megyebeli lakosokra, kik az Eger körül lévő falvakban laknak, hogy családjokkal és összes marhájjal együtt költözködjenek ki onnan és

húzódjanak Szepes vagy más felvidéki megyébe, hol biztonságot találnak. Aki ezen rendeletet nem teljesíti, és az Eger körül lévő falvakban találtatik, barmaik elkoboztatnak, házaik felégettetnek”. Az 1686. december 20-án előterjesztett összeírás szerint a megye összes települése, Gyöngyöst és Gyöngyöspatát leszámítva, néptelen. Rajtuk kívül csak a török kézen lévő Eger rendelkezik jelentős népességgel. (Nemes Lajos 1994: 70)

Fél évi kiéheztetés után 1687. december 17-én a török csapatok kivonulnak **Egerből** és végleg megszűnik a hódoltság állapota a megyében. Az elmúlt több mint 140 év hozadéka viszont tragikus. A falvak, városok elnéptelenedtek, s amelyek nem, azoknak is nagymértékben csökkent a lakosságuk. Az eddigi lakosság egy része elpusztult, megmaradt része elköltözött vagy elmenekült. A tulajdon- és birtokviszonyok teljesen rendezetlenek. 1688 elejétől veszi kezdetét a lakosság újratelepítése, amely több szálon is fut. Egyfelől rendezni kell a települések földesúri tulajdonviszonyait. E célból, hozták létre a Neoaquistica commissiót^[1]. Az 1526 utáni másfél évszázad tehát óriási bizonytalanságot eredményez. Azzal, hogy párthívek szerzése céljából ugyanazokat a birtokokat, településeket más-más birtokosoknak adományozgatják, már I. Ferdinánd és I. (Szapolyai) János is jogbizonytalanságokat okoz. Ugyanazokra a településekre jogot formálhatnak tehát különböző családok. Ehhez csatlakoztak a 140 év alatt az erdélyi fejedelmek is. Színesítette a képet a különböző adásvételek, nemesség-adományozások és vételek sorozata. Ebben kell rendet tennie a Neoaquistica commissiónak. Többnyire azok szerzik meg a birtokokat, akik hitelt érdemlően bizonyítani tudják jogosultságukat az adott településre, és van elég pénzük a fegyverválság kifizetésére. A többiek pedig egyelőre hoppon maradtak.

A török korban északra költöztek és leszármazottaik egy része elindult délre, hogy az évtizedek óta néptelen területeken lévő, pusztán álló falvakat benépesítse, és az 1686-ban elköltöztetettek is kezdtek visszaköltözni falvaikba. A falvakba főleg magyar etnikumú lakosság települt be. Más a helyzet Egerrel, amely 1688–1694 között uralkodói döntés alapján reménykedhetett abban, hogy szabad királyi várossá válhat. Ez a lehetőség hatalmas mértékű lakosság-beáramlást eredményezett a városba. A mohamedán lakosság egy része a városban maradt, és áttért a keresztény hitre. A várost visszafoglaló hajdúk is többségében itt telepedtek le. Német lakosok telepedtek be a felvidéki szász városokból és a bányavárosokból is. A város társadalmi rétegződésére csak néhány, különböző célból és különböző szempont szerint készült összeírásból következtethetünk. Az első városi összeírás, amely a török kiűzése (eltávoztása) után készült, 1690-ből maradt fenn^[2]. Ez az úgynevezett „Edelspacher-féle” összeírás 384 világi és 47 egyházi háztulajdonost írt össze. Mivel az egyháziak között testületek (káptalan, szerzetesrendek) is szerepelnek, ezekkel a továbbiakban nem foglalkozom. A 384 világi személy közül nemesi jogállású volt 21 fő (5,5%), polgár volt 162 fő (42,2%), hajdú 96 fő (25%), tisztek és kamarai tisztviselők 21 fő (5,5%), egyéb városi lakos 84 fő (21,8%). Ez utóbbiak közé soroltam be az újkeresztényeket, vagyis – Eger város egyházi anyakönyvei alapján – a városban maradt és katolikus hitre tért mohamedánokat. Nemzetiségi megoszlásuk szerint az összeírtak 52,34%-a volt magyar, 18,09%-a német, 15,25%-a délszláv és görög, akiket Egerben rácoknak neveztek, 13,02%-a újkeresztény (török, bosnyák, albán stb.) és 1,3%-a ismeretlen nemzetiségű.^[3] Az 1690. évi összeírás alapján képet kapunk arról, hogy milyen volt a háztulajdonosok foglalkozás szerinti megoszlása. E szerint a 384 világi háztulajdonosból 44 volt kézműves mester, akik 7 iparágban 18 mesterség képviselői közül kerültek ki. A legtöbb kézműves – összesen 15 fő – a ruházati iparban tevékenykedett. Ezt követte az élelmiszeripar 13 iparosával, a vas- és fémipar, valamint az építőipar 5–5 fővel, a bőripar és a szövőipar pedig 1–1 mester képviselte. Két mesterség képviselőit, összesen 4 főt nem tudtam egyik iparágba se besorolni. Az egyes iparágakon belüli differenciálódás még viszonylag csekély, hisz a ruházati iparban

4, a vas- és fémiparban 5, az építőiparban 3, a bőriparban és a szövőiparban pedig 1–1 mesterség képviselőit írták össze. A 44 kézműves nemzetiség szerinti megoszlását is ismerjük. 24 fő (54,56 %) volt magyar nemzetiségű, 17 fő (38,63 %) német, 2 fő (4,54 %) rác és 1 fő (2,27 %) újkeresztény. Látható tehát, hogy a betelepedést követő két évben kialakult ugyan egy bizonyos mértékű kézművesipar, de ez az összeírás időpontjában még igen gyenge és differenciálatlan képet mutat, s nem üti meg a korabeli városok színvonalát. Az 1690-es összeírás az összeírtak döntő többségét, 280 főt (72,92 %) szőlőbirtokosnak tüntet fel, tehát a lakosság nagyobb része a mezőgazdaságból élt. Ugyanakkor megemlítendő, hogy a kézművesek közül 17-nek szőlőbirtoka is volt (Sugár 1974: 70–72).

Az 1690. évi összeírás Szederkényi Nándor által közölt névanyaga az alábbiakat tartja németnek: Nait Máthé, Pilget Mátyás, Cappy Kristóf, Tuzer Dániel suszter, Satroch János, Pulitz György rézöntő, Maok Jakab suszter, Mastoch Simon szabó, Mandl Fridrik verpeléti postamester, Müller Fülöp, Nokter Sebestény kőműves, Steigel János, Lempruch Ferdinánd borbély, Frank Herman, Hochstätter Pál, Daydi János, Philip Márton, Passin Borbála asszony, Narcis Lénárd, Schwarcz Péter húsvágó, Goldhasz Mihály szabó, Helmish Mihály molnár, Habret György, Loikho Mihály, Kharsz Mátyás üveges, Gündel György rézmetsző, Slosszer Dániel lakatos, Sednak György sattler [nyereggyártó], Johan Demeter, Löner György suszter, Schwager Simon sütő, Ekkelhamer János üveges, Piano Lajos kereskedő, Schmid Farkas, Erhard Max, Morhard Konrád, Fischer Mihály, Dot Jakob, Jakob György, Gristóf István, Nocker Sebestény kőműves, Pringer Balázs (Szederkényi 1893: 10).

A beköltöző németek súlyát mutatja a város társadalmában, hogy a város vezetésében az egész XVIII. században komoly súllyal részt vettek. Az önkormányzat 1702. évi választásakor és egészen a század második feléig, mindig volt bírójelöltjük és mindig voltak belső és külső tanácsgajaik. Az 1702. évi 12 tagú belső tanácsban 7 fő volt magyar, 4 német és 1 rác etnikumhoz tartozó. A 24 fős külső tanácsból 12 fő volt magyar, 8 német és 4 rác. A XVIII. század közepén 1752. december 7. és 1763. január 2. között Herner Ferenc viselte a főbírói tisztséget. Róla tudni kell, hogy nem nagyon tudott magyarul, csak németül beszélt. A XVIII. század főbírái közül többen német származásúak voltak, de már teljesen elmagyarosodtak és magyarnak is vallották magukat. Német eredetűnek tarthatjuk a főbírák közül Haaz Károlyt (1711–1717), Rottenstein Károly Antalt (1720–1745), Fischer Jánost (1745–46), Wallner Józsefet (1746–1750), Forst Antalt (1750–1752), német volt az említett Herner Ferenc és Najmajer Ignác (1785–1796) (Nemes 2001: 182).

1687–1703 között egyenletes ütemben növekszik a megye benépesült településeinek és lakosságának száma. 1689-ben 40, 1692-ben 59, 1697-ben már 69 település rendelkezett adózás alá vonható nagyságú és vagyonú lakossággal. Ez a folyamat 1703–1710 között, a Rákóczi-szabadságharc időszakában megtorpant, sőt ideiglenes visszaesés következett be, hogy azután 1710-től újabb lendületet kapjon. A Rákóczi-szabadságharc időszakában többször is átvonultak hadak a megye területén, ami lényeges népességcsökkenést eredményezett. Az átvonuló seregek pusztítása a magyar etnikum által benépesített területeket érintette. Az 1715-ös országos összeírás szerint már 95, az 1720-as összeírás szerint pedig 98 település népes a megyében. 1687 és 1720 között összesen 24 esetben van adatunk magyar, 2 helyen német, 11-szer szlovák és 3 esetben rác, illetve román betelepülésről. 1711–1745 között 15 magyar, 11 német és 25 szlovák betelepedést említenek a források. Az említett adatok nem minden esetben homogén nemzetiségi falvakra, csak 1–2 család betelepülésére utalnak. (Nemes 1994: 71)

Vizsgáljuk meg a németek betelepődését Heves megyébe. Az XVII. századi első német migráció spontán betelepedés volt, ami együtt járt a magyar és a többi náció betelepődésével s a történeti Magyarország területéről történt. A névanyag kutatása külön tanulmányt igényelne, s így nem képezheti jelen tanulmány témáját. A Rákóczi-szabadságharc bukása után nyugalmas, építő korszak következett. A fejlődést csak egy dolog segíthette, ha megfelelő számú lakosságot telepítenek a falvakba. A spontán jobbágyvándorlást fokozatosan felváltotta a szervezett telepítés. A Habsburgokhoz kötődő földesurak ekkor kezdték a német területekről toborozni és betelepíteni az erre hajlandóságot mutatókat. Egerbe a püspökség és a káptalan továbbra is telepített be német anyanyelvű lakosokat, szőlőtermelőket és mesterembereket.

Az első település **Egerbaktára**, az egri püspökség jobbágyfalujába, tulajdonképpen jobbágyszökés formájában történt. „1718 és 1724 között az Abaúj megyei Mecenzéfről, a jászói prépost birtokáról német és szlovák jobbágyok szöktek Baktára: Són, Frindt, Aiben, Malicka, Sperling, Töpfer, Koller, Orosz nevűek. Ez a folyamat tehát még mindig a belső migrációhoz kapcsolódott. 1724-ben a jászói prépost visszakövetelte őket, de miután visszamenni semmiképpen nem akartak, megváltoztatták vagy éppen megmagyarosították régi nevüket, s így Oroszból László, Töpferből Farkas, Aibenből Gedeon, Sönből Szép, Malickából Erős, Tóthból Fekete lett. Ennek ellenére a prépost 1725-ben katonai karhatalommal vitt vissza egyeseket jászói birtokára s ezzel, meg a névmagyarosítással valamennyi német családnév eltűnt Bakta történetéből” (Soós 1975: 160). A canonica visitatio szerint 1746-ban még voltak német lakosai Baktának. Vályi András még 1796-ban is említi, hogy szórványként németek is laknak a faluban.

Feltételezhetőleg már nem a belső migrációhoz kapcsolódott német lakosok **Ecsédre** költözése. „1722–23-ban földesurai, Ráday Pál és birtokos társai 26 német iparost telepítettek Ecsédre, velük 1725-ben szerződésre léptek, 4 évre mentesítvén őket az adófizetés alól, miután ácsok és bognárok lévén, házakat építettek, mesterséget folytattak. „Miután Ecsédet alkalmas számú német jobbágyokkal megszállítottuk volna, s contractualis levelünket (szerződésünket) is nékiek kiadtuk vala, ellenben az előbbeni örökös magyar jobbágyokat is azon egy sorsban amazokkal együtt kívánván bírni”, 1729-ben megújították a szerződést, de ebben már előírtak bizonyos meghatározott robotot mind a magyarok, mind a németek terhére. 1730–1745 között a németek részben elköltöztek, részben elmagyarosodva, robotos földművelő jobbágyokká lettek” (Soós 1975: 156). Az 1746-os canonica visitatio még említi német lakosokat a faluban.

Hevesre is költöztek be az 1720-as években német lakosok. „1720-ig ismét 25-re, 1725-ig 60-ra emelkedett a hevesi jobbágyháztartások száma. Az újranevesítés 1722 és 25 között vett erős lendületet. 45 újtelepes hároméves települési mentessége 1725-ben járt le. 1720-ig 6, 1720 és 1725 között 14 német és 4 oláh téglás is megtelepedett a tégláégető mellett, ők később elmagyarosodtak, földművelőkké lettek” (Soós 1975: 259). 1746-ban és 1766–67-ben is találunk a mezővárosban német nyelvű lakosokat.

1729-ben **Demjénre** is települnek német lakosok. Ezek a Kerecsendre települt első német telepes csoporttal együtt érkeztek és öten közülük jobbágyságra is léptek. (Soós 1975: 139). Még az 1746-os és 1766–67-es canonica visitatiók is említettek német lakosokat a faluban. Demjénnel egy időben települt be Kerecsend és Egerszalók falu is.

Kerecsend lakosai „1686 végén, még Eger török alóli felszabadulása előtt egy esztendővel elszéledtek. A majdnem 50 évre terjedő elnéptelenedés az Eger tartós blokádjára berendezkedő császári fővezér kiűritési parancsára következett be. A lakatlan puszta

határában 1720 körül az egri püspök földesúr fácánoskertet létesített, benne pompás fácános vadászházát építtetett. Bár 1720-ban Eger alsó városrészében még összeírták azt a 12 jobbágyot, aki valamikor a pusztává lett Kerecsendre való volt, Kerecsend mégis 1731-ig néptelen maradt. Erdődy püspök 1731-ben a Rajna kerületből, Svábföldről, Elzászból beköltöző német jobbágyokkal benépesítette Kerecsendet. Az 1731. október 14-én kiadott letelepedési engedély szerint csak katolikusok költözhetek be. Ők kaptak telket házépítésre, de paplakot, iskolát, mesterlakást maguknak kellett építeniük a földesúr által adott építési anyagokból. 1751-ben újabb telepítési akció folytán 32, az 1772. évi harmadik telepítés során további 8 német család került a faluba, amely a XIX. század végéig elmagyarosodott. 1763-ban az újtelepes németek robotmegtagadása folytán a többiek azon panaszkodtak, hogy egyes falubeli társaik felfuvalkodván földesurok akaratja ellen, nem akarván engedelmessé válni, felfuvalkodásukban utat vévén nyakukba, elpártoltak közülük, adóterheiket az ittmaradók nyakába háritották” (Soós 1975: 311).

Egerszalók 1731-ig néptelen volt. „1731. június 4-én a káptalan kiadta azt a telepítési szerződést, amelynek alapján 1731-ben 9, 1732-ben 15, 1734-ben 11 német gazda telepedett be Köln, Landau, Trier, Rajnakerület, Bajorország és Bamberg környékéről. Eszerint minden újtelepes három évig mentesül a robot és egyéb földesúri terhek alól, annak elmúltával azonban füstpénz gyanánt évente 4 forintot fizet, dézsmát ad a dézsmaköteles terményekből, az ígásjobbágy 12 napon át ígásrobotot, az ígátlan 20 napon át kézi robotot teljesít, a tehének, juhok és kecskék után sajtot ad. A XVIII. század közepétől magyar jobbágyok is tömegesen költöztek be, s a falu népét előbb vegyes anyanyelvűvé, később magyarrá tették” (Soós 1975: 176). A faluban az 1746. évi és az 1766–67. évi canonica visitatio szerint is jelentős német népesség élt.

1730-tól kezdve Grassalkovich Antal kamaraelnök szerezte meg a hatvani uradalom falvait meg **Hatvan** várost. „Grassalkovich a városba szívesen telepített német mesterembereket, szőlőművelő zselléreket, sőt telkes gazdákat is. Ezek részére a magyarokénál nagyobb mentességeket, kedvezményeket biztosítottak. 1756-ban az 52 magyar telkesgazda mellett 45 német gazda lakott Hatvanban, de a németek az újtelepesnek járó adómentes évek elmúltával sem akarták a közadókat, vármegyei fuvarterheket viselni.

A magyarok és németek közötti súrlódások elkerülése végett Grassalkovich „1764-ben a magyar bírón kívül német bírót is állíttatott, mert most a németek nyomorult száma az magyarokat már superálja (felülmúlja). A XIX. század elején megszűnt a németek elkülönülése, elmagyarosodtak. Grassalkovich özvegye az úrbérrendezés után, az 1774. évi szerződésben készpénzváltásig kívánt a jobbágyrobotok egy részéért. Az ifjabb Grassalkovich Antal herceg 1782-ben újabb szerződésben 1792-ig meghagyta őket a részleges robotváltás állapotában. A német taksások pedig összes robot- és terményszolgáltatásaikat megválthatták. 1792-től kezdve urbárium szerint robotoltak a hatvaniak” (Soós 1975: 252).

Szórvány német lakosokat találhatunk 1746-ban **Egerszóláton** valamint **Ugrán**. A canonica visitatiók szerint voltak német lakosai a gróf Buttlér János kezén lévő **Erdőtelek** falunak 1746-ban és 1766–67-ben is.

Jelentős német népességgel rendelkeztek még az egri püspökség tulajdonában lévő Maklár és Nagytálya, valamint a Grassalkovich Antal birtokába került Kompolt és Aldebrő falvak is.

„1732 körül Erdődy püspök eltiltotta a **maklári** kálvinisták nyilvános vallásgyakorlatát, elvette tőlük a templomot, majd alapjaitól kezdve újjáépíttette, szentéllyel, toronnyal, és a

katolikus hívek kezébe adta. A reformátusok egy kis része elköltözik a vallásuk miatt rájuk nehezedő nyomás miatt. Helyükbe katolikus német csoportokat hozat a földesúr. 1744-ben még csak három német családnév látható a Maklárra vonatkozó összeírásban. 1758-ban megy végbe első ízben a „svábok szállítása” Maklárra. Az 1759–60. évi jobbágyösszeírás 20 német újtelepest sorol fel, közöttük Aldebrőről költöztek is vannak” (Soós 1975: 350).

1764-ben Ulrich püspöki jószágkormányzó igen örvendezik „az impériumból ígérkezett 27–28 famíliának. Igen örülnék, ha az örvényi pusztát megszállanák. De amint levelükből észrevehetem, ők inkább erdős és szőlőhegyes helyen kapnak, ezért csak Maklárra szándékoznak. Ha a Dunán Pestre érkeznek, onnan bagásiájakat Maklárra szekereken hozatjuk. Őket helyben kenyérrrel és búzával segítjük. És ugyan azt sem bánám, ha Baktára, Felnémetre vagy Tárkányra vihetném, mivel itt is szükséges a nagy impopuláció (népesség szaporítása), szőlőhegyek is lehetne, erdő is közelebb volna, favágással pénzt kereshetnének.” A Maklárra érkezett „új szállítású svábok a robotta megváltásában a régi lakosokkal egyenlő fizetésre lettek, így az egészhelyes öszvességgel fizet 29 Ft-ot” (Soós 1975: 350). 1772 és 1774 között ismét 13 új német telepes költözött Maklárra Ausztriából, 7 pedig Sziléziából. 1799-ben a 185 családfő közül 31 családfő vallotta magát németnek, a többi magyarnak (Soós 1975: 351).

„A török kiűzése után további 80 éven át sem népesült be **Nagytálya**-puszta. Határában az egri püspök 1720 és 1730 között nagy fácsnokertet létesített, benne 1744-ben csak egy fából összeállított erdészlak, a kert végében, az országút mellett pedig sövényből készült kis korcsmaház állt. Legelőin Noszvaj, Szarvaskő, Maklár népe, meg az egri mészárosceh legeltette állatait. Újratelepítésének gondolata 1770-ben merült fel. Miután ugyanis Kömlő benépesítése sikerrel haladt előre, Eszterházy püspök megbízta Ulrich János jószágigazgatót, hogy keressen és ajánljon neki benépesítésre alkalmas másik pusztát a püspöki uradalom területén. Ulrich ebben az időben bérletként használta Nagytálya-pusztát. Ezt ajánlotta tehát, mert szerinte a puszta határa igen kevés hasznot hajt, földjei soványak, gazosak, de ha az erdészház fölötti szántókra 15–20 jobbágyot hoznak, ezek kitisztíthatnák, jövedelmezővé tehetnék a földeket. 1771. május 7-én költözött be az első 7 telepes, ezeket júniusban további 4-en, júliusban 6-an követték. 1772 márciusban Ulrich azt írja a püspöknek, hogy Nagytályára 25 ¼ telekre már 53 gazdát szállított, számukat 60-ra akarja növelni a kivételeseken kívül. Az 1771–1772-ben beköltözők származáshelye: Würtenberg, Szilézia, Würzburg, Mainz, Bajorország, Pothum, Frank hercegség, illetve Aldebrő volt. Az első betelepülők egy része rövidesen tovább vándorolt. 1773 és 1778 között újabb, lassúbb ütemű beköltözés folyt le. Ehhez a kedvet az Ulrich jószágigazgató által 1773-ban adott hatéves mentesség adta meg. 1774. november 1-jei körlevelében 34 Ft-ban állapította meg az egész telek összes terheinek váltságát azok számára, akik később szolgáltatásaikat nem természetben, hanem pénzben kívánják teljesíteni. 1778-ban német nyelvű urbáriumot kapott a község. Ulrich 1782-ben visszaadta a nagytályai bérletet az egri püspökségnek” (Soós 1975: 384–385).

Kompolton már 1746-ban is jelentős német nyelvű népességet találunk. „Grassalkovich az 1754. január 1-jén kiadott telepítési szerződése alapján a Kompolt nevű kuriális helyet Elzászból származó német jobbágyokkal népesítette be. A szerződésben a már ott lakó és később betelepülő jobbágyok mentességét így szabályozta: 6 évi mentesség az állami adó, forspont, kvártély alól, 2 évi mentesség a földesúri terhek alól. A már ott lévő német telepesek mintájára házaikat hasonló formára építsék, fát ingyen kapnak. A szabad évek elteltével hetedet fizetnek, a robotot 12 forinton megváltják, csak 3 napot kaszálnak, a káli telepesekhez hasonlóan. Az iparos betelepülők évi 7 Ft-ot fizetnek” (Soós 1975: 332).

Aldebrő: Egy XVIII. századi német falu betelepítése^[4]

Aldebrő azon kevés magyar település közé tartozik, amelynek alapítását megközelítően pontos dátumhoz tudjuk kötni. Az biztosnak tűnik, hogy a terület németekkel való benépesítése már az uradalom 1740. évi megvétele után megkezdődött. Báró Grassalkovich Antal 1743. április 24-én Debrőn adta ki (jog)biztosító levelét uradalma – Debrő – vár alatti területének Al Döbrő név alatti betelepítésére. A biztosító levelet az újonnan jött sváboknak és másoknak „így a mostaniaknak, mint a jövőbelieknek” állították ki. A „sváb” név Magyarországon minden német ajkú telepes gyűjtőneve, aki a XVIII. században költözött hazánkba. III. Károly első telepítési felhívása a sváb kerületekhez szólt, s minthogy azután is a katolikus bevándorlókat részesítették előnyben, a délnémet területek lakossága (a tulajdonképpeni svábok, bajorok, bádeniek, württembergiek, hesseniek) és még elzászi, moseli népesség adta az akkori hospesek^[5] többségét (Nemes 1993:13).

Hogyan történt a betelepítés? 1743-ban van valamennyi –iratok hiányában– meg nem állapítható számú telepes, akik a falu első lakói, s akik az első szilárd épületeket emelik itt. Az is kiderül, hogy ezek a telepesek a Német-Római Birodalomból jöttek. Azt azonban a későbbi iratokból, tanúvallomásokból tudjuk, hogy ez csak a kezdet volt. A következő években még többször történik kisebb-nagyobb mértékben német telepesek bevándorlása a faluba, s ez csak 1760 körül szűnik meg teljesen.

1746-ban a canonica visitatio szerint Aldebrőnek 166 lakosa van. Nagy a valószínűsége, hogy 1746-ban még csak az első betelepülők élnek a faluban. A népesség német, s igen kevesen tudnak magyarul. A falunak temploma nincs, a halottakat is Debrőre, az ottani temetőbe viszik át.

A következő egyházlátogatási vizsgálat 1767-ben történt. Ekkor a falunak már 707 lakosa van.

Vizsgáljuk meg, honnan telepedtek be a falu lakosai? Az nyilvánvaló, hogy a „sváb” elnevezés nem fedi a valóságot, mivel ezt csak a németekre használt összefoglaló megnevezésként és nem az eredet megjelölésére használták a korban. A Felső-Pomerániai betelepedés, amiről a szakirodalom említést tesz, szintén bizonyításra szorul. Csak az összes forrás vizsgálata, feltárása, értékelése után állapítható meg a falu betelepítésének módja.

Az Aldebrőre vonatkozó forrásanyagot megvizsgálva a téma feldolgozásához használható iratanyag az egyházi anyakönyvekre, az összeírásokra, az 1771. évi urbáriumra és néhány megyei közgyűlési iratra szűkölt.^[6] Meg kell vizsgálni, hogy mi a források szűkösségének az oka. A legfontosabb az, hogy a Grassalkovich Levéltár iratanyagának többsége elpusztult. Az Eble Gábor által 1909-ben kiadott könyvben található anyagok jó része is 1956-ban elégett.^[7] Heves és Külső-Szolnok vármegye iratanyaga nem tartalmazott adatokat a falu betelepítésére^[8] a község korai iratanyaga pedig, ha volt is, teljesen elpusztult. Az iratok hiánya mellett a másik tényező az a történészek által közismert tény, hogy a betelepülés korában, a XVIII. században még nem létezett nemzetiségi probléma.

A betelepülők egy része a Habsburg Birodalom területéről költözött be, melybe akkor a Magyar Királyság mellett az Osztrák Örökös Tartományok, a Cseh Királyság, az Osztrák Németalföld és Itália egy része is beletartozott. A XVIII. században a Habsburg-ház tagjai viselték a Német-Római Birodalom császári koronáját is, s ezen keresztül volt némi

befolyásuk a mai Németország területén lévő tartományok életére is, így a túlnépesedett területekről költöztek át telepések a birodalom másik felében lévő, kevésbé népes vidékekre.

A hospesek eredeti lakóhelye és nyelve, a kor toleráns viszonyai közt, csak rendkívüli események alkalmával bírhatott jelentőséggel. Ilyen rendkívüli esemény volt az illető születése, házassága és halála. Ezért van az, hogy a források közül a leghasználhatóbbnak az egyházi anyakönyvek – ezek közül is a XVIII. század végi, XIX. század eleji halotti anyakönyvek – bizonyultak. Ekkorra alakult ki az anyakönyvvezetésben az a gyakorlat, hogy a halott születési (származási) helyét is megjelölték.^[19] Meg kell jegyezni, hogy a használható adatok száma így is csekély, hiszen a betelepülők közül ekkorra már csak a legidősebb s a XVIII. században matuzsálemi korúnak számító 60 év feletti korban meghaltak jöhettek szóba. Más a helyzet a születési és házassági anyakönyvekkel, valamint az összeírásokkal. Ezek esetében a névanyagból lehetett következtetéseket levonni.

A fentieket előrebocsátva vizsgáljuk meg, honnan települtek be Aldebró lakosai. A források adatait két nagy csoportba kellett osztani. Az egyik csoportba azok az adatok tartoznak, amelyek minden kétséget kizárólag bizonyítják, hogy az illető személy, akire az adat vonatkozik, honnan települt be a faluba. A másik adathalmaz azt mutatja meg, hogy az illető feltételezhetőleg honnan származott. A fenti két csoportosításon belül meg kellett még vizsgálni, hogy az illető, akire az adat vonatkozik, mely országból, mely tartományból és melyik településről költözött Magyarországra. Mind az országok, mind az egyes tartományok elnevezése, területe, kiterjedése és határai többször is változhattak, és változtak is a XVIII. századtól napjainkig, ezért a vizsgálódáskor ezt is figyelembe kellett venni.

A hospesek egy része az Osztrák Örökös Tartományokból^[10], más része a Német-Római Birodalom^[11] egyes tartományaiból, de van, aki Poroszországból^[12] jött. Konkrét adatunk van rá, hogy Ausztriának Felső-Ausztria nevű tartományából^[13] Németország esetében pedig a Hesseni választó fejedelemség^[14] és a Bajor királyság területéről^[15] biztosan jöttek betelepülők Aldebrőre.

Ausztriai volt az 1798. január 3-án Aldebrőn meghalt Antonius Hinhort.^[16] Felső-Ausztriából származott az 1827. szeptember 8-án, 85 éves korában elhunyt Margaréta Pauscher, Antoni Stokler felesége,^[17] valamint Joannis Fuschs özvegye, az 1827. november 10-én, 75 éves korában ugyancsak Aldebrőn meghalt Margaréta Mattz.^[18]

A Német-Római Birodalomból, a hesseni választófejedelemség fővárosából, *Kassel*-ből költözött Magyarországra Margareta Keszler, Petri Kirsch özvegye, aki 1827. augusztus 19-én, 87 éves korában halt meg Aldebrőn.^[19] Az ugyancsak Hessen területén lévő *Friesenheim*-ből származott Antonius Hailzmon özvegye, aki 78 évet élt, s 1822. december 13-án halt meg.^[20] Németországi forrásból tudjuk, hogy Hienerwadel Jacob 1761. március 27-én kivándorolt Magyarországra. Feltételezésem szerint a közeli *Fürstenberg*-ből indulván a Duna melletti *Donaueschingen*-be érkezett, majd itt bizonyos időt eltöltvén megnősült, feleségül vette a közeli *Hausen*-ből származó Christine Widamt.^[21] Christine Widam 1795. szeptember 13-án halt meg Aldebrőn.^[22]

Ez az adat megerősíti a szakirodalomban a kivándorlásról leírtakat. A Német-Római Birodalomból távozni szándékozók a birodalom túlnépesedett részeiből a Duna vonalához költöztek, majd itt eltöltöttek valamennyi időt. Több család összefogott, és a megfelelő vezető segítségével, akik a telepítést szervezték, a folyó melletti utat használva, gyakrabban magán a folyón közlekedve közelítették meg Magyarországot, majd jövőendő lakóhelyüket.^[23] A Bajor

királyságból származott az 1823. július 23-án elhunyt Mathias Cziener asztalos mester, aki *Augsburg* városából költözött Aldebrőre.^[24]

A harmadik ország, ahonnan olyan adatunk van, amely kétségtelenül bizonyítja, hogy onnan költözött be telepes Aldebrőre, Poroszország. 1808. június 14-én halt meg Aldebrőn Joannes Konits, aki a poroszországi „Kosnitz” környékéről származott.^[25] A kérdés az, hogy hol található jelenleg ez a város. Németország 1914-ben nyomtatott térképét vizsgálva kiderült, hogy Nyugat-Poroszország területén volt egy „Konitz” másképp „Kanitz” nevezetű város, amely a középkorban a „Német Lovagrend” határvára és határvárosa volt. Ez jelenleg Lengyelország területén lévő „Chojnice” város. Lakói németek voltak a XVIII. században.^[26] Kanitz néhány kilométerre feküdt Kelet-Pomerániától. Mivel a forrás a betelepülő származási helyeként *Kosnitz* város környékét említi, így van realitása annak a szakirodalmi állításnak, hogy az első betelepülők Felső-Pomerániából költöztek Aldebrőre.^[27]

A falu lakosainak XVIII. századi névanyagát vizsgálva van néhány adatunk még, amely biztosan a telepések származási helyére utal. Ezek konkrétan megneveznek tartományt vagy valamilyen települést. Annyi eltérés van az előzőekben ismertetett adatokhoz képest, hogy míg azok esetében nyilvánvalóan az illető hospes költözött be Aldebrőre a forrásban megjelölt helyről, addig a névanyag ezen helynevei esetében vagy az illető telepes vagy valamelyik felmenője költözött el a nevében található tartományból vagy településről. Nevét már az elköltözés után kapta meg éppen azért, mert abból a tartományból vagy településről származott.

1752–53-ban tűnik fel összeírásban *Elczejzer* Michael neve^[28], akit az 1771. évi urbáriumban *Elszaszer*,^[29] majd *Elzászi* néven emlegetnek.

Az 1753. évi születési anyakönyvben található Christophorus *Svájcz*^[30], akit az 1771. évi urbáriumban is összeírtak^[31] Hasonlóan az előzőkhöz gyakran előfordul a családi nevek között a Sváb elnevezés is.^[32] Az előzőekben felsorolt nevek három országból (tartományból): Elzászból, Svájból és Svábföldről való származásra utalnak.

Teljesen bizonyosan utal a származásra a Trier név is, amely a Mosel folyó melletti városra vall.^[33]

Aldebrő korai személynevei alapján feltételezhető, hogy a továbbiakban felsorolt települések egy részéből is költöztek telepesek a faluba. Ezt azonban – források hiányában – nem lehet teljes bizonyossággal állítani. Vizsgáljuk meg tehát, hogy melyek ezek a témánk szempontjából kérdéses helyek.

A hesseni választófejedelemség *Herbstein* nevű településéről származhat a Herbstein nevű telepes.^[34] Ez a település Kasseltól délre, mintegy 50 km-re található.

Hannoverától északra 24 km-re van *Handelok* és 34 km-re *Buchholz* városa. Mindkét név megtalálható Aldebrő személynevei között.^[35]

A személynevek alapján feltételezhető, hogy a Rajnai palotagrófság területéről több család is származott Aldebrőre. A személynevekkel megegyező nevű települések mindegyike Koblenz körzetében, mintegy 50 km-es körön belül található. Ezek közül *Stebach* Koblenztől északra, kb. 15 km-re fekszik. Koblenztől keletre, kb. 15 km-re van *Pohl*, kb. 20 km-re *Holler*, kb. 50

km-re *Hummel*, Koblenztől délre, kb. 30 km-re *Alken*. A Koblenz és Trier közötti körzetben fekszenek még *Kall*, *Kretz*, *Kaisers*, *Karl*, *Schilling* és *Hermersbert* települések.

Irodalom

Bél Mátyás 2001: *Heves megye ismertetése 1730–1735*. Eger, Heves Megyei Levéltár.

Breznay Imre 1934: *Eger a XVIII. században I–II*. Eger, Egri Nyomda Rt.

Fekete Lajos 1968. *A hatvani szandzsák 1550. évi összeírása*. Jászsági füzetek 4. Jászberény.

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény 1980: szerk: Bán Péter

Nemes Lajos 1993: *Aldebrő község 250 éves története 1743–1993*. Aldebrő.

Nemes Lajos 1994: *Heves megye nemzetiségi viszonyainak vázlata*. *Archivum* 13. 69–102.

Nemes Lajos – Gergely Anikó – Linkecs Beatrix 2008: *Aldebrő község története*. Aldebrő.

Nemes Lajos 2001: *Eger város önkormányzata (1687–1848)*. Eger, Heves Megyei Levéltár.

Soós Imre 1975: *Heves megye községei 1867-ig*. Eger, Heves Megyei Levéltár.

Sugár István 1974: *Eger város összeírása 1690-ben*. *Archivum* 3. 1974. 63–72.

Szederkényi Nándor 1891: *Heves vármegye története III. Egervára elestétől visszavételéig. 1596–1687*. Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája.

Szederkényi Nándor 1893: *Heves vármegye története IV. Egervára visszavételétől, 1687-től 1867-ig*. Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája.

Jegyzetek

Ez a tanulmány a Heves megyei németek történetének készülő monográfiájának vázlata.

[1] A történelmi tudatban és a szakirodalomban az alábbiakat tudjuk a Neoaquistica Commissióról: „A XVII. század végén a Habsburgok a töröktől visszafoglalt területet új szerzeménynek /neoaquisita/ tekintették, mellyel a „fegyver jogán” /jus armorum/ szabadon rendelkeztek. A birtokokat nem adták egyszerűen vissza a tulajdonos családoknak, sőt az egész területet a magyar kormányzások hatásköréből és – a katonai közigazgatás elmúltával – közvetlenül csak az Udvari Kamarától függő kamarai adminisztrációk /Buda, Kassa, Csáktornya, illetve Kanizsa/ útján igazgatták és hasznosították. A hasznosítás az összeírt lakosság megadóztatását, a regáléjvédelmek behajtását, a földjüket visszakapott

birtokosoktól a fegyverválság begyűjtését, valamint betelepítését vagy eladását-eladományozását jelentette. Ezen munkálatok vezetésére Bécsben állandó bizottság alakult, mely 1690-től 1707-ig a Neoaquistica Commisio /Újszerzeményi Bizottság/ nevet viselte, de átmeneti szünetekkel és átszervezett formákban a XVIII. század első évtizedeiben is működött.” (Bán 1980: 653) A tanulmányban kifejtett vizsgálatot senki nem végezte el, munkaigényessége miatt. Véleményem szerint lényegesen finomítaná a Bizottság megítélését és tisztábban látnánk a XVI–XVIII. századi magyar nemesség helyzetét is.

[2] HML Egri Érs. GLT. XII-3/a/55. Liber 58.

[3] HML Egri Érs. GLT. XII-3/a/55. Liber 58.

[4] Az eredeti feldolgozást Dr. Nemes Lajos megjelentette. Az anyakönyvek további feldolgozásában részt vett Sellyei Diána egyetemi hallgató, aki az egyes családok közötti rokoni viszonyokban dolgozik.

[5] Hospes: vendég, betelepülő, telepes

[6] MOL. A 1220-1221, HML. Egyházi anyakönyvek másodpéldányai IV-416/6-7, HML. Urbéri és tagosítási iratok

[7] MOL. Grassalkovits levéltár P. 429.

[8] HML. Heves és Külső-Szolnok vm. Nemesi közgy. ir. IV-1

[9] Egyházi anyakönyvek. Aldebrő, MOL. Mikrofilmtára A 1220-1221-es sz mikrofilmek, HML. IV-416/6-7.

[10] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1798. január 3. Antonius Hinkast, 40 éves

[11] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1822. december 13. Antonius Hailzmon, özvegy 78 éves

[12] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. Joannes Homils

[13] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. szeptember 8. Margarita Pauscher, 85 éves

[14] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. augusztus 19. Margarita Keszler (...Kirsch özvegye), 87 éves

[15] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1823. július 23. Mathias Cziner

[16] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. ??????

[17] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. szeptember 8. ?????

[18] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. november 10.

- [19] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. augusztus 19.
- [20] Aldebró halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1822. december 13.
- [21] Wolfgang Schneider Staatsarchivdirektor közlése alapján
- [22] Aldebró halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1795. október 13.
- [23] Wolfgang Schneider Staatsarchivdirektor közlése alapján
- [24] Aldebró halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1823. július 23.
- [25] Aldebró halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1808. június 14.
- [26] Révai Nagy Lexikona XIV. k. Bp. 1916. 336-337.
- [27] Soós I. 1955. 30.
- [28] HML. IV-7/c/1. öi. 649-650.
- [29] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz.
- [30] Aldebró születési akv. MOL. A. 1220. 1753. jún. 10.
- [31] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz., Németország autótérképe 1990.
- [32] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz., Aldebró halotti akv. MOL. A. 1220. Ursula Schvab, 1796. január 8.
- [33] Aldebró halotti akv. MOL. A. 1220. 1801. febr. 11.
- [34] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz.
- [35] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz.

Abstract

Lajos Nemes - Diána Sellyei

Heves county's German population from the time when the Turks were driven out to the end of the 18th century

Heves county during the Ottoman occupation suffered a great loss in settlement count and population. After the Turkish troops left in 1687, the county started to get filled in with people. At first during the years after Rákóczi's war of independence, this was mostly the spontaneous wandering of the excess population, then as the population of northern region decreased, organized settling became dominant. The bulk of settlers were Hungarian, but there were also a great number of Slovaks, Germans and Southern Slavs among them. Most of the German settlers coming to Eger after 1687 were from German languaged settlements of the historical Hungary. However settlers arriving after 1711 were usually from the Hapsburg Hereditary Provinces or from the Holy Roman Empire. We can find settlements with almost purely Germanic origins (for example Aldebró, Kápolna, Nagytálya) and also examples of German settlers were living in the neighborhood of the original Hungarian population. Ethnical conflicts were almost unknown to the population. It was natural for them to have marriages between the different ethnicities. Knowing each other's language and the dominance of the Hungarian language were also natural processes, since it was the link between people with different origins.

NEMES LAJOS

helytörténész, a Heves Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója

nobilis15@freemail.hu

1969 és 1973 között az Egri Tanárképző Főiskolán végezte a történelem–orosz szakot, ahol 1973-ban diplomát is szerzett. 1973 és 1976 között elvégezte a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a történelem szakot. 1985-ben szerzett bölcsészdoktori címet. 1973. február 1-jétől a Heves Megyei Levéltárban különböző beosztásokban dolgozott, 2008 és 2012 között igazgatóként. Főbb kutatási témái: Eger város gazdasága, társadalma és önkormányzata 1687–1848; Heves és Külső-Szolnok vármegye benépesedése a török hódoltság megszűntétől a XVIII. század végéig, valamint etnikai viszonyainak változása a XVI–XVIII. században, Eger szőlőtermelése a kezdetektől a jobbágyfelszabadításig. Rendszeresen tart ismeretterjesztő előadásokat különböző helytörténeti jellegű témákban.

Kovács László

Szerbek (rácok) betelepédése Heves megyébe – különös tekintettel az egri vonatkozásokra

A dolgozat a szerbek (rácok) hazánk északi területére történő betelepedésének fontosabb momentumait szeretné szemléletesen megjeleníteni, ezen belül is főként a Heves megyei régióba, különösen az Eger városába történő beköltözésre kíván kiemelten fókuszálni.

Lényegesnek tartjuk a kérdés adott térségre vonatkozó, már meglévő kutatási eredményeinek a bemutatását, rendszerezését, ugyanis kevés összefoglaló jellegű ismerettel rendelkezünk ezen a területen.

A város életének, különösen kereskedelmének és iparának fejlődése szempontjából meghatározó súllyal bírtak a szerbek, ezért tevékenységük, a városban, a régióban betöltött szerepük igen nagy jelentőségű, nemcsak mikrotörténeti vonatkozásban. Jelenlétükkel nem csak gazdasági szempontból, hanem kulturális tekintetben is maradandó értéket hagytak hátra, ezzel is színesítve a város művelődéstörténeti palettáját.

A fentebb vázolt kérdéskört a témához kapcsolódó empirikus kutatások eredményeinek, valamint szekunder források kritikai elemzésének segítségével próbáljuk átfogóan bemutatni.

Bevezetés

Heves megye gazdasági és kulturális fejlődése szempontjából mindig is kiemelt jelentőséggel bírt Eger, különösen a Szent István király által alapított püspökség létrehozása utáni időszakról kezdve. Az alapításnak köszönhetően igen nagy kiterjedésű egyházmegye jött létre, amelynek irányítása a városból történt (Balázs 1897:4.f.4.§). Ebből is következik, hogy az itt zajló események, mind gazdasági, mind kulturális szempontból hatottak a szűkebb, de számos esetben a tágabb történelmi régióra is. A szerb nemzetiségi közösség tevékenységét is a város gazdaságában és kultúrájában betöltött szerepükre összpontosítva kívánjuk tehát bemutatni. Dolgozatunkban nem az eddig még nem ismert tények feltárása a kifejezett cél – Bihari József tollából ugyanis korábban már született több kitűnő tanulmány^[1] a témához kapcsolódóan – hanem inkább egy összefoglaló, áttekintő jellegű, bizonyos tekintetben újabb szempontokat, újabb kutatási eredményeket is figyelembe vevő komplex megközelítésben próbáljuk bemutatni – kiemelten a város, a régió vonatkozásában – a szerbek jelentőségét.

Eger köztudottan az ország egyik legrégebbi történelmi múltú települése, mégis a pontos kialakulását, ahogyan Nagy József, a város történetének egyik legátfogóbb metszetét készítő könyv írója fogalmaz: „...sűrű homály fedi” (Nagy 1978: 9). Históriaját irodalmi művek, tudományos igényű és ismeretterjesztő publikációk sokasága örökölte meg az idők folyamán és napjainkban is. Rendkívül színes kultúrája^[2] viszont nem csak a többségi nemzet által gazdagodott, hanem az ide betelepített vagy betelepülő, az ország határain belülről és kívülről érkezők által is. Az előbbieket figyelembe vételével nem mehetünk el a szerbek/rácok jelenléte mellett sem, ugyanis az általuk hátrahagyott értékekkel nap, mint nap találkozhatunk a városban. Valószínűleg sokan nem sejtik a napjainkban itt élők közül, hogy pontosan mit jelentett gazdasági és kultúraszínesítő tevékenységük, azt viszont sokan tudhatják – ha másból nem is, de gyakran emlegetett utcanevékből, épület- vagy terület-elnevezésekből (Rác templom, Rác hóstya, Rác kapu, stb.), hogy szerepük a korábbi időkben nem volt elhanyagolható a városban, sőt, a régióban sem.

Mielőtt az említettek részletesebb tárgyalását kezdjük, fontos néhány gondolatban kitérni a címben is kettős módon használt szerb/rác megnevezésre, amelyet a későbbiek során – figyelembe véve az Eger kapcsán készült, de más, a témához kapcsolódó munkákban is gyakran megjelenített elnevezést – a történelmi hűség miatt mi is használunk.

Anonymus XII. századi Gestáját hozza példának Bihari József, ahol a „Rácföld” elnevezést olvashatjuk a szerbek területének említése kapcsán, valamint ugyanitt utal Baranyai Tibor munkájára, aki a „Rascia” vára és földje korabeli megnevezést jelöli eredetként, ami a XII. században gyakorlatilag a Szerb Királyságot jelentette (Bihari 1956: 393). Szalay László „A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz” című művében a Luxemburgi Zsigmond magyar királynak (1387–1437) és Lazarevics István Észak–Szerbia despotájának 1426-os megállapodása kapcsán Istvánt „Rácország deszpótja”-ként emlegeti (Szalay 1861: 2). Bél Mátyás szintén „Rácokat, trákokat...” említ mint kereskedőket, akik „...kereskedés végett telepedtek le itt-ott a mezővárosokban.” (Bél–Bán 2001: 89) Szederkényi Nándor Heves Vármegyéről készített történelmi munkájában is következetesen rácként ír a szerbekről (Szederkényi 1893).

A rác kifejezést ugyanakkor nem mindig csak a szerbek kapcsán használták. A középkori Magyarországon rendszeresen találkozhatunk vele gyűjtőnévként is a Balkán területéről bevándorolt, a görögkeleti egyház hitét követő más etnikai közösségek megnevezésére, így például a görögöket, macedónokat is gyakran illették ezzel a kifejezéssel. Sokszor tehát nem

lehet pontosan megállapítani, hogy egy adott forrás kit, mely nemzetiséghez tartozó személyt, csoportot említ. Különösen árnyalhatja a képet a vegyes házasságok eredményeként átszármaztatott nevek jelentős száma, de nem ritkán előforduló jelenség például a görögöknél az sem, hogy szerb neveket vesznek fel (Bihari 1956: 394).

Az elnevezéssel kapcsolatos dilemmák a legújabb történeti munkákban is előfordulnak, Kerékgyártó Imréné például érdi szerbekről és németekről készített tanulmányában így ír: „...hibás általánosítás eredménye, eredetileg a latin, magyar, német történelmi munkák ugyanis a szerbeket hívták rácoknak, nevüket *Rascia-Raska* szóból származtatva.” (Kerékgyártóné)

Némileg hasonló megközelítést olvashatunk a Gyulavári Tamás és Kállai Ernő szerkesztésében megjelent „A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz” című munka szerbekről írt fejezetében, ahol a *rasszai* vagy *ráskai* zsupa elnevezéséből vezetik le az eredetet, amely alapján a magyarok a „rác”, a németek a „raitzen” kifejezést használták a szerbek kapcsán (Bindorffer– Dóczé–Kállai 2010: 118)^[3]

Vannak, akik még tovább mennek, más aspektusból közelítenek a „rác” kifejezéshez, szinte már pejoratív jelentést tulajdonítanak neki; emiatt e szó használatát a XVIII. század végén, a bécsi udvar is határozatban tiltotta (Bihari 1956: 394). A XIX. század utolsó harmadában (Kállay 1877), de különösen a XX. század elejétől megjelent munkákban (Juga 1913) viszont már szinte kizárólag a „szerb” megnevezéssel találkozunk.

A történeti múlt...

A szerbek történeti múltjában nem egyszerű eligazodni, erre az újabb, de a korábbi szerzők is sűrűn utalnak. A Balkán-félszigetre történő beköltözésük legnagyobb valószínűséggel a VII. század elejére tehető: „*A szláv népcsalád délnyugoti csoportjához tartoznak tehát a szerbek és horvátok, kik a VII. század első felében a Szávát átlépve, a Balkán félszigeten vagy Illyricumba megtelepedtek, azon tartományokban, hol jelenleg is találjuk őket. E horvátok és szerbek [...] 630-640 között hagyták oda ősi hazájukat s költöztek be Illyricumba. Bíborbanszületett Konstantin e két rokon nép egykori hazáját, minden kétséget kizárólag, a Kárpátoktól éjszak felé elterülő vidékekre helyezi. [...] a szerbek a Kárpátok mögül, alighanem a Visztula tájékáról vándoroltak be mostani lakhelyeikre.*” (Kállay 1877: 26–27)

A magyarokkal valószínűleg már a honfoglalás időszakában kapcsolatba kerülhettek, ugyanis Thim József utal a szerb történetírók megállapítására, akik szerint ekkoriban Dél-Magyarországon a délszlávok, valamint a bolgár-szlávok mellett szerbek is lakhattak. Az itt található szláv törzsek neveit nem lehet pontosan meghatározni, de a szerb név csak azt a törzset jelölte, amely a IX. és X. században a Felső-Drina, Tara, Ibar és a szerb Morava folyók vidékén élt (Thim).

Azok a szerbek, akik a XIX–XX. században hazánkban találhatóak – Juga Velimir megállapítása szerint – nem tekinthetők a korai szláv lakosság közvetlen leszármazottainak; kisebb részük az Árpádok időszakában telepedett meg az ország területén, nagyobb részük pedig a törökök kiűzése utáni elnéptelenedett falvak korábbi lakosságát váltotta fel. Az említett szerző – a Thuróczy Krónikára hivatkozva – a szerbek és magyarok szoros kötelékét már a XI. században tudni véli, ugyanis Aba Sámuel mellett hősiiesen küzdöttek a ménfői

(1044) csatában. Néhány évvel később pedig egy Uros nevű szerb úrra utal a krónikás, aki a Pozsony melletti küzdelemben (1051) harcolt a magyarok mellett. Mindezeket figyelembe véve mégis az valószínűsíthető, hogy abban az időben többnyire egyénekről, esetleg kisebb csoportokról lehetett inkább csak szó (Juga 1913: 9).

A szorosabb kapcsolatok kibontakozására majd' egy századot kellett várni. II. István magyar király (1116–1131) Bizánc ellen indított hadjáratában ugyanis szövetségesként vettek részt a szerbek. A kapcsolatokat tovább erősítette, hogy István a szerb nagyzsupán, I. Uros lányát, Ilonát kérte feleségül unokaöccse, a későbbi II. (Vak) Béla számára (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010: 118). A zsupán lányának kíséretében több szerb nemes is érkezett hazánkba. Közülük különösen kiemelkedő szerepet töltött be a fiatal királyné bátyja, Belus/Belos/^[4] herceg, aki a Borics elleni küzdelmekben fővezérként harcolt. Géza kiskorúságának időszakában pedig bán és nádori tisztségénél fogva átmenetileg irányította az országot (Juga 1913: 10).

A XIII. század elején Imre magyar királynak hűbéresküt tett Nemanja István és fia, Vuk főispán, aminek eredményeként a magyar király felvette a „Rex Serbiae” címet is (Thim). Ebben az időszakban még különösebb következménnyel és feladattal sem járt a megtisztelő cím. A két nép közötti kapcsolatok IV. Béla időszakában még szorosabbá váltak. A magyar uralkodót a tatárokkal folytatott harcokon túl (1242), az Ottokár elleni hadjáratban is hősiessen segítették (1260). Három „szerémi főúr: Krecs, Kupisa és Rak vezetése alatt” (Juga 1913: 10) vívták a csatákat a szerbek a magyarokat segítve. A jószomszédi viszonyt tovább erősítette az uralkodó családok házassággal megpecsételt ismételt összekapcsolódása, ugyanis IV. Béla unokáját, Katalint (V. István lányát) I. Uros szerb király fiához, Dragutinhoz adták feleségül. Nem csak az uralkodó házak között lehet találni összekapcsolódási pontokat a XIII. század végén, hanem Juga utal arra is – bár biztos adatokkal nem tud szolgálni –, hogy ebben az időszakban már nagyobb számban találhatók szerbek az ország déli részén.

A XIV. század már kevésbé nevezhető problémáktól mentes időszakknak, a korábbi pozitív viszony kezd átalakulni. Miután II. István szerb uralkodó a Macsói bánságot magához csatolta (1316), ezzel a cselekedetével kivívta Károly Róbert haragját, aki katonai válaszlépésre szánta el magát. Ez az ellenséges viszony lesz meghatározó a következő évtizedekben, így az Anjou-ház második uralkodója, Nagy Lajos is több alkalommal vezet hadjáratot erre a területre. A Szerb királyságot a külső problémák mellett belső gondok is terhelték a század végére. V. István uralkodása alatt (1355–1371) megindult a felbomlás folyamata, a cár már csak névleges hatalmat gyakorolt országa felett. A szétesést csak gyorsította az Oszmán Birodalom balkáni terjeszkedése. 1371-ben a Marica folyó mellett a szerbek súlyos vereséget szenvedtek a törököktől. A megmaradt államtörödékek szövetsége 1389-ben a Rigómezei ütközetben ismételen csatát veszített, sőt a harcok során még az uralkodójuk is elesett. Ezután Szerbia egysége századokon át nem állt helyre (Pálosfalvi 2010).

A függetlenség elvesztése – nagyarányú beköltözések Magyarországra

A vereséggel végződő rigómezei ütközetet követően a függetlenségét elveszítő Szerbiából a török uralom miatt több hullámban is menekülnek szerbek Magyarországra (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010: 118). Szabó István is a XV. században az országban „itt-ott megtelepedő szerbekről” tesz említést, majd így folytatja: „A középkor utolsó szakában az ország több részében – a zarándmegyei világosi uradalomban, a borosjenői uradalomban, Debrecen

vidéken, Csepel szigetén s a déli vidék különböző pontjain – telepedtek meg szerb, a magyar nyelvben és a törvények latin szövegében: rác, rascianus menekülők.” (Szabó 1990: 49)

Az egyik legkorábbi szerb telepként Kövinvárat szokták emlegetni (később Kevevár; Temes-Kubin). Luxemburgi Zsigmondtól kapnak kiváltságlevelet, majd áttelepítik őket a Csepel-szigetre, a Szent Ábrahám nevű helységbe. Előbbiből lesz Kiskeve, később Ráckeve.^[5] Az uralkodótól 1404-ben Kövin lakosai privilégiumot kapnak, valamint Bálványos és Izra falvakat is nekik ajándékozza (Juga 1913: 11).

Lazarevics István szerb despota halála után (1427) unokaöccsére, Brankovics Györgyre szállnak a megmaradt területek, aki hamarosan szerződést köt Zsigmonddal. Ennek értelmében váraiba magyar őrseget fogad be, és hűbérurának ismeri el a magyar királyt. Zsigmond viszonzásul vállalta Szerbia megvédését a török támadások ellen. Ezenkívül Brankovicsot zászlósúrrá teszi, aminek velejárója lesz egy budai ház, valamint több birtok az ország különböző pontjain, többek között Tokajban, Szolnokon, Debrecenben, Világosvárott és más helyeken. Ezekben a birtokokon jelentős számban telepednek meg szerbek az országban (Juga 1913:12). A galambóci és branicsevói várakat 1428-ban elfoglalta a török, aminek következményeként jelentősebb létszámban újabb szerb családok érkeztek Magyarországra, és többen közülük Szentendrén telepedtek le. Hunyadi Mátyás (1458–1490) már uralkodásának elején is kiemelkedően sok szerb katonát vett fel hírhedt „fekete seregébe”, és jelentős számban telepített az országba szerbeket. Érkeznek újabb menekültek hazánk déli területeire szép számban 1459 és 1483 között, majd ismét nagyobb hullámban 1520–1560 időszakában (Thim). Az ide menekültek között nem kevés szerb főúrral is találkozhatunk (Lazarevics, Brankovics, Jaksics, Petrovics, stb.), akik együtt harcoltak a magyarokkal a törökök ellen. Hűségüket magyar nemesi ranggal, jelentős birtokokkal jutalmazták az uralkodók, e területekre ők maguk is szerb családokat telepítenek be a földek gondozására.

A mohácsi csatában (1526) a szerbek a magyarok mellett küzdöttek, de a későbbiekben, jelentős számban I. Ferdinánd oldalára álltak, akitől privilégiumokat kaptak jutalmul. Ennek értelmében a kapitányoknak húsz évig nem kellett adót fizetniük, a 200 vagy annál több katonát kiállítóknak pedig évenként 50 forint és a török hadizsákmányuk egyharmada is járt. Kivételt csak a királyi tulajdonban lévő várak és városok képeztek (Juga 1913: 15).

A török által szétzilált Szerbia lakosságának összefogását az ortodox egyház próbálta megvalósítani ebben az időben, ezzel mintegy jogfolytonosságot teremtve a térségben. A magyarországi, szerbek által lakott területekre is kiterjesztette hatalmát a XVI. században, anyagi lehetőségeit felhasználva pedig iskolákat tartott fenn az anyanyelv megőrzésének érdekében (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010: 119). A szerb egyház jelenléte természetesen korábban is megfigyelhető a Magyar Királyság területén: több kolostor, egyházi hitközség, püspökség működésében érhető tetten. Az elsők között említhető adat a XIV. század végéről, 1372-ből származik. A XVI. és XVII. században több szerb püspökségről tudunk, ilyenek például Szeged (1556), Lippa (1563), Versec (1594), és Budán is található egy a XVII. század második felében. Ezek a Belgrád-szerémi érsekség alá tartoztak (Thim).

A török uralom végnapjaiban már a szerbek is a Habsburgokban látták a változásokat jelentő lehetőséget, így a kancellária törökök elleni felhívására (1690), a császár csapatainak támogatására pozitív választ adtak. Különösen kecsegtető ajánlat volt számukra Lipót császártól a szabad vallásgyakorlás, vajdaválasztás engedélyezése, és a korábbi kiváltságaik megerősítése. A katonai vállalkozás ekkor megbukott, a felszabadulás helyett még Belgrád is elesett. A török megtorlástól tartva így 1690 végén Csernovics Arzén^[6] ipeki pátriárka

vezetésével 36000–37000 szerb család Magyarországra menekült.^[7] (Juga 1913: 20) Az ide érkezők a Szerémségben, Bácskában, a jánopoli kerületben, a Tisza és Maros mellett tömegesen, valamint az ország különböző városaiban, például Aradon, Szegeden, Pécsen, Mohácson, Székesfehérvárott, Budán, Szentendrén, Egerben, Nagyváradon, Esztergomban, Komáromban, Győrött találtak szállást (Szalay 1861: 33). Pomázon és Csobánkán is ebben az időszakban telepedhettek meg nagyobb számban, sőt, a Duna mellett felfelé húzódva így juthattak el Ercsibe, Tökölre és Érdre. „Érden például az 1692-ben végzett főispáni összeírás már 72 délszláv családot jegyez fel. Egy 1696-ból fennmaradt névsor (Portális összeírás) tanúsítja, hogy igen megszorodott ekkorra a helység lakossága” – olvashatjuk Kerékgyártó Imréné tollából.

Miután kiűzték a törököket, 1691-ben Lipót császár ígéretének megfelelően megerősítette a szerbek kiváltságait, őket mint politikai nemzetet ismerte el, ezzel megalapozva és elősegítve nemzettudatuk kialakulását.^[8] A kiváltságok néhány évtizeddel később I. József (1708) és III. Károly (1713, 1715) által ismételtelen megerősítést nyertek. A privilégiumok hatására újabb, jelentős számú beköltözés történt az ország nagyobb városaiba, ahol nem ritka jelenségként tapasztalható a földesúrral, a vármegyével, de a vallási különbségek és a tized megfizetésének megtagadása miatt a katolikus püspökökkel történő összeütközés (Bindorffer–Dócze–Kállai 2010: 119). A beköltözés jól láthatóan az északi régiót is érintette. Egerben is ekkoriban találkozunk már jelentősebb számban szerbekkel, a következőkben erre térünk ki bővebben.

A szerbek Heves megye „szívében”

A török uralom 1687. december 17-i letörése Egerben, a vár visszafoglalása Heves és Külső Szolnok vármegyék életében is elhozta a szabadságot a közel egy évszázados elnyomatás alól. Az egri diadallal nem csak az említett megyék, a város, hanem a teljes Felvidék és a Tisza mellékének jelentős része is függetlenné vált. A törökök kivonulásával teljesen új korszak kezdődött az akkorra már csak igen szerény lakosságszámmal rendelkező megyében. Ez az időszak az újránépesedés, az újjáalakulás megindulásának időszaka. Szükség is volt a változásokra, az 1685–86-os években ugyanis a megyék létszáma alig érte el a 8000 főt, a környező falvak elpusztultak, illetve elpusztították őket, már csak azért is, hogy a török hadak élelmet ne találjanak.

Az 1688-ban megtartott megyegyűlés, amelyet még nem Egerben, hanem a helyzetre való tekintettel Losoncon tartottak, kiemelt feladatként foglalkozott a lakosság visszatelepítésének kérdésével. Határozatban rögzítették: „...hogy az elmúlt forradalmi és zajos időben a megye területéről más vidékre elmenekült lakosok részére, ha visszatérnek, két évi szabadság biztosítatik. Minden adóbeli, katonai élelmezési, földesúri szolgáltatások és censusok fizetése és teljesítése alól.” (Szederkényi 1893: 4)

A lakosság visszatelepítésének igénye nem csak a vármegyei rendek által fogalmazódott meg határozottan, hanem találkozott a Habsburgok szándékaival is; igaz itt számos, elsősorban a saját szempontokat figyelembe vevő elképzelés jelent meg. Túl azon, hogy meg akarták akadályozni a területek elnéptelenedését, fontos szempont volt a magyarság háttérbeszorítása, illetve az új gazdaságpolitikai felfogás, a merkantilizmus elveinek érvényesítése is. A Habsburgok ezt az elvet vallották, ebben látták hatalmuk megszilárdításának a lehetőségét.

A merkantilista nézeteket követők többek között lényegesnek tartották az alapvető termelőerő: az emberi munkaerő hiányának megszüntetését is. Felfogásuk szerint az adott ország jólétének, gazdasági fejlődésének egyik legfőbb feltétele a népesség számbeli gyarapodása. Ennek a folyamatnak a gyorsításához nem elegendő csupán a belső forrásokra támaszkodni, sokkal inkább segíthet a probléma megoldásában, ha a külső területekről beköltözők által is biztosítják a népesség növekedését. A Habsburgok számára különösen fontos volt a németek betelepítése. A Kollonich-féle tervezet^[9] öt év adómentességet biztosított a falvakba költöző németeknek, szemben a magyaroknak adott három évvel. Az 1722–23. évi országgyűlés által elfogadott 103. tc. a külhonból érkezőknek még több privilégiumot biztosít a hat évre felemelt adómentességgel. A németek betelepítése mellett – ahogyan már korábban utaltunk rá – a XVII. század végén megindult a szerbek csoportos betelepítése. Ennek szervezett formája volt a Csernovics Arzén által vezetett, igen jelentős számú szerb családot magában foglaló beköltözés. A későbbiekben pedig inkább az egyéni típusú, főleg a kereskedelemmel, szerényebb létszámban iparral összefüggő betelepülések száma válik általánossá (Bihari 1956).

Mielőtt részletesebben foglalkoznánk a szerbek XVII–XVIII. századi egri tevékenységével, érdemes néhány gondolat erejéig visszpillantani a korábbi korszakra, Eger népességének korabeli alakulására is. A török megszállás időszakában már a kezdetekkor igen jelentős számban települnek be törökök a városba. Tekintélyes földbirtokot kapnak az egri ejalet és szandzsák^[10] területéből, főleg a város környékén található földekből az ide érkező szpáhik, akik közül sokan a háborús időszak után családjaikat magukkal hozták. Emellett érkeznek török katonai és polgári vezetők, papok, kézművesek, kereskedők. A város képét ez a nagyszámú keleti jellegű lakosság nagymértékben megváltoztatta. Az itt töltött évszázadban természetesen az Egerben letelepedettek utódainak életformája, gondolkodásmódja is sokat változott, és egyre inkább polgárius jelleget öltött.

Témánk szempontjából különösen azok az utalások érdekesek, amelyek korabeli forrásokra hivatkozva más nemzetiségekről is tesznek említést. Nagy József munkájában *Evliya Cselebire* hivatkozva délszláv lakosokról beszél, aki 1638–40 között telepedtek le Egerben. A török világutazó elismerően nyilatkozik az itt élő délszlávokról, „nagyon őszinte, és egyszerű emberek”-nek nevezve őket. A források már ebben az időben is összefoglalóan rácokról beszélnek, akik eleinte martalóc segédcsoportokként harcolnak a törökökkel együtt. Vitézségük elismeréséül a város egykori Szent Miklós templomát és az azt övező földterületet kapták (Nagy 1978: 148–149).

Bihari a XVII. századból már talál Eger vonatkozásában szerb egyházközség működésére utaló nyomokat, ami jelenlétüket szinte teljesen bizonyossá teszi a városban. Az előbbiek alapján többen feltételezik, hogy a Vár visszafoglalása után is maradtak szerbek a városban. Az adatok pontatlanságát a hiányos nyilvántartásra vezetik vissza, ugyanis a plébániák anyakönyveiben nemigen tartották őket nyilván. 1690-ben mégis 40 rác családról beszélnek a források, akik feltehetően már néhány évvel korábban, a Vár visszavételekor is Egerben lehettek (Nagy 1978: 162).

A törökök kiűzése utáni időszakban megindult a kincstári tulajdonba vett egri házak kiárusítása. Ezzel kapcsolatos egy 1688-as feljegyzés, amelyben egy Görög Miklós nevű úr – akit Szederkényi görög nemzetiségűnek mond – megvásárolt egy romos „moscheát” a Felnémeti kapu közelében, a Rác utcában mintegy 160 forintért. Ugyanitt olvashatunk Pap Éliás görög pap és Nagy István házvásárlásairól is, akik kapcsán görögökről és rácokról beszél a szerző, miszerint: „...az egri első települők között görögök és rácok nagyobb

számban jelentkeztek nyomban, és hogy már ez évben 40–50 ház görögök által vásároltatott meg. Úgy látszik, ezen első görög települők egy része e vidékbeli kereskedők voltak, de fokozatosan vándoroltak ide Lippáról, mint erről egy 1692-ben tett feljegyzés szól, midőn is több család érkezett ismét, és vegyesen majd görögöknek, majd rácoknak neveztetnek.” (Szederkényi 1893: 6) Láthatóan itt is, ahogyan már korábban említettük, összefoglalóan beszélnek a görögökről és rácokról, azonos hitük alapján gyakorta összemossák őket a források. Ami viszont bizonyosnak látszik, hogy az ide érkezők között voltak szerb nemzetiségűek is, akik már korábban is itt éltek a környéken, és kereskedelemmel foglalkoztak. Bihari említi továbbá Iványi Béla megállapítását,^[11] aki országos levéltári iratokra hivatkozva 1688-ban 600 polgárról tud Egerben, akik között több rác is található.

Két évvel később, 1690-ben már 36 rác családot – ez körülbelül 180 főt jelent – írtak össze a városban, majd – amint az a későbbi statisztikákból is kitűnik – ez a szám évről-évre folyamatosan növekedett (Bihari 1956). 1693-ban jelentős létszámemelkedést lehet megfigyelni, amikor 633 főről tesznek említést a források, akik között 10 pap és barát is található. Neveiket vizsgálva érdekességként megemlíthető, hogy több magyar hangzású is akad, például: Fekete, Szabó, Czifrády, Farkas, Kerek, Rác (Szederkényi 1893: 7–11).

A rácok Egerben nemcsak létszámukban erősödtek meg, hanem minden bizonnyal gazdasági szempontból is meghatározó tényezőként tartották számon őket, ugyanis a település életének fontos döntéseibe aktívan bevonták a közösséget. Erre utal a város szempontjából meghatározó szerepet betöltő Fenessy-egyezmény tárgyalásaiban való részvételük is.

Fenessy György egri püspök kérésére az uralkodó I. Lipót Egert a szabad királyi város státuszából ismét püspöki várossá nyilvánította, és egyben utasítást adott a város megbízottainak és a püspöknek az egység megkötésére. A tárgyalások 1694 decemberében indultak, amelyen a település vezetése részéről a magyarokat Faragó András városbíró, Török István tanácsos, Csala Gergely jegyző, a németeket Grundl György és Mészáros Jakab, a rácokat pedig Bajai Zsigmond és Fekete János képviselte. A tárgyaló delegáció összetétele is valószínűsíthetően jól tükrözi az etnikai összetételt, vagyis az egri rácok láthatóan jelentős szerepet tölthettek be már ekkoriban is. A következő év januárjában meg is született a megegyezés, amelyben 12 pontba foglalták a kötelezettségeket. Jelen munkánkban a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség az egyezmény részletes bemutatására, de fontos megjegyezni, hogy igen jelentős mértékben csorbította a polgárok korábbi jogait, amely sérelmek orvoslására hamarosan egy kiegészítő megállapodást is kellett kötni.^[12] A megállapodás nem annyira gazdasági, mint inkább erkölcsi szempontból jelentett problémát, a város egészséges fejlődését gátolta (Nagy 1978). A rácok és a görögök szempontjából a vallási kötöttségek is komoly hátráltató tényezőként jelentek meg, miszerint csak a katolikusok számára biztosított a letelepedés lehetősége. A rácok és a görögök tehát letelepedni csak úgy tudtak, ha uniáltak (egyesült) nyilvánították magukat (Bihari 1959). Az egyezmény miatt a következő években így sokan – közel olyan arányban, mint amilyenben korábban ide érkeztek – elköltöztek a városból, s ez igen érzékenyen érintette az újjáéledő Eger fejlődését.

A szerbek és a kereskedelem

Az 1699-ben megkötött karlócai béke hatására újabb lendületet vett a betelepülés hazánkba, ugyanis az egyezmény módot adott a kettős állampolgárság megszerzésére, így a

Törökországból érkező áruk forgalmazása során a török állampolgároknak csupán 3% vámot kellett fizetniük. Ez rendkívüli előnyökhöz juttatta a kereskedelemmel foglalkozó, Egerben és a megye területén egyre nagyobb számban megjelenő görögöket. Ez az előnyös helyzet azután a későbbiekben több konfliktus forrásává válik a betelepült görögökkel kapcsolatban, elsősorban nem is a magyarok és a németek részéről, hanem a szerbek körében. A szóban forgó konfliktusok kibontakozását jól szemlélteti az 1713-ban, a rác kereskedők által megfogalmazott panaszos beadvány, amelyben határozottan lépnek fel az „idegen nemzetből álló Arnót kereskedők”-kel szemben, kérve kiutasításukat (Breznay 1934: 299). Érveik között szerepel, hogy a várossal minden időben és teljes mértékben együttműködtek, kötelezettségeiket betartották. A későbbiekben is szeretnének mindennemű elvárásnak megfelelni, a város bírának és tanácsának rendelkezéseit betartani. Továbbá, a görögök kiutasításának esetén a szerb kereskedők céhszabályzatukban vállalják a gazdátlaná vált boltoknak a korábbival azonos összegű bérlését, a katonai beszállásolást és minden egyéb teher viselését. Vállalják a török áruk behozatalát és értékesítését azon az áron, amelyért máshol is meg lehet vásárolni. Az előbbieken túl nem utasítanak el senkit azon új kereskedők közül, akik felvételért folyamodnak a céhükhöz. Mindezekon felül elfogadják, hogy kisebb áruféleségeket úgy külső és belső lakosok is a heti vásárok alkalmával szabadon árusíthassanak. A záradékban pedig kötelezik magukat a fenti egyezség megszegése esetén 12 forint pénzbírság megfizetésére. A megállapodás-tervezetre néhány napon belül megérkezett Telekessy István egri püspök válasza, aki helyeslően járult hozzá a leírtakhoz (Breznay 1934: 300).

Az említett drasztikus lépésekre valóban szükség lehetett a szerbek részéről, ugyanis a görögök igen komoly veszélyt jelenthettek a korábbi – szinte egyeduralkodó módon gyakorolt – kereskedelmi tevékenységükkel szemben. Jól érzékelteti a helyzet súlyosságát a következő megállapítás: „A rác [...] még a török uralom alatt is talált alkalmat kereskedelmi tehetsége gyakorlására, most pedig a békés viszonyokat s a magyar és német tehetetlenséget felhasználva, kezébe kerítette volna a korszak egész kereskedelmét [...], ha nem akad még tehetségesebb versenytársa a makedonoknak is nevezett görögökben.” (Hóman–Szekfü 1933: VI./212.; idézi: Breznay 1934: 301)

Az előbbi problémákat csak súlyosbította az 1718-ban megkötött pozsareváci (passzarovici) béke. Ennek értelmében megmarad a török állampolgárok előnyös kereskedelmi helyzete, ugyanis a behozott áruikra továbbra is csak három százalék vámot kellett fizetni, ráadásul ezt a kötelezettséget csupán egy helyen volt szükséges leróniuk. Ilyen tetemes előnnyel sem a magyarok, sem a németek, sőt a korábban már itt működő szerbek sem tudtak hatékonyan versenyezni. További beadványokat nyújtottak be ugyan a városi hatóságokhoz a helyzet megoldásának érdekében, de jelentősebb gyakorlati eredményeket nem értek el. Az okok a külpolitikai helyzetben keresendők, ugyanis a Habsburgok és az orosz cár ellentéte miatt a bécsi udvar szövetségeseiket keresett a Török Portában, ezért a török alattvalók kereskedelmi tevékenységét nem akarta korlátozni. Gátló tényezők híján pedig egyre nagyobb tőke kezdett felhalmozódni a görögök kezén (Bihari 1956). Az Egerben rendszeres kereskedelmi tevékenységet űző görögök esetében is jól megfigyelhetőek az előbb tárgyalt folyamatok, sőt nemegyszer előfordult, hogy a nagykereskedelem mellett kiskereskedelmi tevékenységet és „házaló kereskedelmet” is folytattak. Ez utóbbiakkal együtt érzékeny veszteséget okoztak a szerbeknek (Breznay 1934).

A későbbiekben viszont már sikerül a két nemzetiségi csoportnak a komolyabb gazdasági kérdésekben bizonyos mértékig kompromisszumra jutni. Bihari megemlíti a Helytartótanács 1748. évi határozatát, amelyben az egri görög és szerb kereskedők számára engedélyezik a

kiskereskedelmet. Ez a lépés mindenképp egyfajta konszenzusról árulkodik, amelyben valószínűleg a közös gazdasági érdekek mellett az azonos vallási gyökerek is jelentősen közrejátszhattak.

Ebben az időszakban elsősorban tehát a Törökországból behozott árukat értékesítik a szerbek, kihasználva a kedvezményes vámtarifákat. Különösen fontos termékek ekkoriban a különböző fűszerek, kelmék, de érkezik külhonból bor is a városba. A későbbiekben már a borkereskedelemben az egriek által készített borok kerülnek a középpontba, amelyeket nagy mennyiségben exportálnak elsősorban Lengyelországba. Ismertebb borkereskedők a század közepén: Sztajovics Mihály, Topiczky György, Duzy Demeter. Az említett termékeken túl külföldről hoznak be háztartási cikkeket, élelmiszert, állatbőröket, illatszereket, festéket, stb. Rendszeresen vásárolnak gabonát és szarvasmarhát a Tisza-mentén, sőt az állatokat nem ritkán Bécsben értékesítik. Az ország jelentősebb városaiban gyakran megfordulnak a szerbek./rácok, kereskedelmi tevékenységüket kiterjesztve, így rendszeresen előfordulnak Debrecenben, Pesten, Kassán és még számos, kiemeltebb településen. Gazdasági jelentőségük a XVIII. század közepére számottevően megnő: kereskedelmi társaságokat, ún. „kompániákat” hoznak létre. Az egri rácok és görögök által létrehozott kompánia országosan is kiemelkedőnek tekinthető. Különösen ismertek voltak például a cégek közül a Nikola Ádám, Csetiri-Báró, Sárpe János, Báró Demeter, Rakó Kristóf, Albánszky György-Báró György kereskedők által vezetett kompániák. Minden társaság jelentős tőkével rendelkezett, amelyeket folyamatosan forgatott, befektetett (Bihari 1956: 423).

A kutatások sajnos nem tudják egyértelműen megállapítani a kompániákban működő szerbek, illetve görögök pontos lélekszámát, arányát, ugyanis több esetben tapasztalható, hogy alapvetően rácokat emlegetnek, ám egy következő megállapításban már görögökről beszélnek. Az előbbieket miatt tehát Eger kapcsán is a „rác” kifejezés mint gyűjtőfogalom jelenik meg – amint arra korábban már utaltunk. Megerősíti ezt a feltételezést a Bihari által közölt, a Heves Megyei Levéltárban akkoriban még fellelhető létszámkimutatás, amely szerint 1755-ben a rácok összlétszáma a városban 420 fő, közülük 102-en csak rácul, 138-an görögül és 147-en csak oláhul beszélnek. Nyilvánvalónak tűnik az anyanyelvre vonatkozó adatokból a nemzetiségi hovatartozás, viszont az, hogy pontosan melyikről van szó, ebből sem egyszerű megállapítani. Nem sokat segítenek ebben a kérdésben a nevek sem, mert – amint arra korábban már utaltunk – a szerbek esetében gyakran előfordult a magyar nevek felvétele, de a görögöknél sem volt ritka a szerb hangzású név használata. Jól szemlélteti az előbbi megállapítást a Breznay által görög kereskedők között említett Vitkovics család (Breznay 1934: 304); a költő Vitkovics Mihály köztudottan szerb származásának vallotta magát. Ugyanitt találhatjuk a Rác és Farkas családokat is, akiket a Szederkényi által közölt 1690-es összeírás szintén a rácok között tüntet fel (Szederkényi 1893: 10).

Meglehetősen érdekesek a korabeli dokumentumokban foglalt céhbeadványok, amelyeket szintén Breznay munkájában olvashatunk. A kérelmezők többnyire a görög kereskedők korlátozásának érdekében fordulnak Eger város magisztrátusához, de nem ritkák a rác „bótosok” elleni beadványok sem. Találkozhatunk több esetben a szücsök panaszával, amelyet 1754-ben már igen szigorú intézkedés követett, megtiltva görögöknek és rácoknak a nyest, róka és egyéb bőrök árusítását. A rendelkezés ellen vétőket pénzbírsággal fenyegették meg (Breznay 1934: 311). A cipészek is fellépnek a kereskedő rácok ellen, de a tiltó határozatot 1792-ben visszavonta a tanács, így szabad volt a minőségi külföldi cipők behozatala, értékesítése. Olvashatunk olyan tanácsi döntésről is, amely már a beadás idején is a kereskedőknek kedvez. Ilyen például a szíjgyártók 1788-as folyamodványa: „...a’ Szíjgyártók Közül némellyek az impostor nevet méltán meg érdemlenék, viselnék mind az által magokat

és folytatnák Mesterségeket jól, és igazán: így közönségesen Mesterségekből el fognak élni.” (idézi Breznay 1934: 314) A városi magisztrátus tehát a minőségi munkára próbálja ösztönözni a helyi mestereket, fontosnak tartja a szakma színvonalas művelését. Amennyiben ezeknek az elvárásoknak nem tudnak eleget tenni, akkor helye van a behozott, minőségi termékeknek a városban.

A kereskedelem terén tehát a rácokat és a görögöket számos esetben azonos módon emlegetik, vagyis gyakran nem lehet pontosan megkülönböztetni a forrásokban a két csoportot egymástól.

A súrlódások a XVIII. század végére alábbhagynak, sőt a nagy volumenű üzleteket együttesen valósítják meg. Ez figyelhető meg az 1775–76-ban létrehozott bányatársulat esetében, amelyet közösen alakítottak meg. 1788-ra a társulat olyan tőkeerőre tett szert, hogy meg tudta szervezni a dédes-tapolcsányi magánrészvényes vasgyárat a parádi timsóbányával közös üzleti vállalkozásban. A vasgyár 35 részvényét, az összes részvény több mint 40%-át Totovics Antal egri szerb kereskedő birtokolta főrésztulajdosként, de más szerb kereskedők is – például Csetiri György – rendelkeztek jelentősebb tételekkel. Ezen kívül Totovics még boltot is üzemeltetett Egerben görög kereskedőtársával Bezuha Jánossal, akinek halála után kivásárolta vagyონrészét. Az üzlet 1821-ig működött (Bihari 1956: 423).

A XVIII. század utolsó évtizedeiben a korábbi gazdasági eredményeik ellenére Egerben és a teljes régióban is egyre inkább érzékelhető a szerbek fokozatos háttérbeszorulása. Korábbi kedvezményeik megkurtítása miatt elveszítik előnyös pozícióikat. Az első lépéseket már 1767-ben megtette a Habsburg politika, amikor elrendelte a rácok és görögök kötelező összeírását. A hatalom nyilvánvalóan a korlátozások bevezetése miatt érdeklődött élen a pontos létszámok iránt. Egerben Breznay ekkor összesen 174 görögről tud, akik közül 52 önálló polgár (Breznay 1934: 306), míg Bihari, más forrásokra hivatkozva, 500 szerbről tesz említést (Bihari 1956: 399). Pontos adatok hiányában is megállapítható, hogy számuk ekkoriban még nem csekély. Néhány év elteltével (1772) már hűségesküre is kötelezik a török alattvalókat, két év moratóriumot hagyva a teljesítésre. A rendelkezés ellen szegülőknél el kellett hagyniuk a várost, az országot, viszont az itt szerzett vagyont nem vihették magukkal. Az eskünek eleget tevők pedig elveszítették régi török állampolgárságukat, a vele járó kedvezményekkel együtt. Bármilyen döntést hoztak is tehát, az számukra mindenképp veszteséget okozott (Bihari 1959: 237). Kedvezményeik elvesztése után már egyre nagyobb konkurenciát jelentettek számukra az árucere-forgalomba mindinkább bekapcsolódó magyar és német kereskedők. Ezek a változások is jelentősen hozzájárultak az asszimiláció felgyorsulásához, lélekszámuk folyamatos csökkenéséhez.

A szerb egyház és iskola Egerben

Rövid áttekintésünkben szólnunk kell a szerbeknek Eger kultúrájában betöltött szerepéről is. A szerb kultúra izgalmas színpontot jelentett a város életében. Ezen a területen is nagyszámú összekapcsolódási pontot találunk a görögökkel, ami alapvetően a közös hitükből eredeztethető. Ugyanakkor nemcsak a harmónia volt jellemző a kapcsolatukra; akadtak bonyolult, vitás kérdések is. A valláshoz számos akadály ellenére közösségük jelentős számú tagja mindvégig hű maradt, ami egy erősen katolikus városban, mi több, püspöki székhelyen komoly kihívást jelentett. A korábban említett Fenessy-egyezmény már 1695-ben kikötötte, hogy csak katolikusok telepedhetnek le a városban. A változó körülményekhez az idők

folyamán természetesen nekik is alkalmazkodniuk kellett; többször inkább a külső nyomás hatására, akaratuk ellenére kényszerültek döntést hozni. Többen voltak, akik így uniáltak, vagyis áttértek a görög katolikus hitre.

Az Egerben működő görögkeleti egyház létrejötté valószínűleg már a XVII. századra tehető, igaz, a következő században szaporodnak meg azok a források, amelyek az egyházközség létezését egyértelműen igazolják. Ezek között található Barkóczy Ferenc egri püspök levele 1753-ból, aki a kereskedéssel foglalkozó rácoknak engedélyt ad a templomukhoz torony építésére és haranggal való felszerelésére (Nagy 1978: 204). Kötelezi viszont őket a „közharangozásra”, vagyis fontosabb eseményekkor nekik is meg kellett kondítaniuk a harangot.

Az egyházközség működtetésében mindkét nemzetiséghez tartozók fontos szerepet játszottak; arányukat bizonytalanul határozzák meg a kutatások, de több adat összehasonlítása alapján inkább a szerb dominanciát lehet felfedezni. Ezt bizonyítja a Bihari által feltárt anyakönyvek sora, amelyekben 1753-tól főleg szerb nyelvű bejegyzések vannak túlsúlyban. E tény egyértelműen utal az iratokat készítőik nemzetiségére, anyanyelvére.

Breznay adatai is a fenti feltételezést erősítik meg: ő „csekély számú”, de ennek ellenére igen vagyonos rácokat emleget, akik 1745-ben teljesen felújítják régi templomukat, nyolc évvel később tornyot emelnek rá, 1760-ban pedig lelkészházzal bővítik. A jelenleg is álló templom tervei 1785-ben készültek el. A felépülését számos vita és több kérvény benyújtása előzte meg, ugyanis a városi előljárók, de különösen a püspök, határozottan ellenezték az építkezést (Breznay 1934). A konfliktust II. József egri látogatása oldotta fel, aki a panaszukkal elébe járuló szerbeknek engedélyezte az építkezést. Az eredményes tárgyalásokat többen Vitkovics Péter akkori szerb plébános fondorlatának tulajdonítják, aki az uralkodó jóindulatának elnyerése végett szándékosan az omladozó falakat mutatta meg. Az építkezés megvalósulásához komoly anyagi háttérre volt szükség, amelyet a befolyt adományok biztosítottak. A jegyzőkönyvek tanulsága szerint a templomalapítók között közel fele-fele arányban voltak a görögök és a szerbek. A templom végül, mindkét nemzetiség örömére, 1792-re elkészült, a felszentelése viszont csak 1804-ben történt meg. Az, hogy a felszentelés így elhúzódott, a két náció mélyebb konfliktusára vezethető vissza, amely a XVIII. század végére vált súlyossá. A görögök és a szerbek között több kérdésben is kialakult nézeteltérés. Ilyenek voltak például a városba történő beköltözés sorrendje, az egyházközség vagyonának nem megfelelő kezelése vagy a szertartások rendje. A probléma olyannyira égetővé vált, hogy még az uralkodóhoz is eljutott a híre, aki utasításba adta Joan Joanovic bácskai, szegedi és egri püspöknek, hogy odautazva megoldást keressen a kialakult helyzetre. Ennek eredményeként született egy 12 pontot tartalmazó egyezmény a megbékélés jegyében. Az egyezmény többek között az alábbiakat tartalmazza:^[13] fontosnak tartják az egyházközség együttes működtetését; a liturgiát mindkét nyelven megtartják, de a kiemelt egyházi ünnepeken (Pünkösöd, Karácsony, Húsvét) az első napon görög, majd a második napon szerb nyelven celebrálják; az egyházközségnek két papot kell fenntartania, mégpedig a pap görög, a káplán szerb nemzetiségű legyen. Komoly szándék fogalmazódott meg az egyezés megtartására, de mindezek ellenére előfordultak a későbbiekben is kisebb súrlódások – többnyire a rácok papjának fizetésével kapcsolatban –, amelyek megoldására nem ritkán a helytartótanácsot is be kellett vonni (Bihari 1956: 407–409).

Az anyanyelv, a kultúra átszarmaztatásának, az identitás megőrzésének, az asszimiláció elkerülésének szempontjából egy közösség – különösen egy kisebbségi közösség – számára mindig nagyon fontos intézményt jelent az iskola. Bizonyára e cél lebegett az egri szerbek

szeme előtt, amikor megkezdték iskolájuk létrehozásának heroikus munkáját, amely nem kevés akadály leküzdését jelentette a XVIII. század közepén. A levéltári források alapján Bihari állítja, hogy 1763-ban már bizonyosan működött a szerbeknek iskolája Egerben, ugyanis a hivatkozott iratban egy területvitáról lehet olvasni, amely a rác hitközség iskolája és a mellette bővítési szándékkal tovább építendő szervita pince kapcsán robbant ki. A városi tanács kénytelen a konfliktusba beavatkozni, mégpedig a rácok javára eldöntve a kérdést, vagyis a szervitáknak megtiltják a bővítést a másik porta irányába. Említett szerző utal arra, hogy az iskola akár már korábban is működhetett, ugyanis egy igaztalan feljelentés kapcsán bizonyos Rome Dömötör szerb tanítóról tudnak, aki Vitkovics József szerb plébánost feljelentette egy, a törökökkel együttműködő titkos társaság létrehozása miatt. Ezért a plébánost vizsgálat nélkül bebörtönözték, és csak több hónap múlva, idős apja, Vitkovics Péter közbenjárására engedték szabadon (Bihari 1956: 415–416).

Az iskolában elsajátítandó ismeretekre is találunk utalást. Az első időszakban inkább az egyházi liturgia alapos megértése miatt ó-szláv nyelvet oktattak a szerb helyett, de később ez megváltozik, és az anyanyelv kerül előtérbe. Egy 1771-es, a püspök számára készített városi jelentésből még több információt lehet megtudni az iskoláról. Az irat tanulsága szerint az épület már ekkoriban sem túl jó állapotú, viszont van mellette tanítói lakás. Ingyenesen oktatják az odajáró, körülbelül 60 gyereket, az oktatás költségeit a gazdagabbaknak kell állniuk. Az ifjak olvasni és írni tanulnak görög és illír nyelven, valamint a liturgiához kapcsolódó énekeket sajátítják el.

Az iskola oktatójának személyére, felkészültségére vonatkozóan is lehet utalást találni az okiratban: felkészült, a hivatását már régóta, a közösség maximális elégedettsége mellett végző szakemberről van szó. Ami érdekesség a működése kapcsán, hogy egyéb feladatokra (például kántorkodásra) nem kötelezik, ez a katolikus iskolákban feladatot ellátó tanítók kötelezettségeihez képest mindenképpen kevesebb leterheltséget jelentett. A jövedelmét 140 rajnai forintban határozták meg éves szinten, ez nem tekinthető alacsony fizetésnek, ha összehasonlítjuk a Szederkényi által is közölt korabeli tiszti fizetésekkel. A viszonyítás kedvéért: az 1762–1815 közötti időszakban a főispán 1500 ft, az alispán 606 ft, a jegyző 302 ft, a szolgabíró 209 ft, az esküdt 80 ft, az ügyész 150 ft, az orvos 500 ft, a sebész 60 ft jövedelemmel számolhattak évente, amihez esetenként minimális kiegészítést is kaphattak.^[14] Az előbbiekhöz képest a szerb tanító éves keresete kissé a középszint alatt helyezkedett el, de a korabeli körülményeket, árviszonyokat és a számára is biztosított jövedelem-kiegészítéseket – például lakás – tekintve elfogadható megélhetést jelentett.

Az iskola a XIX. század elejéig alapvetően problémamentesen működött; a források csak 1816-ban említenek egy panaszos beadványt Totovics János tanítótól, aki a budai görögkeleti főigazgatóhoz intézte kérvényt, mivel a szülők egy része nem járatta rendszeren a gyermekét iskolába, valamint idő előtt kiveszi az intézményből (Bihari 1956: 417). Petrovics György főigazgató azonnal intézkedik, de a pontos eredményről már nem sokat lehet tudni. A gyermekeknek más intézményekbe történő átíratása valószínűleg a lassú asszimilációnak az egyik jele, a XIX. század első harmadától kezdve ugyanis már jól megfigyelhető a szerbek folyamatos létszámcsökkenése Egerben. A városban véglegesen letelepedettek ezért talán jobbnak látták gyermekeik magyar iskolába történő beíratását, s ezzel karrierlehetőségeiknek a növelését.

Az iskola kapcsán érdemes itt is néhány szót ejteni a görögökkel való kapcsolatról. A görögök szintén szerettek volna tanintézetet létrehozni gyermekeik számára. Többszöri elutasítás, és számos akadály ellenére a pénzügyi alapot megteremtették hozzá, és 1789-től el

is indították intézményüket, amely közel egy évszázadon keresztül működött. A görög iskolát a szerb gyerekek is látogathatták, illetve a görög gyermekek tanulhattak szerbül a másik intézményben (Bihari 1959). Az említettekhez kapcsolódó nyelvtanulási eredményeket meglehetősen jól bizonyítja Vitkovics Mihály ismert egi születésű, szerb nemzetiségű költő példája: amikor öccsével együtt Pestre kerültek tanulmányaik folytatásának céljából, jobban beszélték a görögöt, mint az anyanyelvüket.^[15]

Egyfajta egyensúlyi helyzet állt tehát be a két nemzetiség között, nem beszélve a nyelv és kultúraelsajátítás kölcsönös, igen modern felfogású lehetőségéről.

A szerbek iskolája Egerben láthatóan mindvégig teljes mértékben próbálta segíteni a helyi közösség kultúrájának, nyelvének megőrzését, sőt a vallási összetartozás révén a fiataloknak a görög műveltségbe való betekintését is. Az intézmény megszűnése a kutatások szerint 1868 körülre tehető, amikor is a görögkeleti vallásúak lélekszáma már olyannyira csökkent, hogy iskolát sem tudtak fenntartani.^[16]

Összegzés

Dolgozatunknak nem volt célja egy teljes részletességű, az egi szerbek életének minden apró részletre kiterjedő bemutatása. Célunk inkább egy összegző, az adott kisebbség makrotörténetéhez bizonyos adalékokat nyújtó áttekintő munka elkészítése volt, a rendelkezésünkre álló igen szűkös, még napjainkban is fellelhető források alapján. Tágabb történeti kontextusba ágyazva próbáltuk megvilágítani egyrészt a város, másrészt a régió szempontjából a szerbek helyzetét a gazdaságban, ezen belül is kiemelten a kereskedelemben betöltött szerepüket, valamint a kultúrájuknak környezetükre gyakorolt hatását.

Vizsgálódásunk során egyértelműen kirajzolódott, hogy a szerbek igen komoly gazdasági potenciált jelentettek ebben az időszakban Egerben, sőt, az egész régióban, hozzájárulva a teljes térség gazdasági fellendüléséhez. A kereskedelem és az ipar fejlettsége Magyarország északi területén, így Egerben is a XVI–XVII. században jelentősen elmaradt a nyugat-európaiktól. Az ipar és a kereskedelem felvirágoztatásában jelentős részt vállaltak a szerbek is. Az általuk hozott szemlélet révén újfajta gondolkodást, gazdasági megközelítésmódot honosítottak meg hazánkban, főleg a kereskedelmi társaságok, a kompániák létrehozása által. A közös célok elérésének érdekében a korábbi ellentéteket is félre tudták tenni, így – sikeresen összefogva a görögökkel – különösen nagy gazdasági súlyra tettek szert. Az eredményeiket jól mutatja az a jelentős felhalmozott tőkemennyiség, amely az egyik legtekintélyesebbé nemzetiséggé tette őket országosan is a XVIII. század második felére. A megszerzett vagyont kellő ügyességgel forgatták, befektették, ezáltal is élénkítették a régió gazdaságát. Mindez persze nem volt egyszerű feladat a korabeli viszonyok között, tevékenységükkel ugyanis gyakran összeütközésbe kerültek a hazai céhekkel, városi hatóságokkal, de gazdasági potenciáljuk révén a gazdasági élet megkerülhetetlen szereplőivé váltak, s a város, illetve régió urai kénytelenek voltak kompromisszumot kötni velük.

A polgárság vagyonosabb rétegének egy jelentős része is soraikból került ki, ezért többen közülük már tisztségeket tölthettek be, aktívan bekapcsolódtak Eger és a régió életébe. Kultúrájuknak hatása lépten-nyomon fellelhető a városban. Az általuk az utókorra hagyományozott képzőművészeti és építészeti remekművek a jelen kor turistáinak is kedvelt látnivalót jelentenek. A rác-templom – mint az egyik legismertebb hozzájuk köthető épület –

nem csak méltóságteljes tornyával magasodik ki környezetéből, mintegy megkoronázva a város Felnémeti-negyedét, hanem csodálatosan díszített belső terének varázsa minden látogatóra különleges hatást gyakorol napjainkban is. Talán ezért is fontos, hogy az utókor megismerje, értse és megértse azt a kultúrát, szemléletet és gondolkodásmódot, amely számos apró gyöngyszemével jelentősen hozzájárult Eger méltán híres történelmének gazdagodásához.

Irodalom

Balázs Ferenc 1897: *Heves vármegye története* I. kötet. Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája. <http://mek.niif.hu/02100/02163/html/tart/tart1.htm>, Letöltés: 2013. 07. 15.

Bél Mátyás (Bán Péter szerk.) 2001: *Heves megye ismertetése 1730–1735*. Eger, A Heves Megyei Levéltár forráskiadványa, Csathó és Társa Nyomdaipari Kft.

Bihari József 1956: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. In: Bakos József (szerk.): *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II*. 1956. Eger, 392–456.

Bihari József 1959: Az egri görög sírfeliratok és könyvek. In: Bakos József (szerk.): *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve V*. 1959. Eger, 233–261.

Bindorffer Györgyi–Dóczé Nikolett–Kállai Ernő 2010: A magyarországi nemzetiségi közösségek történelme és jelene. In: Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz – A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 118–124.

Breznay Imre 1934: *Eger a XVIII. században. 2. kötet*. Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság.

Kristó Gyula: Etnikai viszonyok Magyarországon Szent István király korában. *Kisebbségkutatás*, 2000/ 3. szám.

Letöltés: http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_03/cikk.php?id=293, 2013.08. 15.

Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (szerk.) 2010: *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz – A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala.

Hóman Bálint–Szekfű Gyula 1933: *Magyar történet VI - A tizennyolcadik század*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. A BAROKK-RENDI KORSZAK. – Az új népesség. Gazdaság és nemzetiségi viszonyok. Letöltve: <http://mek.oszk.hu/00900/00940/html/2013.08.22>.

Iványi Béla 1930: *Eger város rangemelési törekvései I*. Budapest, Székesfővárosi Házinyomda.

Juga Velimir 1913: *A magyar szent korona országaiban élő szerbek*. Budapest, Franklin.

Kállai Ernő 2011: *Bevezetés a magyarországi nemzetiségi közösségek társadalomtörténetébe*. Eger, eLearning tananyag. <http://kisebbssegstudomany.ektf.hu/tananyag/index.html> Letöltés: 2013. 07. 06.

Kállay Béni 1877: *A szerbek története 1780–1815*. Budapest, MTA.

Kerékyártó Imréné: *Nemzetiségek Érden: rácok és németek*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/015_nemzetisegek_erde_n.htm Letöltés: 2013. 07. 03

Lengyel László 1992: *A barokk Eger és Heves megye*. Budapest, Magyar Képek.

Nagy József 1978: *Eger története*. Budapest, Gondolat.

Pálosfalvi Tamás 2010: *A Brankovicsok a középkori Magyar Királyságban – Szerb, magyar, török érdekharcok a 15. században*. <http://www.historia.hu/userfiles/files/2010-012/Palosalvi.pdf> Letöltés: 2013. 07. 11.

Szabó István 1990 (1941): *A magyarság életrajza*. Budapest, A Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata.

Szalay László 1861: *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*. Pest, k. n.

Szederkényi Nándor 1893: *Heves vármegye története. IV. kötet*. Eger, Érseki Lyceumi Könyvnyomda.

Thim József: *A horvátok és a hazai szerbség a magyar történetben*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/a_magyarsag_e_s_a_szlavok/pages/013_horvatok.htm Letöltés: 2013. 07. 08.

Varga J. János: *A nemzet elnyomója vagy a nép felemelője? Kollonich Lipót*. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/89-012/ch09.html> Letöltés: 2013.08.11.

Vujicsics Sztoján 1997: *Magyarok és szerbek*. Újvidék, Fórum Könyvkiadó.

Jegyzetek

[1] Dr. Bihari József, az Egri Pedagógiai Főiskola orosz tanszékének tanszékvezető főiskolai tanára az 1950-es évek közepén több tanulmányában is foglalkozott az egri szerbek és görögök történetével. Ezek a munkák sok tekintetben rendkívül alapos, precíz képet adnak a szerbek egri működéséről, ezért különösen fontosak a téma tanulmányozásának szempontjából. Dolgozatunk megírása során alapvető irodalomként használtuk fel a tanulmányokat, amely tekintetében külön köszönettel tartozunk.

[2] A kultúra kifejezést itt tágabb értelemben használjuk, értjük rajta a gazdasági, kereskedelmi és ipari kultúrát is.

[3] Nagy képes világtörténet. XLVI. fejezet. A szerb szlávok. Forrás: <http://mek.niif.hu/01200/01267/html/04kotet/04r07f46.htm>. Idézi: Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (szerk.) 2010: *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz – A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 118.

[4] Mindkét formátum előfordul a szakirodalmakban említett forrásokban.

[5] Czoernig, K.: *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie* II. köt. 152. Idézi: Juga Velimir 1913: *A magyar szent korona országában élő szerbek*. Budapest, Franklin, 11.

[6] Említik még a források Arsenije Čarnojevi /Csernojevics Arzénként is.

[7] A szakirodalom eltérő lélekszámokról beszél, így Thim József 50.000-60.000 főt említ, míg a Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (2010) féle munkában 200.000 főről értesülhetünk, ami elvileg – 5-6 fővel számolva családonként – megfelelhet a 36.000-37.000 családnak.

[8] Bindorffer Györgyi – Sólyom Barbara: A pomázi szerbek identitása. In: Bindorffer Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léhelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében*. Budapest: Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 188–236. Idézi: Gyulavári–Kállai 2010:119.

[9] Kollonich Lipót (1631–1707) „magyar kamaraelnök, kalocsai, majd esztergomi érsek a 17. század végi magyar történelem egyik meghatározó személyisége volt, aki határozott programot dolgozott ki a török kiűzése utáni Magyarország jövőjének alakítására.” Az 1689-ben elkészült, nevéhez fűződő tervezetben, „az Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn”-ban (A magyar királyság berendezésének művéből) fejt ki azt az elképzelését, amiben a török uralom leküzdése utáni Magyarország elnéptelenedett területeire elsősorban német ajkú telepeseket kell behozni.” Innen eredeztethető történetírásunkban a hírhedt „germanizálási” tétel. Részletesen lásd: Varga J. János: A nemzet elnyomója vagy a nép felemelője? Kollonich Lipót. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/89-012/ch09.html> Letöltés: 2013.08.11.

[10] Ejalet (arab eredetű oszm.-tör.): kormányzóság. Általában területi egységként értelmezik (vö.vilajet); pontosabban annak kormányzata, kormányzati rendszere volt. Lásd: Bán Péter (szerk.) 1989: *Magyar történelmi fogalomtár. I. kötet*. Budapest, Gondolat, 99. Szandzsák: oszmán-török szó, jelentése: zászló (arabul liva), ill. a későbbiekben egy kisebb török közigazgatási terület, melynek élére béget állítottak. A katonai hódoltság után ejaletok kialakítása 4–5 év alatt történt meg, az adózó helyek összeírásával (vö.defter). Kisebbségi egységei a náhijék voltak, de a kádik bírói körzetei, a kazák is tagolták. Lásd: Bán Péter (szerk.) 1989: *Magyar történelmi fogalomtár. II. kötet*. Budapest, Gondolat, 165.

[11] Iványi Béla: Eger város rangemelési törekvései. Különlenyomat a Városi Szemle XVI. Évfolyamából, 8. old. Idézi: Bihari József 1956: 398.

[12] Részletesen lásd: Nagy József 1978: 172–176.

[13] Részletesen lásd: Bihari József 1956: 407–409.

[14] A teljes táblázatot lásd: Szederkényi 1893: 452.; egyéb termékek árait lásd: Breznay 1934: 320–321.

[15] Radics Dusán: *Vitkovics Mihály életrajza*. Újvidék, 1909. Idézi: Bihari 1959: 236.

[16] 1851-ben 163, 1920-ban már csak 31 görögkeleti vallásúról tesz említést Bihari, 1893-ban 22 nem egyesült óhitű szerb, 1931-ben pedig már csak 12 élt Egerben (Bihari 1956, 1959).

Abstract

László Kovács

The Settlement of the Serbs Into Heves County – With Special Attention to the Town of Eger

The essay aims to present the most important moments of the settlement of the Serbs (old Hungarian: 'rác') into the Northern part of our country, especially to the regions of Heves county with special focus on their movement into the town of Eger.

We find it important to present and to systematize the already existing results of the researches made around this question as we have a very limited summarized knowledge available in this field.

Given the fact that the Serbs had a very significant influence on the life of the town, especially on the commercial and industrial development, the importance of their activities and their role within the town and the region is obviously traceable even beyond the micro historical level. Their presence left behind not only commercial but also cultural permanent values, giving new colors to the history of culture of Eger.

We would like to give a comprehensive presentation of the above questions through a critical analysis of the results of the empirical researches and of the secondary sources in connection with the topic.

KOVÁCS LÁSZLÓ

**Főiskolai docens, Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kar
Kisebbségtudományi Tanszék**

kovlac@ektf.hu

Első diplomáját 1993-ban, az egri Eszterházy Károly Főiskolán történelem- ének-zene szakos általános iskolai tanárként szerezte. 1997-ben pedagógia szakos tanárként végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, majd 2001-ben a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán, történelem szakon szerzett újabb oklevelet. PhD értekezését az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának Neveléstudományi Doktori Iskolájában 2009-ben védte meg. Az 1993 és 2001 között általános iskolai és gimnáziumi tanárként eltöltött évek után 2001-től kezdve az egri Eszterházy Károly Főiskola oktatója volt, majd 2005 és 2009 között a váci Apó Vilmos Katolikus Főiskola Romológiai és Alkalmazott Társadalomtudományi Intézetének adjunktusaként, 2009-től pedig docenseként működött. 2009-től kezdve az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Karának Andragógiai és Közművelődési Tanszékén óraadóként is dolgozott. Jelenleg az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kara Kisebbségtudományi Tanszékének docense. A Magyar Pedagógiai Társaság, az MTA Miskolci Akadémiai Bizottsága, valamint a „Professzorok az Európai Magyarországiért” Egyesület tagja.

Gönczi Andrea

Vallás és etnikum kapcsolata a Kárpát-medencében élő ruszinok körében

A második világháborút kísérő területi átalakulások nyomán a görög katolikus egyház tagjait a szovjet hatalom a pápa ügynökeinek tekintette, de szemet vetett annak vagyonára is. Céljának megvalósítására, vagyis az unitus egyház felszámolására és vagyonának megszerzésére „történelmi” indokokat húzott elő, és a karrierista papokat is felhasználta. A folyamat a kárpátaljaihoz hasonlóan ment végbe a lengyelországi és a csehszlovákiai görög katolikus közösség esetében is. Ennek a speciálisan közép-európai egyháznak a hívei legnagyobb részt ruszinok voltak, a sztálini erőszakgépezet így egy teljes nemzetiséget is megszüntetett. A ruszinok és egyházuk újjászületése a rendszerváltás után következett be.

A második világháborút kísérő területi átalakulások nyomán a görög katolikus egyház tagjait a szovjet hatalom a pápa ügynökeinek tekintette, de szemet vetett annak vagyonára is. Céljának megvalósítására, vagyis az unitus egyház felszámolására és vagyonának megszerzésére „történelmi” indokokat húzott elő, és a karrierista papokat is felhasználta. A folyamat a kárpátaljaihoz hasonlóan ment végbe a lengyelországi és a csehszlovákiai görög katolikus közösség esetében is. Ennek a speciálisan közép-európai egyháznak a hívei legnagyobb részt ruszinok voltak, a sztálini erőszakgépezet így egy teljes nemzetiséget is megszüntetett. A ruszinok és egyházuk újjászületése a rendszerváltás után következett be.

Az unitus egyház felszámolásának kezdete

A Szovjetunió területi fennhatósága alatt először a Kárpátok hágóin túli területein, Galíciában láttak neki az ellenségesnek tekintett görög katolikus egyház felszámolásának. 1946. március 9–10-én került sor a lemergi zsinatra, amely minden incidens nélkül zajlott le; és felszámolta

az 1596-os breszti zsinat rendeletét az unióról, kivált a Vatikán joghatósága alól és újraegyesült az orosz pravoszláv egyházzal, végül üdvözlő táviratokat küldött az érintetteknek.

Ugyanezt a forgatókönyvet akarták alkalmazni a Kárpátaljai területen is, ám itt bonyolította a körülményeket, hogy ez a vidék több országgal is határos volt, fennállt a nemzetközi konfliktus kialakulásának veszélye. Szoros – egyházi és rokoni – kapcsolat fűzte egybe a lakosságot a római katolikus egyházzal, amely mind a pravoszlávok, mind a kommunisták iránt ellenszenvvel viseltetett. Óvatosabban kellett hát nekifogni az „újraegyesítésnek”, ahogy a hatalom képviselői a görög katolikus egyház felszámolását diszkréten emlegették.

Kárpátalján a papságtól származó információk szerint a hatalom egyes képviselőinek hozzáállása a pravoszláv egyházhoz nem volt éppen jóindulatú. Volt olyan eset, amikor Iván Turjanica elvtársnak, a kárpátaljai területi kommunista párt első titkárának utasítására a pravoszláv templomot (Ilnica-Szinyák községben) a görög katolikusok kezelésébe adták át. (GARF^[1] fond 6991., opisz 1., gyelo 99. 66. oldal) A frissen a Szovjetunióhoz került Kárpátaljai területen gyakran kellett szembenézni azzal a helyzettel, hogy a területi közigazgatás magas rangú tisztviselői, de még a kommunista párt helyi vezetői is templomba járó, vallásos emberek, és többnyire a görög katolikus egyház hívei. Érthető módon nehezükre esett keresztülvinni olyan döntéseket, amelyek ellentétben álltak egyházuk érdekeivel és sértették vallásos érzelmeiket.

Romzsa Tódor munkácsi görög katolikus püspök tisztában volt az egyházára leselkedő veszéllyel, ám nem sok eszköze volt annak elhárítására. Az egyik helyi hatalmasság szerint „az utóbbi időben egyre gyakrabban nevezi az általa irányított egyházat egyszerűen katolikusnak, és nem görög katolikusnak. Két-három hónappal ez előtt levágta elég nagy szakállát, hogy külsőleg is úgy nézzen ki, mint a római katolikus egyház szolgálói.” (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 216. 160. oldal)

A pravoszlávok gazdasági céljai

Csak az év végén indult meg a Kárpátaljai területi végrehajtó bizottság 1946. augusztus 10-i 662. sz. határozata értelmében az egyházi földek államosítása (beleértve a papok földjeit is). A helyi hatóságok azonban gyakran követtek el szabálytalanságot ennek végrehajtása során. „Figyelembe véve a Szovjetunió Minisztertanácsa és az USZSZK Minisztertanácsa határozatait, felhívtuk a Kárpátaljai területi vb figyelmét, hogy feltétlenül meg kell erősíteni a pravoszláv kolostorok tulajdonjogát azoknál a földterületeknél, amelyeket a gyakorlatban birtokolnak. Azoknak a kolostoroknak, amelyeknek nincs földje, ki kell jelölni a legközelebb eső városi földalapról” – jelentette az Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács elnökének, Karpovnak a szervezet kijevi vezetője. (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 216. 171. oldal) Véleménye szerint az unitus papok azért utasították el az egyesülést a pravoszlávokkal, mert az egyenlő volt az elszegényedéssel. A földkérdés jelentősen fékezte a papság egyesülésének folyamatát. Ugyanakkor a görög katolikus papok még mindig élvezték azokat a kedvezményeket és kiváltságokat, amelyeket a század elején, az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alatt szereztek.

A fent idézett levél számol be a következőkről is: „A Kárpátaljai területen működik egy hatalmas görög katolikus korporáció, élén Romzsa püspökkel és környezetével. A tulajdonukban van több mint 300 gyönyörűen berendezett templom, az oldalukon áll a kulákság és a helyi értelmiség jelentős része, nem is szólva a pápista (sic!) irányultságú hívekről. A görög katolikusok tulajdonában vannak gazdag kolostorok, amelyek közül az ún. Csernek-hegyi a leggazdagabb, ez képezi a görög katolikus papság gazdasági alapját Kárpátalján, amely az egyházi ünnepén akár 150–200 ezer hívet is vonz. Ungváron van Romzsa püspök rezidenciája és püspöki irányítása, amely egy egész negyedet foglal el a legszebb városrészben. Gyakorlatilag ez a legnagyobb lakótér az egész Kárpátalján.” (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 216. 175. oldal)

Ez a vagyon jelentős vonzerővel bírt a terjeszkedő pravoszláv egyház számára, hiszen annak – a cseh-szlovák éra alatti erősödése ellenére – még mindig nagyon kevés temploma volt, püspöke, Nyesztor nem rendelkezett reprezentatív székhellyel, sem székesegyházzal. Az általa vezetett pravoszláv püspökség kb. 177 templomot, imaházat és kápolnát birtokolt, az egyházközségei pedig többnyire szegények voltak. (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 216. 176. oldal) A pravoszláv papok közül csak két fő rendelkezett felsőfokú, 35–40 fő pedig középfokú végzettséggel, a többinek csak alapfokú végzettsége volt, miközben az unitus papság felsőfokú egyházi és világi képesítést tudott felmutatni. (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 224. 16. oldal) Ez a magyarázata, hogy a pravoszláv hitre áttért lakosság gyakran nem fogadta el a falujába küldött papot, néha mondvacsinált ürügyekkel utasították el a kijelölt személyt. „Vannak esetek, amikor az egykori görög katolikus hívők nem fogadják el a számukra kijelölt papot, vagy azért, mert szakállas, vagy mert öreg, vagy egyéb okból, és kijelentik, hogy inkább pap nélkül lesznek, minthogy ilyen papjuk legyen.” (GARF Fond 6991., opisz 1., gyelo 526. 66. oldal) A leginkább figyelemre méltó esetek azok, amikor az egyházközség a papjával együtt áttért a pravoszláviára, és tulajdonképpen minden maradt a régiben, csak kihagyták a liturgiából a pápáért mondott imát. Az is előfordult, hogy az ilyen papok kigúnyolták a valódi pravoszláv érzelmű híveket, mondván: valójában belőlük lett így módon görög katolikus.

A pravoszláv papok sérelmezték az ilyen eljárást, mert abban bíztak, hogy jutalomból megkapják a gazdag unitus egyházközségeket a szép földdel és a tágas papi lakással. A hatalom emberei azonban inkább az áttérőket jutalmazták, mert arra számítottak, az efféle elismerés a még kitartókat is az „újraegyesülésre” motiválja majd. A pravoszláv papság anyagi helyzetének mielőbbi rendezését azzal próbálták elérni, hogy hazaszeretetüket és vezérük iránti odaadásukat hangsúlyozták.

A Kárpátaljai terület pravoszláv egyháza életében 1947 első negyedévében fontos esemény következett be: a munkácsi Csernek-hegyi kolostor átadása a pravoszlávoknak, amely mintegy 300 évig a görög katolikus egyház fennhatósága alatt állt, és a kommunisták meggyőződése szerint jelentős eszközként szolgált a Vatikánnak agresszív keleti törekvéseihez. 1947. március 25-én reggel a kolostort elfoglalták a pravoszláv szerzetesek, akik átvették a görög katolikusoktól a gazdasági javakat és több mint százezer rubel készpénzt. Az átadást a leltárral együtt egy speciális jegyzőkönyvben rögzítették. (GARF fond 6991., opisz 3., gyelo 1112. 97. oldal)

A Kárpátaljai területen élő pravoszlávok vezetésére kijelölt Nyesztor püspök rögtön Kárpátaljára érkezése után nekilátott a „reformoknak”, azaz saját embereivel: rokonaival vette magát körül. Ezt azzal a céllal tette, hogy senki ne zavarhassa az egyházmegye vagyonának és bevételeinek elsikkasztásában. Nyesztor kapzsisága anyagot szolgáltatott a szovjet hatalom

ellenségeinek, és ürügyévé vált az ellenséges propagandának, írta Ungváron készült jelentésében Lintur, az egyházügyi tanács kárpátaljai megbízottja 1947. július 1-jén. (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 224. 14. oldal) Nyesztort a sorozatos panaszok után lemondatták, és Makariosz érseket állították a helyére.

Meg kellett oldani a pravoszláv egyház székhelyének kérdését is; a hatóságok ezt is egyszerűen elintézték: „a Kárpátaljai területi végrehajtó bizottság 1947. július 25-i határozata értelmében a görög katolikus székesegyház és a görög katolikus püspöki rezidencia Ungváron tovább nem az unitusoké, ingyenes és korlátlan használatba vette a pravoszláv egyház Ungvár-munkácsi püspöksége.” (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 224. 26. oldal)

A pravoszlávok sikerei Romzsa halála után

Az „újraegyesülés” legfőbb akadályá Romzsa püspök személye volt. Ezt hivatalos formában is több alkalommal megfogalmazták, és 1947 nyarán Hruscsov javaslatára maga Sztálin rendelte el a püspök likvidálását. (Ezt a szakirodalom tényként kezeli; állítólag a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban fellelhető az erre vonatkozó utasítás, én magam eddig nem bukkantam olyan forrásra, amely ezt valóban alátámasztaná.) Így következett be 1947. október 27-én Romzsa püspök balesete, amelynek következtében november 1-jén a munkácsi városi kórházban elhunyt. Temetésére november 4-én, Ungváron került sor. Az ungvári székesegyház és a püspöki palota átadását követően, 1949. február 16-án Murányi Miklós vikárius, aki Romzsa püspök halála után vette át az egyház vezetését, az unitus papok tudomására hozta, hogy beszünteti káptalani vikáriusi tevékenységét, a káptalan pedig megszűnik.

Az ekkortájt keletkezett források szerint mindössze 39 volt unitus pap egyesült; a papság három különböző módon reagált a fejleményekre:

1. A progresszívebbek elmentek Makarioszhoz és kérték az újraegyesülést. 2. A reakciósabbak elmentek a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai területi megbízottjához, és közölték: mivel a káptalan megszűnt, ők nem papok többé, polgári foglalkozást kívánnak vállalni. 3. A legreakciósabbak maradtak az egyházközségükben, és folytatták a harcot az unió megőrzéséért. (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 367. 23. oldal)

Az újraegyesült papok tevékenysége

A római katolikus papok aktívan agitáltak az unió mellett, ezzel vonzották magukhoz az egykori görög katolikusokat. Bizonyos falvakban a görög katolikus lakosság, amely nem akart áttérni a pravoszláviára, automatikusan a római katolikus templomot kezdte látogatni. Jelentős problémának bizonyult, hogy az egykori görög katolikus papok többsége a lakhelyén maradt, részben megőrizve így befolyását egykori és még kitartó, át nem tért hívei fölött. Ezért azután Kijevben 1949. augusztus 25-én az alábbi utasítást adták ki: Ki kell telepíteni az unitus papokat a parókiáról, és nem kell nekik polgári munkát adni azokban a falvakban, ahol papként dolgoztak, hanem olyan feltételeket kell teremteni, hogy elhagyják a falut. Ellenkező esetben nem lesz béke a hívők között. Meg kell tiltani az unitus papságnak az utazgatást azokban a falvakban, amelyek nem az ő egyházközségük területén vannak, és meg kell tiltani

a vallásos szertartások végzését az otthonukban. Nem öreg papokat kell küldeni, akik a kényelmes, nyugodt, jövedelmező helyeket keresik. Itt harc folyik; kemény és rátermett emberekre van szükség. (GARF Fond 6991., opisz 1., gyelo 367. 14. oldal)

A Kárpátaljai területen 1949. augusztus 10-ére mind a 366 görög katolikus templom (vagy 229 egyházközség, illetve vallási közösség) újraegyesült az orosz pravoszláv egyházzal. Az unitus papok is megkezdték az újraegyesülést. Makariosz püspökhöz a papokkal együtt küldöttség érkezett Beregszászról, amelynek 2 magyar és 2 ukrán tagja volt, hogy kérjék az újraegyesülést a pravoszláv egyházzal. A Beregszászi körzet hívei és papjai feltették a kérdést Makariosznak, hogy megőrizhetik-e az új gregorián naptárt és ünnepeket-e az új módi szerint, valamint kérték, engedélyezzenek nekik két liturgiát, az egyiket szláv, a másikat magyar nyelven, ahogy az unitusok alatt volt.

Makariosz érsek eleget tett kéréseiknek. (GARF Fond 6991., opisz 1., gyelo 526. 23. oldal) Ez volt az első eset arra, hogy a pravoszláv egyház tömeges sikert ért el a magyar nemzetiségű lakosság körében.

Egyes településeken a pravoszláv pap az újraegyesítés óta senkit nem házasított és nem keresztelt. Bár ekkor is volt több esküvő, és sok gyermek született, az esketés és a keresztelés az unitus papnál zajlott. Tekintettel arra, hogy Kárpátalján az unitus papság zárt kasztot alkotott, rokoni szálak kötötték őket egymáshoz, az újraegyesítés munkáját volt unitus papoknak kellett végezniük. (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 367. 226–227. oldal)

A pravoszláv egyház Kárpátalján 1949 közepére 260 pappal, 360 egyházközséggel, 589 templommal rendelkezett. Az egykori püspöki káptalanból egyetlen pap sem egyesült, jelentette Kijevbe Sersztyuk, a Tanács kárpátaljai megbízottja 1949. július 20-án. (GARF fond 6991., opisz 1., gyelo 367. 60. oldal)

Az ungvári görög katolikus női kolostor önmagát számolta fel 1949-ben, a kolostor épületét átadták az állami egyetemnek kollégium céljára.

Egy beszédes példa

Glubokoje község az Ungvári körzetben található, 60 udvarból állt, 1946-ig a lakosság majdnem fele szlovák nemzetiségű volt, szinte mind katolikus vallásúak. 1950. szeptember 19-én, vasárnap a római katolikus templomba csoportosan mentek a hívők, különösen sok volt a jól öltözött fiatal. Tiszta ruhába öltözött nők és férfiak, hangosan éneklő kórus töltötte meg az épületet, látszott az előző esti felkészülés eredménye. A pravoszláv templom is megtelt hívőkkel, de ezek többnyire egyszerű öltözetű ifjak, sok férfi és asszony viselt saját készítésű kabátot.

A Tanács kárpátaljai területi képviselője szomorúan állapította meg, hogy a két imaház látogatóinak külső képe jól szemlélteti a köztük lévő szociális különbséget. Különösen sérelmesnek tartotta, hogy a helyi értelmiség nem a pravoszláv hívők számát gyarapította. Következtetése: a római katolikus pap jövedelemadóját kétszeresére kell emelni! (GARF fond 6991., opisz 3., gyelo 48., jed. hr. 1114. 156–157. oldal)

Az üldöztetés, a gazdasági fenyegetés és a letartóztatások hatására 1949 végére teljesen befejeződött a kárpátaljai görög katolikus egyház hivatalos felszámolása.

Az unitus egyház feltámadása a rendszerváltás idején

Mihail Gorbacsov pártfőtitkár 1988-ban hirdette meg a *glasznoszty*, azaz a nyilvánosság előtt zajló közélet követelményét. Az ukrán görög katolikusok már régóta határozott készültségben álltak, több mint negyven éve várták, hogy eljőjön az idejük. Ráadásul tekintélyes pártfogóra találtak II. János Pál pápa személyében, és követeléseikkel egy bombához hasonlóan robbantották szét a Vatikán és a moszkvai patriarchátus közötti javuló viszonyt.

A hívek küldöttsége három püspök irányításával 1989 májusában petíciót adott át Gorbacsovnak. Ettől a pillanattól kezdve Moszkvában négy hónapon keresztül váltották egymást a hívők csoportjai, éhségstrájkot jelentettek be az ukrainai görög katolikus egyház legalizálásának támogatására.

A Novosztyi (APN) sajtóügynökség közölte az ukrán vallásügyi tanács 1989. november 20-i lakonikus jelentését, amely összességében arról szólt, hogy „*a görög katolikusok rendelkeznek mindazokkal a jogokkal, amelyeket az Ukrán Köztársaságnak a vallási egyesületekről szóló törvénye biztosít*”. Az ukrán katolikusok határozottan válaszoltak a legalizálásnak erre a megkésett és korlátozott ígéretére, önállóan harcolva ki maguknak a valaha az ő tulajdonukban álló, később az orosz pravoszláv egyháznak átadott kultikus épületeket.

Ahol az 1940-es években kezdetét vette a görög katolikus egyház felszámolása, most ott bontakozott ki elsőként széles népmozgalom: 1990-ben Galíciában több mint ezer templomot szereztek vissza; 370 pravoszláv pap ment át az ukrán görög katolikus egyházhoz. A folyamat Kárpátalját is elérte, ott az év során 12 templomot vettek vissza a pravoszláv egyháztól (Caprio 2005-2006: 568). 1991 októberében a kárpátaljai görög katolikusok visszakapták az ungvári székesegyházukat.

A szovjet kormány rendelete, amely visszahelyezte jogaiba Kárpátalja görög katolikus egyházát, 1989. december 13-án jelent meg. Akárcsak Galíciában, itt is gyakoriak voltak a két egyház hívei közötti konfliktusok, amelyek elsősorban a templomok használata miatt bontakoztak ki, és gyakran torkollottak verekedésbe, szélsőséges esetben a templom felgyújtásába. A viszonyok mindmáig nem tisztultak le teljesen, hiszen az unitus egyház felszámolásának éveiben a magyar anyanyelvű hívők gyakran csatlakoztak a római katolikus egyházhoz, de a magyar nyelvű istentisztelet igénye miatt akár a reformátushoz is. A jelen paróchusai számára súlyos dilemmát jelent, mi történjen velük: maradjanak-e a nehéz időkben őket befogadó egyháznál vagy térjenek vissza anyaegyházukhoz?

Az, hogy az ukrán katolikusok „kiharcolták”, hogy visszakapják a valaha tulajdonukban állt templomokat, kiváltotta a pravoszlávok tiltakozását. A Vatikán négyoldalú bizottság felállítását szorgalmazta azoknak a gyakorlati kérdéseknek a megoldására, amelyek a pravoszlávok és a keleti szertartású katolikusok viszonyának rendezése során álltak elő. A bizottság 1990. március 6-tól 13-ig tartó munkája azonban azért ért véget, mert Moszkva nem volt hajlandó elismerni a lemebergi zsinat érvénytelenségét, továbbá a görög katolikus egyház és egyházszervezetének törvényességét.

Pravoszláv részről a katolikusokkal szemben felmerülő gyakori tiltakozások és vádaskodások valójában inkább kulturális és politikai jellegűek, és nem támaszthatók alá konkrét vádakkal. 1991-től kezdve alapvetően két vádpont ismétlődik módszeresen: az unitusok visszaélései Nyugat-Ukrajnában és a külföldi misszionáriusok prozelitizmusa az orosz egyház kánoni területén. Nem szabad elfelejteni, hogy Ukrajna a keleti szlávok megkeresztelésének bölcsője, és ráadásul az összes „orosz földek” közül a legvallásosabb régió, ahol a legnagyobb a vonzódás a papság és a szerzetesség iránt. A templomok és kolostorok száma Ukrajnában minimum háromszor akkora, mint általában Oroszországban, és érthető, hogy a moszkvai patriarchátus nem akarja olyan könnyen feladni a befolyását ebben a régióban, amely az oroszok véleménye szerint bármely pillanatban visszatérhet a hatalmas haza kötelékébe.

Irodalom

Bendász István 2000: *Öt év a szögesdrót mögött*. Abaliget, Lämpás Kiadó.

Botlik József 1997: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.

Stefano Caprio 2005–2006: *Gyialog katolicszeszkov i russzkoj pravoszlavnoj cerkvej vo vtoroj polovinye XX. veka*. [A katolikus és az orosz pravoszláv egyház párbeszéde a XX. század második felében.] In: Angelo Tamborra: *Katolicszeszkaja cerkov i russzkoje pravoszlavije. Dva veka protyivosztajanyija i gyialoga*. [A katolikus egyház és az orosz pravoszlávia. Az ellenállás és a párbeszéd két évszázada.] BBI Kiadó, Moszkva, é. n. 511–581.

Pilipkó Erzsébet 2010: *Identitás és hit III. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai*. Kárpátaljai Magyar Könyvek. Ungvár–Budapest.

Jegyzetek

A tanulmány a Balassi Intézet Klebelsberg Ösztöndíjának támogatásával készült.

[1] *Goszudarsztvennij Arhiv Rosszijoszkoj Federácii (Az Orosz Föderáció Állami Levéltára)*.

Abstract

Andrea Gönczi

Relations of religion and ethnicity among the Rusins living in Transcarpathia

As a result of the territorial changes of World War II., the Soviet power considered the Greek Catholic Church as the agent of the Pope, furthermore a demand was formed on their estate. The same process occurred in the case of the Uniate Church in Poland and in Czechoslovakia. The members of the especially East and Central European church were mostly Rusins, accordingly a whole ethnicity was terminated by the violence organization of Stalin. The renaissance of the Rusins and their church took place after the political transition in 1989.

GÖNCZI ANDREA

PhD, ügyvivő szakértő

PTE Tehetség gondozási Csoport

andrea.gonczi@gmail.com

Történész, 1997-ben szerzett diplomát a Pécsi Tudományegyetemen, majd 2005-ben ugyancsak a Pécsi Tudományegyetemen védte meg PhD disszertációját és szerzett fokozatot. 1997 és 2009 között a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója volt. 2009 óta a PTE Rektori Hivatal Tehetség gondozási Csoportjának munkatársa. Kutatási területe a kárpátaljai görög katolikus egyház története, Kárpátalja XX. századi társadalomtörténete.

Bevándorlás és integráció

Beszámoló az MTA TK Kisebbségkutató Intézet által szervezett konferenciáról

Az MTA TK Kisebbségkutató Intézet 2013. június 27-én könyvbemutatóval egybekötött konferenciát szervezett „Bevándorlás és integráció – Magyarországi adatok, európai indikátorok” címmel. A rendezvényre a „Magyarországi helyzetkép az integrációs indikátorok tükrében” című kutatás eredményeit összefoglaló tanulmánykötet bemutatója kapcsán került sor az Eötvös10 Közösségi és Kulturális Színtérben.

A konferenciát a Kisebbségkutató Intézet igazgatója, **Papp Z. Attila** nyitotta meg. Ez a rendezvény a „Magyarországi helyzetkép az integrációs indikátorok tükrében” című, az Európai Unió által támogatott projekt^[1] záró rendezvénye, s egyben a kutatás eredményeit közlétező kötet^[2] bemutatója is volt. Az igazgató bevezetőjében utalt a téma aktualitására és fontosságára. Mint mondotta, ő maga is migránsnak tekinti magát, tehát személyesen is érintett a témában. A kutatás eredményeiről számot adó, a kötetben szereplő tanulmányok a bevándorlók integrációját különféle indikátorok segítségével próbálják megragadni. E kutatási eredményekből kiindulva lehetővé válik a téma további, szélesebb körű kutatása. Papp Z. Attila hangsúlyozta, hogy mindezeknek az indikátoroknak a segítségével érdemes lenne a magyarországi nemzetiségi csoportokat, a romákat, valamint a Magyarországról kivándorlók, „kimozdulók” körét is vizsgálni.

A konferencia elején **Kovács András**, az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos segédmunkatársa és a Menedék–Migránsokat Segítő Egyesület igazgatója a kutatás elméleti kereteiről beszélt. Az Európai Unió integrációs szakpolitikájában egyre hangsúlyosabban fogalmazódik meg az igény, hogy a társadalomtudományos kutatási adatok alapján a kutatók objektív, többé-kevésbé standard társadalmi mérőszámokkal tudják jellemezni a bevándorlók társadalmi integrációját. A kutatás záró rendezvénye és a kutatás eredményeit tartalmazó tanulmánykötet arra vállalkozik, hogy az elmúlt évek migrációs kutatásai alapján számba vegye, hogy milyen mennyiségű és minőségű adat áll rendelkezésre az integrációval kapcsolatos kérdések megválaszolásához. A kutatás tehát nem minősül tudományos alapkutatásnak, hanem a szakpolitikai tervezésben is felhasználható, alkalmazott kutatásnak számít.

Molnár Tamás, a Belügyminisztérium EU Együttműködési Főosztálya Migrációs és Határigazgatási Osztályának vezetője előadásában elmondta, hogy a migráció viszonylag friss terület, 1998 óta szerepel az EU kompetenciái között. A 2009. január 1-jén hatályba lépett Lisszaboni Szerződés foglalkozik e kérdéssel érdemben. A harmadik országból érkezettek hatékony integrációjának érdekében fektették le az alapelveket (Common Basic Principles), s a konkrét társadalmi beilleszkedés mérésére a Zaragozai Nyilatkozattal bevezették az indikátorokat. Az uniós tagállamok integrációs miniszterei által 2010-ben elfogadott Zaragozai Nyilatkozat négy központi és hét kiegészítő szakpolitikai területet jelöl ki, amelyekre vonatkozóan makrostatisztikai és survey kutatási adatok segítségével a tagállamoknak adatokat kell gyűjteniük annak érdekében, hogy európai szinten és a jövőben idősorosan is összehasonlítható adatok álljanak rendelkezésre a bevándorlók integrációjáról. E négy terület: foglalkoztatás, oktatás, társadalmi befogadás, aktív társadalmi szerepvállalás. Magyarország egyelőre nem rendelkezik hazai migrációs és integrációs stratégiával, de bizonyos tevékenységek azért zajlanak ezeken a területeken. Ugyanakkor örömhír, hogy készül és 2013. augusztus 31-i határidővel meg is fog jelenni a „Nemzeti Migrációs Stratégia 2014–2020”, amelyben külön fejezet foglalkozik majd a külföldiek társadalmi beilleszkedésének kérdéseivel, s ezzel a „ridegtartás” – utalt az előadó Kovács András korábbi kifejezésére – megszűnik majd.

A következő előadó Kovács András volt, aki előadásában részletesen ismertette az integrációt mérő indikátorok mutatóit, amelyek az alábbiak: *Foglalkoztatás*: foglalkoztatási ráta, munkanélküliségi ráta, aktivitási arány. *Oktatás*: legmagasabb iskolai végzettség (a felsőfokú, középfokú, alacsonyabb vagy annál alacsonyabb végzettségű népesség aránya), az olvasásban, matematikában és természettudományokban gyengén teljesítő 15 évesek aránya; a felsőfokú végzettséggel rendelkező 30–34 év közöttiek aránya; az oktatásból és képzésből korán kilépők aránya. *Társadalmi befogadás*: nettó mediánjövedelem – a bevándorló népesség nettó mediánjövedelme a teljes népesség nettó mediánjövedelmének arányában; szegénységi kockázati ráta – a nemzeti mediánjövedelem 60 százalékánál alacsonyabb nettó jövedelemmel rendelkező népesség aránya; a saját egészségügyi állapotát jónak vagy rossznak ítélő népesség aránya; a tulajdonjoggal rendelkezők, illetve nem rendelkezők aránya a bevándorlók és a teljes népesség körében. *Aktív társadalmi szerepvállalás*: az állampolgárságot szerzett bevándorlók aránya; az állandó vagy huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező bevándorlók aránya; a bevándorlók aránya a választott képviselők között.

Ezeket az indikátorokat többé-kevésbé sztenderdnek tekinti az EU-s szakpolitika.

A Zaragozai Nyilatkozat által meghatározott további szakpolitikai területek, ahol lehetőség van a bevándorlók integrációját mérő indikátorok kialakítására: túlképzettség; vállalkozók, önfoglalkoztatók aránya; nyelvtudás, nyelvhasználat; diszkriminációs tapasztalat; bizalom a közintézményekben; választójog gyakorlása; identitás, kötődés.

Használandó és tovább vizsgálendő, rendelkezésre álló adatforrások például: a munkaerő-felmérés (LFS), a jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó közösségi statisztika (EU-SILC), a nemzetközi tanulói teljesítménymérés (PISA), az Európai Társadalomtudományi Elemzések (EUTE), az Európai Értékrend Vizsgálat (EVS) és az Eurobarométer. A tanulmányok megírása során a kutató a meglévő adatok alapján végeztek másodelemzéseket, mélyfúrásokat; a fentebb említett indikátorok segítségével mélyebb elemzést, célzott képet alkottak egy-egy területről.

A következő előadó **Göncz Borbála**, a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia és Társadalompolitikai Intézetének oktatója volt. Előadásában a legálisan Magyarországon élő, harmadik országból érkezett migránsok jóléti helyzetét elemezte. A Zaragozai indikátorokat figyelembe véve a jövedelem, a szegénységnek való kitettség, az ingatlan vagyon és az egészségi állapot változóit vette szemügyre. Az elemzés két, az Európai Integrációs Alap által finanszírozott kutatás survey adataira épült. Az elemzés alapjául szolgáló kétféle kérdőíves kutatás lehetővé tette, hogy a kutató a migránsok helyzetét és annak szubjektív megítélését a többségi hazai társadalommal, illetve egyes migráns csoportokkal összehasonlítva értelmezze. Vizsgálata a „harmadik országból” érkező legális bevándorlókkal foglalkozott, nem terjedt ki a menekültekre és a külföldi alkalmi munkavállalókra. Eredményei igazolták azt a korábban feltárt jelenséget, hogy az általános európai uniós tendenciákkal szemben Magyarországon a migránsok több jóléti mutató tekintetében nem rosszabb, hanem jobb helyzetben vannak, mint a hazai társadalom tagjai.

Simonovits Bori, a TÁRKI kutatója előadásában a bevándorlók diszkriminációjáról beszélt. Bevezetőjében a diszkrimináció mérésének nehézségeiről szólt; arról, hogy e mérések megbízhatósága korlátozott, mivel az áldozatok gyakran eltúlozzák, illetve elhallgatják az őket ért sérelmeket, az elkövetők pedig többnyire igyekeznek elleplezni szabálysértő viselkedésüket. Simonovits Bori ismertette a többség körében végzett, a diszkrimináció elterjedtségéről folytatott, idegenellenességet mérő, 1992 és 2012 között végzett TÁRKI-kutatások legfontosabb eredményeit. A reprezentatív mintán végzett survey vizsgálatok alapján elmondható, hogy a különböző típusú kérdésekkel készült felmérések (bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök, társadalmi távolság, illetve bevándorlók elutasítása) más-más szempontból világították meg az idegenellenesség és a diszkrimináció jelenségét. Az előadó a továbbiakban a bevándorlók körében folytatott diszkriminációs tapasztalatokkal kapcsolatos felmérések (pl. LOCALMULTIDEM, Bevándorlók Magyarországon 2009, Immigrant Citizens Survey, 2012) eredményeit ismertette. A Magyarországon élő bevándorlók helyzetét vizsgáló kvalitatív kutatások arról tanúskodnak, hogy a különböző migráns csoportok munkaerő-piaci helyzetét és társadalmi integrációját más-más mintázatok jellemzik. A vietnami és kínai bevándorlók általában a többségi társadalomtól elkülönülten élnek és dolgoznak, ezért csekély munkaerő-piaci diszkriminációnak vannak kitéve (őket a mindennapi élet egyéb területein érik hátrányos megkülönböztetések), az afrikai és arab országokból érkező bevándorlók viszont nagyobb valószínűséggel küzdenek migráns létükből fakadóan álláskereső nehézségekkel. A Magyarországon élő bevándorlók többségét kitevő, határon túli magyarok – bár objektíve előnyösebb helyzetben vannak, hiszen nincsenek nyelvi nehézségeik – jelentős mértékű diszkriminációról számoltak be.

Amint azt már korábban is említettük, a migránsok integrációjának mérhetőségét és értékelhetőségét a Zaragozai Nyilatkozatban elfogadott indikátorok alapján javasolja az uniós szakpolitika. A bevándorlók sikeressége nagymértékben függ az iskolai végzettségtől, amely természetesen kihatással van a munkaerő-piaci, a társadalmi és a kulturális integrációra is. Így került az indikátorok közé a 20–64 éves migránsok legmagasabb iskolai végzettsége, valamint a felsőfokú végzettségük aránya a 30–34 éves populációban. **Schumann Róbert**, a Szociometrum munkatársa „Magyarországi migránsok iskolázottsága” c. előadásában részletesen ismertette a migránsok iskolázottságára vonatkozó vizsgálatokból (többek között az Eurostat tanulmánya, a 2009-es PISA-felmérés, a 2012-es Immigrant Citizens Survey, a 2009-es Bevándorlók Magyarországon és a 2011-es TIMSS felmérés) levonható eredményeket. Összességében elmondható, hogy a magyarországi 20–64 éves migránsok átlagosan képzetebbek, mint a teljes hazai népesség. A társadalmi-gazdasági stratégiák szempontjából kiemelt 30–34 éves részcsoporthoz képest a Magyarországon élő, harmadik

országbeliek körében nagyobb a felsőfokú végzettségűek aránya, mint a hasonló korú magyar állampolgárok halmazában. Az iskoláskorú népességben belül pedig a magyar közoktatásban tanuló migránsok, harmadik országbeliek körében kevesebb leszakadót, gyengén teljesítőt találunk, mint a magyar állampolgárságúak között. Ugyanakkor a migránsok iskolai végzettségét kontextusba helyező bemutatott adatok és összefüggések alapjául szolgáló felmérések, adatbázisok csak jelzéseket adnak; a pontosabb képalkotáshoz egzaktabb, jobban megtervezett és többnyelvű adatgyűjtésre lenne szükség.

Az ebédszünetet követően **Örkény Antal** és **Székelyi Mária**, az ELTE TáTK professzorai közösen megtartott előadásukban arra a kérdésre keresték a választ, hogy a Magyarországon átmenetileg vagy tartósan élő, harmadik országból érkezett bevándorlók mennyire tekintik fontosnak a magyar állampolgárság megszerzését, valamint hogy a honosítás iránti igény mögött milyen szándékok, migrációs stratégiák, attitűdök és érzületek érhetők tetten. A két előadó elemzése három vizsgálaton alapult (LOCALMULTIDEM, 2008; Európai Integrációs Alap által támogatott kutatás, 2009; Immigrant Citizens Survey, 2012). Az előadók megállapították, hogy Magyarország a honosított és honosításra váró migránsok arányát tekintve Európa középmezőnyéhez tartozik. 2008-hoz képest ma Magyarország kevésbé vonzó célország a harmadik országból érkező migránsok számára (ez a megállapítás a határon túli magyarokra nem vonatkozik). A Magyarországon élő legjelentősebb migráns csoportok közül a távoli országból érkezők között a legalacsonyabb az állampolgárság megszerzése iránti igény. A kínai, vietnami és török bevándorlók többsége például csak addig tekinti lakóhelyének Magyarországot, amíg az egzisztenciális boldogulás esélyei adva vannak. Amint a lehetőségek beszűkülnek, nagy hajlandóságot mutatnak arra, hogy más országokban keressenek boldogulást. Az állampolgárság megszerzésének folyamata – nemzetközi viszonylatban – nem számít kivételesen hosszúnak. A határon túli magyarok azonban nehezen tudták feldolgozni, hogy a hatóságok migránsként kezelték őket. (Ez a gyakorlat a kedvezményes honosítás intézményének 2010. évi elfogadásával megszűnt, de az érintettek még 2012-ben is sértettséget éreztek miatta.) A migránsok nagyobb része otthonosan érzi magát Magyarországon, de ez a távolabbi országokból érkezők esetében inkább azt jelenti, hogy a saját diaszpórájukon belül érzik komfortosan magukat. A migránsoknak a magyar társadalomba való beilleszkedését jól jellemzi a politikai életbe és a közéletben való bekapcsolódásuk mértéke. E tekintetben egyetlen országban sem tapasztaltak a kutatók figyelemre méltóan magas arányokat. Magyarországon is elsősorban a migráns szervezetekbe való bekapcsolódás jelenti a bevándorlók közéleti aktivitását.

A konferencia záró előadását **Várhalmi Zoltán**, az ICCR-Budapest Alapítvány (The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences) munkatársa tartotta. Vállalkozó migránsokról szóló előadásában Várhalmi Zoltán a migráns gazdasági klaszterek típusait ismertette, és általánosságban jellemezte a transznacionális vállalkozót, aki jól körülhatárolt gazdasági tevékenységet folytat, kívül marad a társadalmi hierarchián. E vállalkozások működése nyomán olyan belső munkaerőpiac jön létre, amelyben a migráns munkavállalók a saját országuk tradicionális munkakörülményei között dolgoznak. Az ún. enklávé gazdaságra széleskörű gazdasági tevékenység és térbeli koncentráció jellemző, és az effajta vállalkozások általában nemcsak gazdasági tevékenységet, hanem kulturális szolgáltatásokat is nyújtanak.

A konferencia minden előadását élénk érdeklődés kísérte, és egy-egy előadást követően a mintegy hatvan-hetvenfőnyi hallgatóság soraiból számos kérdés érkezett az előadókhöz.

A beszámolót készítette: Osvát Anna

Jegyzetek

---

[1] „Magyarországi helyzetkép az integrációs indikátorok tükrében”. EIA/2011/1.3.1. sz. projekt

[2] Kováts András (szerk.): Bevándorlás és migráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, 2013. 237 oldal.

OSVÁT ANNA

A Társadalmi Együttélés szerkesztője,

Titkársági referens, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

Osvat@ajbh.hu

Az ELTE BTK francia-könyvtár szakán végzett. Pályáját a Corvina Kiadóban kezdte, ahol 1982 és 1994 között korrektorként és kéziratelőkészítőként dolgozott. Ezt követően több évig egyéni vállalkozóként műfordítói és szerkesztői munkát végzett. 2001 és 2011 között az MTA Kisebbségkutató Intézetében dolgozott tudományos ügyintézőként. Jelenleg az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában dolgozik, mint titkársági referens.

Kolozsvártól Buenos Airesig

Kisebbségi léthelyzetek Mexikóban és Argentínában

Interjú Teesz Margittal

Kivándorlás Argentínába

1943. október 9-én születtem Kolozsváron. Édesapám Theesz János körorvos volt Csucsán (jelenleg Ciucea, Románia), de 1944-ben berendelték a magyar katonasághoz katonaoorvosnak (habár ezt a dátumot nem tudom biztonsággal, mert sohasem volt otthon erről szó, hogy mikor hívták be). Édesanyámnak, Poschner Margitnak már csak egy vizsgája volt hátra az orvosi diplomáig, de a háború miatt ezt már nem tudta letenni. Az oroszok közeledtével a magyar csapatok nyugat felé menekültek; édesanyám pedig velem együtt 1944 decemberében követte édesapámat, így érkeztünk el Pozsonyon át Ausztriába, Vöcklabrückbe, ahol édesanyám szülei a közelben éltek. Nagypapám, Poschner Georg, Nagyanyám Darabán Flóra volt. Ők Ausztriában maradtak a háború után is, és sajnos sohasem találkoztam velük újra.

Családunk mind a két részről erdélyi. Apám családja egyrészt Móriczföldről (most Maureni, Románia) és Marosújvárról (most Ocna Mures, Románia) származó sváb, anyám családja kolozsvári szász. Apai nagypapám vasutas volt, 1940-ben került Kolozsvárra. 1944-ben a feleségével elindult Berlin felé. Abban állapotok meg a szüleimmel, hogy majd Berlinben találkozunk, de mi nem jutottunk el addig, és Ausztriában kellett maradnunk. A menekülttáborban Vöcklabrückben 4 évet töltöttünk, ahol a táboron belül, de csak a táboron belül, édesapám orvoskodhatott. Mint menekült, nem kapott munkavállalási engedélyt táboron kívül, és nagyon zavarta, hogy nem dolgozhatott. Édesanyám az Egyesült Államokba szeretett volna kivándorolni, de édesapám ezt nem akarta, bár az állandó háborús fenyegetettség miatt ő sem akart Európában maradni. A barátok mesélték, hogy Argentínában nagyon jó, mert európai lakossága van, jó a klíma, nem trópusi az éghajlat és gazdaságilag is nagyon jó helyzetben van. Bevándorlás szempontjából Argentína nyílt ország volt, mindenkit befogadott. Édesapám megtudta az argentin konzultól, hogy az orvosok tovább dolgozhatnak, hogy elismerik a diplomát Argentínában. Akkor azt mondta, hogy na jó; 1948 decemberében

Olaszországban hajóra szálltunk és egy menekülteket szállító amerikai hajóval körülbelül három-négy hetes hajózás után megérkeztünk Buenos Airesbe.

Amikor leszálltunk a hajóról, megszűntem Margit lenni. Egy nagy füzetbe beírták az adatainkat, de a Margit névvel nem tudtak mit kezdeni. Mi az, hogy Margit? Margarita! Mindenkinek lefordították a nevét, akinek tudták, az Imre például Americó lett. De a Jenővel nem tudtak mit kezdeni! Így aztán többféle különböző nevű papírunk volt, ami később okozott is problémát! Szóval így lettem én Margarita Ingrid Theesz!

Csak annyink volt, ami rajtunk volt és egy kofferbe belefért. Szüleim egy, a hajón megismert mérnökcsaláddal együtt béreltek lakást. Argentínában kiderült, hogy Perón elnök hozott egy olyan rendeletet, hogy külföldi orvosok nem dolgozhatnak önállóan, csak egy másik orvos mellett segédorvosként, és azt is csak vidéken, a városokban nem. Vagy leteszi gimnáziumtól kezdve az összes vizsgát. Erre édesapámnak semmilyen lehetősége nem volt, semmink se volt, és a nyelvet sem beszélte. Szüleim mindketten beszéltek románul, és latin/görög alapokkal, édesanyám tudott franciául, így nagyon gyorsan megtanultak spanyolul. Nekik a nyelv aztán már nem volt akadály, de édesapám nem vállalta az ismételt tanulást és vizsgákat. Gyári munkásként kezdett el dolgozni. Egy magyarral összeállt és alapítottak egy javítóműhelyt. Édesapám eredetileg mérnök akart lenni, és sok mindenhez értett, de a nagyapám orvosnak akarta, így az lett. Argentínában a magyarok sokszor hívták fel, ha betegek voltak, hogy mit csináljanak.

A műhely egyre növekedett, már argentinokkal is dolgozott. Édesanyám egy ideig nővérként dolgozott, majd masszázs-terápiát adott egy kórházban. A húgom megszületése után már kicsit jobban ment, és édesanyám többet már nem járt el dolgozni.

A nagyapám német eredetét elismerték Berlinben, ott le is telepedett feleségével. Egy gyárban kapott munkát, ami később a város keleti feléhez került; nyugdíjazásáig aktívan és elismerten ott dolgozott. Anyai nagyszüleim sem voltak hajlandóak elhagyni Európát.

Én négy éves koromban bekerültem egy argentinai spanyol nyelvű óvodába. Németül és magyarul akkor még tudtam, de lassanként „elfelejtettem” a német nyelvet. Otthon csak magyarul beszélünk, de Ausztriában a gyerekektől megtanultam németül is beszélni. Mire elvégeztem az első osztályt, nekem volt a legjobb helyesírásom az osztályban spanyol nyelvből. Az általános iskolát két nyelven, délelőtt spanyolul, délután pedig angolul végeztem. A középiskolát és az egyetemet spanyolul végeztem. Szociológusi diplomámat a Buenos Aires-i Állami Egyetemen szereztem meg.

Egyetemi tanulmányaim befejeztével szerettem volna Európába és Magyarországra menni. A háború után az 1948/49-es argentinai magyarok egy nagyon erős közösséget hoztak létre. Sok értelmiségi volt közöttük, ügyvédek, tanárok, irodalmárok, akik még egy tudományos akadémiát is létrehoztak. Volt egy kultúrházunk, az ún. „Magyar Ház”, ahol előadásokat, hétvégi magyar iskolát tartottak, volt egy magyar cserkészletünk, ami még ma is megvan. Az én életem egyik fele magyar, a másik fele argentin volt, ahogy ma is van. Utána a Magyar Ház letelepedett Buenos Aires északi részére, az Olivos nevezetű negyedbe, a neve „Hungária”, és a mai napig igen aktívan működik.

13–14 éves koromban az édesanyámnál látott színes lapokat nézegetve rájöttem, hogy németül is értek. Ekkor beiratkoztam az ottani Goethe Intézetbe, és néhány szintet azonnal átugorva nagyon gyorsan be is fejeztem. Közben még franciául is megtanultam az Alliance

Française-ban, mert nagyon tetszett a francia nyelv. Nyelv szempontjából tehát nem volt akadálya annak, hogy Európába jöjjek, az egyetlen, de legfontosabb akadály az az anyagi helyzetünk volt. Emiatt a BA fokozat megszerzése után pályáztam egy ösztöndíjra a német államnál, amit meg is kaptam. 1968-ban átjöttem Kölnbe az egyetemre, a Szociológiai Tanszékre. 24 éves voltam, amikor átmentem Nyugat-Berlinbe, majd Kelet-Berlinbe, megismerni a nagyszüleimet, akik jól érezték ott magukat. Nagyszüleimnek fogalmuk sem volt arról, hogy milyen az élet Argentínában, mint ahogy én is sok furcsasággal találkoztam az NDK-ban. Két különböző életforma, világlátás igyekezett közös nevezőre jutni. Később aztán többször is jártunk náluk a férjemmel és a húgom is meglátogathatta őket, illetve csak a nagyanyámat, mert akkor a nagyapám sajnos már meghalt.

Visszatérés Európába

Magyarországon először 1968-ban jártam. Apai rokonaimmal Erdélyben, Marosújváron 1971-ben találkoztam először. Jóval később kiderült, hogy több rokonom él még Erdélyben, mint gondoltam, és vannak rokonaim Magyarországon is. Tavaly tartottuk az első, idén a második nagy rokoni találkozót, együtt dolgozunk a családfánk összeállításában.

Az ösztöndíjas korszak egy négy hónapos német kurzussal kezdődött, függetlenül attól, hogy tudtál németül, vagy sem. Ezt egy kis faluban, Iserlohnban tartották. Tél volt, magas hóval. Akkor találkoztam ismét hóval, amit kisgyerekkoromban már ismertem ugyan, de elfelejtettem, milyen az az érzés, a hóban járni. A férjemmel ott ismerkedtünk meg, aki Mexikóból érkezett, ahol mérnökként végzett. Otthon, Mexikóban kezdett németül tanulni, és ő is el akart jönni Németországba.

1969 márciusában visszatértem Kölnbe, a Szociológia Tanszékre, ahol a családszociológiát és módszertant választottam. Kurzusokat hallgattam, mert akkoriban Európában még nem volt MA rendszer. 1970-ben lejárt az ösztöndíjam, és szeptemberben Aachenben összeházasodtunk a férjemmel. Az ő ösztöndíja az ottani műszaki egyetemre szólt, és az tovább tartott, én pedig elkezdtem dolgozni egy latin-amerikai fejlesztési projektben.

Amikor édesapámnak bejelentettem levélben, hogy férjhez megyek, fogta magát, repülőre szállt, és átjött Európába, hogy megnézze, ki az, akit választottam. A férjem Észak-Mexikóból, Monterreyből érkezett egy tradicionális családból. Édesapja szintén orvos, édesanyja háztartásbeli volt. Mexikóban ez így volt szokás. Egy átlag mexikói férfi semmihez sem nyúl hozzá a konyhában, mert azért van az asszony, hogy mindent megcsináljon, és a gyerekeket felnevelje. Ezt várták el a szülők és az egész társadalom akkoriban. César azonban más volt, mint egy átlag mexikói. Az esküvő előtt megbeszéltük, hogy én akkor is dolgozni szeretnék, ha gyerekünk lesz, és ha állást kapok, akkor napközibe visszük. Németországban akkor már az sem ment ritkaságszámba, hogy a férj besegített a háztartásba.

Irány Mexikó

A fiunk, Xavier, 1972-ben született. 1973-ban elhatároztuk, hogy hazatérünk Mexikóba. Maradhattunk volna, de a gyerekeinket mindenképpen Mexikóban akartuk felnevelni. Hazatérve a férjem azonnal állást kapott egy minisztériumban. Én is tovább akartam dolgozni,

de az nem volt általános, hogy a nők dolgozzanak. Mexikóvárosban el lehetett tűnni, de az elején nagyon nehéz volt elhelyezkedni, mert nem voltam mexikói állampolgár. Csak úgy lehetett egy külföldinek álláshoz jutni, ha a munkaadó igazolta, hogy a munkát egy mexikói nem tudja elvégezni, én pedig argentin állampolgár voltam. A mexikói törvények szerint csak az lehetett állampolgár, aki ott született, vagy ha nem, csak akkor, ha a szülei mexikóiak voltak. Mivel én nem estem egyik kategória alá sem, én nem lehettem. Végre egy német cégnél kaptam titkárnői állást; a cég elintézte a papírjaimat, hogy meglegyen a munkavállalási engedély. Itt nagyon jól kerestem, mert angol, német, francia, spanyol nyelven egyaránt jól beszéltem. Egy idő után megelégteltem a dolgot, mert nagyon messze volt.

1975-ben megszületett a lányunk, Erzsébet. 1976-ban a mexikói állampolgárságot is megkaptam. Echeverria elnök egyik utolsó rendelete az volt, hogy házastársak esetén ismerjék el a másik fél állampolgársági jogát is. Mexikó nem egy idegenszerető ország; minden évben, amikor be kellett mennem a tartózkodási engedélyem hosszabbításáért, éreztették velem idegen mivoltomat, meg azt, hogy na, te mit csinálsz itt? Mindenféle megalázó dolognak voltam kitéve. Ha elköltöztem, be kellett jelenteni, hogy hova és miért, és mindenféle egyébeket. Pedig tökéletesen tudtam spanyolul, csak hogy külföldi voltam.

Amikor férjem befejezte a munkát a minisztériumban, akkor állást keresett az egyetemen, és én is állást akartam változtatni. 1977 tavaszán el is helyezkedett a mérnöki tudományok karán. Megtudta, hogy szükség lenne valakire a Társadalomtudományi Szakon, aki szociológiai kutatómódszertant tanítana. Így októberben én is az egyetemre kerültem a Társadalomtudományi Tanszékre. A Mexikói Egyetemnek a campuson kívül nagyon sok telephelye van. Mi az egyetem egyik messze fekvő épületébe jártunk tanítani, de vállaltuk a napi 2 órás autótutat, mert be akartunk kerülni.

1979-ben kaptam egy másfél éves továbbképzési ösztöndíjat a Neveléstudományi Kutatóintézetbe, amelynek keretében napi nyolc órás, nagyon intenzív kurzus neveléstudományi módszertant tanultam. A kutatóintézet, amely a campuson működött, tanári továbbképzéssel és neveléstudományi kutatásokkal foglalkozott. A lányomat délutánokon mindig magammal kellett vinnem, miután érte mentem a napközibe; a fiam pedig a férjemmel volt a munkahelyén az iskola után. Nagyon nehéz volt ez a másfél év.

A kurzus elvégzése után megpályáztam egy állást ugyanabban a kutatóintézetben, ahol a kiképzést volt, amit meg is kaptam. Ott a továbbképzős tanároknak nevelésmódszertant oktattam. Ekkor már a férjem is a campuson dolgozott, így már nem kellett annyit utazni.

Az intézetben továbbképzéseket szerveztünk az ország minden részéből érkező tanítóknak, amelynek keretében egy kolléganőmmel megtanítottuk őket arra, hogy a saját osztályukban képesek legyenek a gyerekek részvételével kutatást végezni. Ekkor kezdtem kutatni is. Engem elsősorban a *participative action research* (résztevő megfigyelés és kutatás) érdekelt. 1997-ig dolgoztam itt; ekkor az intézetet a rektor megszüntette, viszont lehetőséget adott választani, hogy az egyetemen belül ki melyik tanszéken akar elhelyezkedni. Én a Politikai és Társadalomtudományi Tanszékot választottam. 1998-tól folyamatosan ott oktattam kutatómódszertant és didaktikát addig, ameddig elhatároztuk, hogy átköltözünk Méridaba Yucatánban, de az jóval később volt, 2009-ben.

Magyarnak lenni Mexikóban és Argentínában

Közben letettem a mastert. A master disszertációm témája az volt, hogy milyen nevelési kutatásokat végeznek a tanárok az egyetemen belül. A migrációs téma ezután merült fel, és ezzel a témával pályáztam a PhD fokozatra kulturális antropológiából. Az adatokat három helyről, Mexikóból, Argentínából és Magyarországról kellett összegyűjteni.

Ezt a témát Mexikóban akkor, 1998-ban még nem dolgozta fel senki, teljesen ismeretlen volt. Mivel azonban a téma megkívánta a magyarországi adatgyűjtést, így magam jártam végig az intézeteket, hogy hol, milyen adatok vannak. Argentínában is folyt a kutatás, 1999–2000 folyamán az Állami Migrációs Intézetben adatokat gyűjtöttem, interjúztam. Az utazásokat saját zsebből kellett finanszírozni, mert az egyetem mindig azt mondta, hogy nekik nincs pénzük.

Magyarországon hangya munkával nagyon sok történeti anyagot gyűjtöttem össze a könyvtárakban, a Kisebbségkutató Intézetben, a Teleki László Intézetben. Szegeden Anderle Ádám és a tanítványai akkor már elkezdték a mexikói migrációt kutatni történelmi szempontból, de akkor nekem még nem voltak vele intézményi kapcsolataim és nem tudtam erről a kutatásokról. Később felvettem a kapcsolatot velük és Péccsel is.

A legtöbb adatot Argentínában találtam. Ott mindenki egy bevándorló leszármazottja. Ezért is nagyon erős a migráció-kutatás. A legnagyobb befogadó állam az amerikai kontinensen az Egyesült Államok volt, utána jött Kanada, Brazília, Argentína, Venezuela; a legkevesebben Chilébe, Uruguayba és Mexikóba érkeztek.

Magyarnak lenni, illetve maradni Argentínában természetes dolog, hisz mindenki egy valahonnan valakinek a leszármazottja. Argentína nem tesz különbséget aszerint, hogy kinek mi a vezetéknéve. Van egy vicc: arra a kérdésre, hogy honnét jöttél, azt mondják: hát a hajóról!

Argentína nyitottságával szemben Mexikó zárt ország; ott nincs szüksége több lakosra. Terület szempontjából mindkét ország körülbelül ugyanakkora területtel rendelkezik, de Mexikóhoz képest Argentínában csak egyharmad annyian élnek. A mexikói társadalom zárközött társadalom. Mexikóba eleve akkoriban csak meghívó levéllel lehetett beutazni, ha volt ott rokonod, családod, aki támogatott. Ha odaérsz, fehér vagy, kék vagy zöld a szemed, más a neved, nem tudják se kiejteni, se leírni, abban a pillanatban – még ha spanyolul beszélsz is, ráadásul az én kiejtésem nagyon argentin – megkérdik rögtön, honnét valósi vagy? Ha Argentínába akarsz utazni, valamelyik konzulátuson bárki elintézheti a beutazási engedélyt, ha van rokona, ha nincs és az országban nem kérdik meg, hogy honnan jöttél. Mindenki jött valahonnan, és a spanyolt gyakorlatilag mindenki ott tanulta meg, nem volt megkülönböztetés, nem volt kisebbségi kérdés. Az utóbbi években azonban erősödni kezdett a bevándorlási hullám a szomszéd országokból, elsősorban Bolíviából. A legutóbbi hullám Koreából és Kínából érkezett, aminek az lett az eredménye, hogy bizony megjelentek a kisebbségi kérdések is.

Mexikóban a magyaroknak nehezükre esett azt mondani, hogy ők magyarok; igyekeztek eltűnni, gyorsan spanyolul megtanulni, a családon belül csak spanyolul beszélni, minél előbb integrálódni és beolvadni. A szülők igyekeztek, hogy a gyerekek minél előbb beolvadjanak és alkalmazkodjanak a helyzethez, és így a magyarság – saját értelmiség híján is – elvesztette saját magát.

A gyors beolvadást az is motiválta, hogy Mexikóban, de Argentínába is, a magyar név azt jelentette, hogy cigány. Ha azt mondtad, magyar vagy, úgy értelmezték, hogy cigány vagy. Mikor Mexikóban dolgozott nálunk egy háztartási alkalmazott, és mondtam neki, hogy magyar vagyok, akkor azt mondta csodálkozva, hogy pedig nem nézek ki annak. Nem nézek ki annak? Minek? Ja, hát cigánynak.

Emlékszem, hogy amikor Argentínába megérkeztek a magyarok, és mondták, hogy ők magyarok, az argentinok is azt felelték, hogy ja, ja a cigányok. Olyan mondás is volt az argentin gyerekeknek, hogy ha nem viselkedsz jól, akkor elvisz téged a magyar! Vagyis a cigány.

Próbáltam kideríteni, hogy hogyan kapcsolódott össze a két fogalom, de az itteni magyarok, sem a mexikóiak, sem az argentinaiak nem tudják. Különböző elméletek vannak forgalomban. Például az egyik szerint, mikor Habsburg Maximilián Mexikóba érkezett császárnak, akkor jöttek vele toborzott katonák, akik között sok cigány lett volna. Azaz inkább elfogták a cigányokat és kényszerből hozták át ide őket. És tették mindezt a Habsburgok azért, hogy kevesebb cigány legyen Magyarországon... Mikor a mexikóiak megkérdezték tőlük, hogy honnét valósi vagy, akkor azt mondták, hogy Magyarországról. Az *húngaro* mellé ekkor kapcsolódott volna a cigány. De beszéltem az egyik magyar nagykövettel Mexikóban, aki azt mondta, hogy ez az elmélet nem állja meg a helyét, mert a Maximiliánnal érkező katonák felsőfokú katonai ismeretekkel rendelkeztek és nemesi családokból származtak. Akárhogy is volt, az emberek Mexikóban egyenlőségjelet tesznek a magyar és a cigány közé, habár a mostani időkben ez a nézet gyengült valamennyit.

Ami számomra érdekes volt, hogy amikor a disszertációm témájából született könyvem bemutatóját tartottuk Magyarországon 2012-ben, kiderült, hogy a résztvevők közül se hallott erről a magyar egyenlő cigány jelenségről senki.

Az Argentínából érkezett kolléganőim pedig csodálkoztak, hogy erről Magyarországon senki se hallott, miközben mi Argentínában így nőttünk fel, hogy a magyarokat összekeverték a cigányokkal. Mexikóban ténylegesen élnek cigányok, őket kikérdeztem. Nem tudnak egy szót se magyarul, nem tudnak semmit Magyarországról, és azt se tudják, hogy hogyan kerültek oda. Azt mondták, hogy ők mennek ide-oda, vándorolnak a mai napig. A repülőtéren találkoztam egyszer egy csoport cigányasszonnyal. Azt mondták, hogy most átmennek Guadalajarába, aztán átrepülnek Spanyolországba, majd átrepülnek nem tudom hova, aztán megint máshova... Ők már csak így vándorolnak. Argentínában is élnek cigányok, de velük nem volt alkalmam beszélni. Mindenesetre nagyon érdekes kutatási téma. Elég sok anyagom van hozzá. Még mindig nem tudjuk, hogy honnan ered ez a fogalomazonosság. A fő kutatási témám azonban továbbra is a magyarok kivándorlása, letelepedése és beilleszkedése Mexikóban és Argentínában, valamint ezzel egyidejűleg az önmegtartás az anyanyelv által. Most ezen dolgozok tovább.

Kisebbségek Mexikóban

Mexikóban a lakosság 88 százaléka mesztic,^[1] 10 százaléka bennszülött, a többi külföldi. A 10 százalék bennszülöttet kisebbségként kezelik. Például, ha te megkérdezel egy meszticet, hogy te ki vagy, akkor nem fogja mondani, hogy ő egy bennszülöttől ered. Nem, ő mexikói. Bennszülött eredetüket nem említik.

Az országot a meszticek vezetik, és mellettük az irányításban a kereskedéssel foglalkozó bevándorolt libanoniak leszármazottai vesznek részt, más külföldiekkel együtt, mert nagyon gazdag réteget képeznek. Például Yukatánban (spanyolul „Yucatán”) a gazdasági elitet ma a libanoniak jelentik, illetve a libanoni és a spanyol leszármazottak. A helyiek a mayák dolgoztatásával a szizalból (az „henequén” növényből) gazdagodtak meg, és ők jelentették a helyi „arisztokráciát”, amibe most már a keveredés által a gazdag libanoniak is beletartoznak. A meszticek jóval szegényebbek, és a létra legalján a maya alkalmazottak állnak. Ők itt a kisebbség. A bennszülöttek esetében a lokális identitás sokkal erősebb, mint a mexikóiság. A yukatániak azt mondják, ők yukatékok. Amikor megkérdezik tőlem, honnan jövök, és mondom Mexikóvárosból, akkor úgy értik, Mexikóból. Mert úgy fogják fel, hogy Mexikó ott van, Yucatán pedig itt. Volt egy időszak, amikor a félsziget önálló akart lenni. A yukatániak identitása egyértelmű, ők maják és sokan még mindig maja (spanyolul „máya”) nyelven beszélnek. Akik már nem beszélnek majául, azok sem fogják mexikóinak vallani magukat, ők yukatániak. A mexikóiak azok, akik „ott valahol messze” élnek.

A yukatáni maya csoportok az anyanyelvükön beszélnek egymás között, és vannak köztük olyanok, főleg az öregek, akik csak majául tudnak. Egyébként jelentős részük kétnyelvű. A mexikói kormánynak van a bennszülötteket megsegítő programja, amelyben többek között a nyelvmegtartás programjában dolgoznak; azon, hogy a bennszülött nyelvek ne haljanak ki. Azon is dolgoznak, hogy legyenek helyben kiképzett fordítók és tolmácsok, különösen az igazságügyben, mert sokan vannak, akik nem vagy nem jól értenek spanyolul. A yukatániak most azon vannak, hogy létrehozzák az első maja egyetemet. Az állam nem kezeli kiemelt feladatként a kisebbségügyet, így nagyon gyengén halad előre. A különböző társadalmi csoportok nyomása hatására azonban az állam ad valamilyen támogatást, és így előbb-utóbb meglesz a segítség.

A Yukatánban élő majákon kívül még nagyon sok bennszülött csoport létezik, amelyek mintegy 65 különböző nyelven beszélnek. Attól függően, hogy ki volt az államelnök, változott az állami nyelvpolitika is. Korábban az volt a cél, hogy csak spanyolul beszéljen mindegyik bennszülött csoport, és erőszakkal spanyolosították. Amikor egy másik elnök jött, akkor elkezdtek kijárni a falvakban, hogy dolgozzanak együtt és megismerjék a helyi bennszülött nyelvet és legyen elismert a kétnyelvűség. Ma kutatóintézetek kutatják a bennszülötteket és valamennyire támogatják is őket. Legfőképp az iskoláztatást kellene támogatni, ami sok helyen igen hiányzik. Van olyan, hogy az iskolának nincs teteje, padló helyett csak a föld van. Ezek az iskolák, tanítanak akár hideg éghajlatú övezetben, akár kánikulai hőségben, csak nagy nehezen kapnak segítséget.

A meszticek katolikusok, viszont mindegyik bennszülött csoport identitásának fontos eleme, hogy milyen istenei voltak, és miben hisz tovább. Ősi vallásukba keveredtek bele a katolicizmus elemei. Gyakorlatilag rájuk lett a katolicizmus erőszakolva. A természeti vallásokkal keveredett a katolikus vallás és szimbiózisban, összeolvadva élnek együtt.

Sok maja családnál (főleg a kisebb falvakban) úgy van, hogy például egy új ház felszenteléséhez nem csak a keresztény pap jön, hanem az ottani sámán. A sámánkodás továbbra is létezik. Chiapasban államban, San Juan Chamulaban^[2] van egy templom, ami kívülről ugyan templomnak látszik, de benn nincsenek padok, nincs egyetlen főoltár sem, hanem minden szentnek, legalább 24-nek vagy 25-nek saját kis oltára van. A szentek képe elé a földre adományokat, fenyőágakat, almákat és kopált^[3] tesznek a hívők. Pap nincs, csak szentek és adományok. A hívők visznek magukkal egy kakast is, akit ott megölnek, hogy a lelkével együtt a betegségek az emberekből is eltávozzanak és meggyógyuljanak. A tojást a

tisztításban használják. A tojás, miközben átveszi a tisztatlanságot, teljesen fekete lesz. A megtisztulás férfiakra és nőkre egyáltalán vonatkozik és betegségekkel kapcsolatos. Ezek mind sámánisztikus rítusok, amelyek tovább élnek a katolicizmus mellett. Fényképezni azonban nem lehet a templomban, ha megpróbálsz, hátat fordítanak, mert azt gondolják, hogy a lelkük a fényképpel együtt eltávozik.

A bennszülöttek egyes csoportjainál a mai napig inkább az etnikai csoportidentitás dominál, és nem annyira a mexikói nemzeti identitás. Mexikóban rengeteg bennszülött csoport él (kb. 68 van az országban), és mindegyiküknek van a saját nyelve, amit beszélnek. Nagyon sokan tartják fontosnak az anyanyelv továbbélését, ezért tesznek is érte, de persze a beolvadás is gyakran előforduló jelenség. Mindig az adott csoportnál kell megvizsgálni, hogy mi az adott helyzet, mert ez nagyon változó lehet.

Mexikóban egyébként talán ellentétes módon mégis nagyon erős a nemzeti identitás, a nemzeti szimbólumok tisztelete, az állami ünnepek megünneplése, különösen a felszabadulás a spanyoloktól. De mégis sokan nem is tudják, hogy mit ünnepelnek szeptember 16-án; történelmi ismereteik nagyon szegényesek. Azt tudják, hogy „el grito” (a kiáltás), kiabálják a szabadságot, de nem tudják, hogy ez honnan ered, hogy ez a felszabadulás volt a spanyoloktól 1810-ben. Összekeverik a mexikói forradalmat, amit a földért folytattak Zapata és Pancho Villa vezetésével (1910–1919) a spanyoloktól való felszabadulással (1810).

Egy érdekes nemzeti identitáselemre érdemes felhívni a figyelmet. Az Egyesült Államok déli része, Kalifornia, Arizona, Új Mexikó, valamikor mexikói terület volt. Ezeknek a területét egyrészt Mexikó (illetve az egyik elnök) eladta, de Texast például erőszakkal vették el. A kivándorlás nagyon erős ezek felé a területek felé (de mostanában az Egyesült Államok más területeire is). A munkások, akik átmennek dolgozni, engedéllyel, vagy engedély nélkül, azt mondják, hogy most visszafoglalják az ősi területeket. Ezekben az államokban már spanyolul is mindent kiírnak, sőt vannak olyan plakátok, hogy „itt angolul is beszélünk”. A spanyol nyelv itt nagyon erős identitáselem, összekötő erő.

A bennszülötteket az államnak jobban kellene támogatnia földdel, munkával. A magyarországi cigányok a magyar államtól több támogatást kapnak, mint a mexikói kormánytól a bennszülöttek. Ha segítség jön, akkor az politikai alapon megy és alkalmi. Nem azon vannak, hogy tartós javulást érjenek el és a bennszülötteknek legyen olyan megélhetési lehetőségük, mint a többi embernek a társadalomban. Például küldenek házak befedéséhez lemezeket, amiket a következő hurrikán már el is sodor.

Mexikó egy transzmigrációs ország, mivel középen fekszik Latin-Amerika és az Egyesült Államok között, sokan akarnak ezen a folyosón észak felé átjutni. Van egy Migrációs Intézet, amely az illegális „átvándorlókat” is figyeli. Mexikónak feladata ezt a hullámot megállítani. Mexikónak nincsen szüksége bevándorlókra, mert elég magas a születési ráta, tehát önmagát is védi ezzel a tevékenységgel. Ha a külföldi pénzt hoz és befektet Mexikóban, akkor dolgozhat, különben ki kell mutatni, hogy az elvégzendő munka ellátásához egy mexikói állampolgár nem ért.

Mexikó nem nagyon törődik saját sokszínűségével. Számszerűleg nincsenek is sokan a „kisebbségek”. Mexikóvárosban kb. 10 százalék összesen, de a húszmillió metropoliszban teljesen eltűnnek. A kisebbségek inkább saját szülőföldjükön maradnak, oda viszont a fővárosi nem lát el. Csak akkor vesznek tudomást róluk, ha van egy felkelés; akkor csak odafigyelnek rájuk. Van állami szintű kisebbségpolitika, de teljesen hangsúlytalan. Az

egyetemi antropológiai kisebbségkutatás azonban magas színvonalon kutatja ezeket a csoportokat, szokásaikat, hiedelmeiket. Olyan is van, hogy emberek elmennek dolgozni ezeknek a csoportoknak, mint ahogy építész mérnökként a lányom is ezt tette. Chiapasban dolgozott, maják házáit tervezte és még be is állt a kőművesek mellé, mert azt nagyon szerette.

Magyarnak lenni Argentínában

Ahogy már említettem én Buenos Aires-be 1949 januárjában megérkeztem szüleimmel együtt. Ott éltem 20 évet addig, amíg ösztöndíjjal Németországba utazhattam.

Az amerikai hajókkal 1948/49-ben a magyarokkal nagyon sok nemzet tagjai, a legtöbben olaszok érkeztek Buenos Aires-be. A magyarok között voltak mérnökök, ügyvédek, orvosok, írók, tanítók, egyetemi tanárok, sportolók, művészek, színészek, diplomaták, arisztokraták, katonák, közigazgatási és minisztériumi tisztviselők. Általában a középosztályból származtak, és igen jól képzett személyek voltak. Meg kellett tanulniuk egy új nyelvet, a spanyolt, de ez nem jelentette automatikusan, hogy azt a munkát végezhetette, mint otthon. Pénze senkinek sem volt. Ilyen körülmények között a kezdet az „új világban” nagyon nehéz volt. Legtöbbjüknek át kellett állniuk egy új életvitelre, és azt a munkát kellett elvégezniük, amit éppen lehetett. Így például édesapám orvos létére gyári munkás, utána pedig magyar könyvkiadó lett; másoknak értelmiségi létükre be kellett állniuk pincérnek, sofőrnek, eladónak, portásnak, varrónőnek vagy segédmunkásnak tortát és süteményeket sütni a cukrászatokban.

Minden magyarban élt azonban az az erős elhatározás, hogy a magyarságukat továbbra is megtartsák. Alighogy megérkeztek, színi előadásokat kezdtek rendezni, tudomány-akadémiát létesítettek. Lassanként a kisebb gyerekeknek egy pedagógus házaspár elindította a hétvégi magyartanítást is. 1952-ben létesült a Zrínyi Ifjúsági Kör (Z.I.K.), amiről külön mesélek. A cserkészlet is akkor kezdett működni. Ezen kívül még nagyon sok más szervezet alakult, amelyeket az alábbiakban fel is sorolok. Ezekkel a közösség-összetartó intézményekkel és a civil szervezetekkel sikerült a magyarságot a mai napig megtartani.

IFJÚSÁGI CSOPORTOK

Emese Kultúra és Ifjúságfenntartó Testület

39. sz. Magyarok Nagyasszonya leánycserkész csapat

18 sz. Bartók Béla fiú cserkészcsapat

Külföldi Magyar Cserkészszövetség Dél-Amerikai Körzet

Regös Magyar Néptáncgyűttes

Zrínyi Ifjúsági Kör (Hétfégi Magyar Iskola)

INTÉZMÉNYEK

Argentínai Magyar Intézmények Szövetsége (AMISZ)

Argentín–Magyar Kereskedelmi és Iparkamara

Magyar Segélyegylet „Szent István Öregotthon”

Magyar Irodalmi és Kultúrtársaság

Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK)

Szent István Kör

Vitézi Rend Argentínai Csoport

ISKOLÁK

Szent István Kollégium – Bariloche

Szent László Iskola – Olivos

KLUBOK

Hungária Egyesület

Valentín Alsina Magyar dalkör

MŰVÉSZET, ZENE, KULTÚRA

Ars Hungarica Kultúra- és Zeneterjesztő Civil Szervezet

Coral Hungaria

Hungária Könyvbarátok Köre Kölcsönkönyv- és Levéltár – HKK

Magyar Színtársulat: Álomgyár

Spontán Színpad

SAJTÓ

1948 és 1968 között 62 emigrációs lap jelent meg. A jelenlegi Argentínai Magyar Hírlap (www.argentinaimagyarhirlap.blogspot.com vagy <http://epa.oszk.hu/amh>) 2003 óta havi rendszerességgel jut el az olvasókhoz; elődjének, a Délamerikai Magyar Hírlapnak ez csak nagyobb időközökben adatott meg. Havonta jelentkezik az 1929-ben megalapított Délamerikai Magyarság is.

SPORT

Hungária Vívó Csoport

VIDÉKI EGYESÜLETEK

Barilochei Magyar Egyesület

Chacoi Magyar Egyesületek: Cnel. Du Graty Magyar Egyesület és Villa Ángela-i Magyar Egyesület

Córdobai Magyar Kör

Santa Fe-i Magyarok Társasága

KÖNYVKIADÁS

1948 után összesen hét magyar könyvkiadó létesült, 155 magyar könyvet adtak ki. Köztük olyan könyvek is megjelentek, amelyek akkoriban Magyarországon index alatt voltak. Ezek a kiadványok nagy hiányt pótolnak és igen értékesek voltak úgy a magyarországi magyaroknak, mint a külföldön élőknek. Édesapám kiadója, a Transsylvania Kiadó 1956-tól működött. Sorozatai között volt a Magyar Történelmi Regények Sorozata, aztán egy Magyar Történelmi Tanulmányosorozat és egy Erdélyi Remekírók Sorozata.

Zrínyi Ifjúsági Kör (Z.I.K.)

Mint ígértem, a Zrínyi Ifjúsági Körről ” (Z.I.K.) részletesen is szólok. A Z.I.K. 1952-ben létesült, amikor az Argentínába frissen érkezett Angolkisasszonyok közül egy apáca, Máter Juhász Mária elkezdett egy fiataloknak szóló szervezetet létrehozni. Az akkori Magyar Házban működött egy tánciskola; Máter Mária a tánciskola fiatal növendékeit toborozta össze, mondván, hogy a tánc nem elég! Kb. 20 fiatal jött össze. És akkor elkezdte szervezni a tanítást magyarul: irodalmat, földrajzot, történelmet és nyelvtant. Nem létezett magyar iskola, nem volt hol másutt gyarapítani a magyar ismereteket. A Z.I.K. a Magyar Házban, a város központjában kezdett el működni.

Később ez a szervezet a Zrínyi Ifjúsági Kör néven virágzott és fejlődött, és így van ez a mai napig. A Zrínyi Ifjúsági Kör jelenleg is az Argentínában élő azon magyar vagy magyar származású személyek szerve, akik a magyar nyelv és kultúra ápolásával és továbbadásával akarják a magyarságot szolgálni.

A Z.I.K. oktatási intézményeibe összesen kb. 42 tanuló jár szombatonként 10-13 óra között. A Zrínyi Ifjúsági Kör Szent László iskolája az Olivos-i negyedben, Buenos Aires északi részén működik. Az ide járók 4 és 18 év között vannak és óvodai (10 gyermek), junior (6 gyermek) és senior (5-6 gyermek) csoportokban tanulnak. A foglalkozásokat 4 szakképzett óvónő és 17 tanár tartja. Egy-egy korcsoporton belül több csoport is működik.

A hétfélig iskolában elsősorban Magyarországról tanulnak, magyar nyelvet, irodalmat, történelmet és földrajzot oktatnak. Az utóbbi években már érkeztek tanárok Magyarországról, hogy vegyenek részt a tanítási órákon és segítsenek a tanárok kiképzésében. Sajnos az Oktatási Minisztérium által kiküldött tanárok csak hat hónapig maradhattak. A hétfélig iskolában csak magyarul folynak az órák, mindenkinek csak magyarul szabad beszélnie. A vegyes házasságbeli gyerekek, akik nem tudnak még magyarul, itt megtanulják a nyelvet és lassanként bekapcsolódnak a beszélgetésekbe.

Azonban nem csak a tantárgyakat tanulják, hanem magyar népzene, népi táncot, hímzést is. Színdarabokban vesznek részt – alakult egy fiatalokból álló színtársulat is. Ezen kívül a magyar cserkészletben is nagyon sok újat megtanulnak. A cserkészlet szintén szombatonként, de délután működik egy közeli épületben, a magyarok központjában, a Hungáriában. Oda majdnem mindegyik gyerek átmegy és egy pár órát ott részt vesz a tevékenységekben. Én magam is vagy 10 évig aktív cserkész és cserkészvezető voltam. Minden nyáron mentünk táborba, ami nagyon összekovácsolta a magyar gyerekeket.

A hétfélig iskolában és a cserkészletben a magyar népdalokat, a pentaton énekeket és Kodályt is igenis nagyon jól ismerik. A cserkészletben viszont inkább táncokat tanulnak. Van egy regős csoportunk is, amely szombat délutánonként jön össze népi táncokat tanulni. A tánctanulás leginkább autodidakta módon folyt, de aztán Magyarországról jöttek néptánc csoportok, és segítettek az új táncok megtanulásában. Mára igen jól kiképzett táncosaink vannak, akik már többször jártak Magyarországon és Erdélyben. Évente egyébként összejönnek felváltva valamely dél-amerikai országban, vagyis Uruguayban, Argentínában, Venezuelában és Braziliában, ahol egy nagy volumenű és az évek során igen népszerűvé vált Magyar Néptánc Találkozót rendeznek. 2012-ben Uruguayban volt az ünnepség és még Erdélyből is átjött egy néptánc csoport.

A magyarok között három vallási közösség működik: a katolikus, az evangélikus és a református közösség. A város központjában működik a „Mindszentynum”, amely egy olyan épület, ahol található egy katolikus kápolna, egy előadóterem misék számára (már amikor sikerül katolikus papot szerezni; sajnos ez igen ritka alkalomkor történik meg, miután a magyar pap visszament Magyarországra), és egy Zarándokház, ahol szobát bérelhetnek az átutazó magyarok.

Egy másik negyedben van az evangélikusok temploma, az ún. „La Cruz de Cristo” (Krisztus keresztye). A magyar lelkész havonta egyszer vasárnap délelőtt és a különleges ünnepeken, mint húsvét, karácsony, tart istentiszteletet. Ebben a templomban minden vasárnap délután spanyol istentisztelet van.

A református templom sok éven át egy közeli negyedben volt, de ezt az épületet a közösségnek el kellett adnia és átköltözött Buenos Aires északi részére, a központon kívülre, Olivos-ba, a Hungária Egyesület mellé. Az istentiszteletekre egyszer egy hónapban kerül sor az evangélikus magyar lelkésszel. A református lelkész házaspár pár éve visszament Magyarországra, és azóta Magyarországról nem kaphattak magyar lelkészt. A miséken vagy istentiszteleteken átlagosan kb. 20–30 hívő vesz részt.

A magyar identitás ápolásának, a magyarság fenntartásának költségeit a közösség maga állja. Van egy nagyon jó magyar étterem, sok finom magyar étellel, amit sok magyar és sok argentin is látogat. Aztán vannak pénzt hozó események a Hungária Egyesületben, mint pl. a Karácsonyi Vásár és már ünnepek, amelyek szintén szép bevételt hoznak. A magyar közösség teljesen önálló. Támogatást az argentinoktól legfeljebb helyiségek biztosításának formájában kap. A kisebbségi lét identitáselemmé lényegülése önkéntes és szabadidős program. A magyar identitás megőrzése 1990-ig az óhazát egyáltalán nem érdekelte. Azóta gyakori a kapcsolat az argentinai magyar nagykövetséggel, valamint az állami intézményekkel, az Oktatási Minisztériummal, a Balassi Bálint Intézettel, amely segíti gyerekeinket a magyarországi tanulásban. A Z.I.K. is ad ösztöndíjat a magyarországi tanuláshoz, ami általában egy év. De volt olyan fiatal, aki átment magyar egyetemre tanulni, és találkoztam olyanokkal is, akik Magyarországon telepedtek le.

Argentínában a lakosság nagy részének normális az, hogy mindenki máshonnét ered, és ezért a különböző közösségeknek saját egyesületeik vannak. Egyébként mindenki spanyol iskolába megy, argentin cégeknél dolgozik, argentin baráti köre is van, szóval a normális argentin társadalmi életet éli. Tisztában vannak azzal, hogy argentin állampolgárok, de ugyanakkor magyarok is, mert magyaroktól vagy részben magyaroktól származnak. A magyar identitást nagyban támogatja tehát a származástudat. Teljesen benne vannak az argentin kulturális és társadalmi életben, de aktívan részt vesznek a magyarság életében is, és kapcsolatokat ápolnak Magyarországgal. A magyarság beépülését az identitásba elsősorban az elsődleges szocializáció segíti elő. Hála a családi életnek, otthon általában magyarul beszélnek, habár a vegyes családoknál nem könnyű a helyzet. Ennek ellenére a gyerekek mégis megtartják a magyarságukat a baráti körön át, a cserkészetben, és a Z.I.K.-ben. A magyar nyelv, beszéd és kultúra mellett fontosak a magyar ünnepek: március 15, augusztus 20 és október 23.

Az identitás struktúrájában tehát jelen vannak az argentin és a magyar identitás elemei is. Azt nem lehet viszont általánosítani, hogy melyik identitás a fontosabb. Vannak, akiknek fontosabb magyarnak lenni, és vannak, akiknek az argentin lét a legfontosabb. A mindennapi élet az természetesen az argentin élet, a hétfői általában a magyar. Ezen kívül azt is meg kell említeni, hogy Argentínába, ugyanúgy, mint Latin-Amerika más országaiba, több bevándorlási hullámban érkeztek a magyarok: a XIX. század végén, az első és a második világháború, valamint 1956 után. A legerősebb magyar identitástudata a második világháború után érkezetteknek van, ami abból is látszik, hogy az 1948/49-es bevándorlók hozták létre, illetve alapították a legtöbb és máig is működő szervezetet.

Az interjút készítette és szerkesztette: Bindorffer Györgyi

Jegyzetek

---

[1] A meszticek a spanyolok és a bennszülöttek közös leszármazottai.

[2] Mexikóban sok helyütt a falu neve a keresztény szent nevéből és az indián névből tevődik össze.

[3] Füstölő.

THEESZ MARGIT

PhD szociológus

theesz05@gmail.com

Szociológus (Buenos Aires-i Állami Egyetem, 1968), a kulturális antropológia doktora (Mexikói Autonóm Állami Egyetem, 2004). 1977 óta mindmáig a Mexikói Autonóm Állami Egyetemen dolgozik a következő tanszékeken: ENEP, Cuautitlán (1977–1979), Tanár Továbbképzési és Nevelési Tudományok Kutató Intézet (1980–1997), Társadalomtudományi és Politika Tanszék (1998–), Yucatán-i Fél-szigeti Társadalomtudományi és Szabadszociológiai Tudományok Intézete (2009–2012), Nevelési és Kutatási Tanszék, Sisal, Yucatán (2012–). Doktori disszertációjának témája: Magyarok vándorlása 1939–1949 között Mexikóban és Argentínában.

Publikációs lista – válogatás

Las crisis de los migrantes: los húngaros en México y Argentina [A migránsok válsága: magyarok Mexikóban és Argentínában.] *Educar* No. 23, Tercera Época, oct.-dic. 2002, Sría. de Educación de Jalisco, Guadalajara. pp. 55–63.

The Hungarian mother tongue outside Hungary: a case study of Bilingualism of the Hungarians in Mexico and Argentina. [A magyar anyanyelv Magyarországon kívül: esettanulmány a mexikói és argentinai magyarok kétnyelvűségéről.] *Proceedings of the ICML XI. Conferencia*. Academic Publishing House (Akadémiai Kiadó), 2008.

Estudio comparativo de los húngaros en México y Argentina. Caso Argentina: Políticas migratorias, Inmigración y Colonización en Argentina y Contacto con la población húngara de Argentina. [Összehasonlító tanulmány a mexikói és argentinai magyarokról. Az argentin eset: politikai migráció, bevándorlás és gyarmatosítás Argentínában és kapcsolat az argentinai magyar lakossággal.] In: *Anuario Iberoamericana Quinceeclesiensis 7*. Centro Iberoamericano, Universidad de Pécs, Pécs, Hungría, mayo de 2009. pp. 161–247.

Mantenimiento de los valores en casos de migración. [Az értékek megtartása a migráció körülményei között.] Katra, Lyle, Ana Hirsch y Susano Malpica (Coords.): *Horizontes éticos y educación en México*. Edit. Gernika, México, 2009. pp. 427–436.

La lengua materna y la identidad: el caso de la Ley de Lenguas en Eslovaquia. [Anyanyelv és identitás: a szlovákiai nyelvtörvény esete.] In: Fischer F. y D. Lilón (Eds.): *Anuario Iberoamericana Quinceeclesiensis 9*. Centro Iberoamericano, Universidad de Pécs. Pécs, 2011. pp. 465–486.

Metodologías participativas en tiempos de la globalización y el Neoliberalismo. [A résztvevő megfigyelés módszere a globalizáció és a neoliberalizmus korában.] In: Norma Ulloa (Coord.) *Pensamiento educativo contemporáneo. Charlas y reflexiones de Investigadores universitarios*. FES-Iztacala, UNAM, México, 2012. pp. 29–45.

Migración húngara en México y Argentina (1939-1949). [Magyarok vándorlása 1939–1949 között Mexikóban és Argentínában.] México, D. F. Tilde Editores, Instituto Nacional de Migración/SEGOB. México, D. F. 2012. p. 426

Marcela García Aguilar – Margarita Theesz: Migración internacional en Ucí, Yucatán y desarrollo humano. [Nemzetközi migráció Ucí, Yucatánban és az emberi fejlődés.] *Las migraciones internacionales y extra-regionales en y hacia Latinoamérica y el Caribe. Entre el mito y la realidad*. Instituto Nacional de Migración y otras dependencias (megjelenés alatt).

La migración húngara en Argentina desde la II Guerra Mundial a la actualidad. [Az Argentínába irányuló magyar migráció a második világháborútól napjainkig.] In: Susana Masseroni y Cristina Pizzonia (Comps.): *Procesos migratorios tras la caída del bloque soviético de la ExURSS hacia todos los lugares*. UAM-Xochimilco/UBA, Instituto Gino Germani (megjelenés alatt).

BINDORFFER GYÖRGYI

A Társadalmi Együttélés szerkesztője,

PhD, tudományos munkatárs, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

Bindorffer.Gyorgyi@ajbh.hu

Polányi díjas (2002) kulturális antropológus, szociológus, kisebbségkutató; az ELTE Kulturális Antropológia Tanszék, valamint az ELTE Szociológiai Intézet megbízott oktatója (1996–2004); 2000–2009 között a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, 2007-től az Országgyűlési Biztos Hivatalának munkatársa. Könyvei: Kettős identitás – etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban (2001); Wir Schwaben waren immer gute Ungarn (2005), Változatok a kettős identitásra (2007); Nemzetiség, politika, nemzetiségpolitika – Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon (2011).